EXLIBRIS

PROF. DR. J. MATL · GRAZ

Mit herzlichen Grüssen

[illegible]

Zagreb, 1941.

DRUŠTVO HRVATSKIH KNJIŽEVNICA

ZDENKA MARKOVIĆ

PROZORI MOGA DJETINJSTVA

MOJ BIJEG IZ GRADA

ZAGREB 1941

KOLO DRUGO KNJIGA DRUGA

Tisak
Zaklade tiskare
Narodnih Novina, Zagreb

PROZORI MOGA DJETINJSTVA

*

BAKAMA I DJEDOVIMA MOJIM

O DJEDOVI I BAKE MOJE,

Vama upravljam danas oči i misli svoje, vama, koji ste životima svojim izdubli korito sudbina naših i upisali u krv nama, kasnijim naraštajima, zakone, što se nikako pregaziti ne daju, koji ste nam svojim riječima i djelima, svojim starim zapisima, listinama, svojim molitvenicima, prstenjem, pečatnjacima i svojom srebrninom, na kojoj su nekako zagonetno urezana vaša slova, i bezbrojem različitih drugih sitnica, što su ostale iza vas i žive danas još među nama, ostavili nešto, kao neku tajanstvenu poruku, neki tajanstveni znamen, da ste zaista bili i živjeli, tako kao mi sada.

Na vas gledam, eto, u tom času, na onu dugačku povorku sjenâ, koja ide već stotinama godina i koja je danas došla do nas, do mene, a prijeći će i preko mene, dok se opet možda ne nađe netko u rodu našem, koji će se časom zaustaviti kod nas, koji smo bili i otišli, kao što se ja danas zaustavljam kod vas . . .

Vi, koji mirno počivate i snivate — kako to ljudi običavaju da kažu — na malim, zapuštenim, možda već i prekopanim grobljima Kapele, Kaptola, Pleternice, Ozlja, Jaske, pa i na tihom našem Mirogoju, a i tamo negdje na dalekom slavenskom sjeveru, iako vas davno već, vrlo davno, nema među nama, iako vas većinu nikad ni vidjeli nismo, — uvijek ste još u nama: u krvi i u mozgu našem, u kostima i mišičju, vi živite s nama i oko nas ne samo u porodičnim albumima, na starim slikama na zidovima, već i u mislima, osjećajima i odlukama našim . . . Vi ravnate putovima, kojima se mi krećemo, štaviše, gdjekad mi se čini, da upravljate korake naše i određujete smjer težnja naših. Vi ste nevidljive naše poluge, a i nevidljivi naši dobri kućni dusi, svećenici porodične vatre, što budno pazite, da ne utrne onaj topli plamen, koji su oni prvi među nama zapalili i kod kojega se svakih šezdeset, sedamdeset godina odmara duša našega roda, skida sa sebe staro tijelo i oblači novo posvećujući se za novu žrtvu i novo stvaranje.

Vi ste bili čuvari našega roda. Stajali ste na straži njegovoj, na postajama vremenitosti i vječnosti, na putu teške neke zakonitosti, koja je gdjekad zagonetna, i mutna, i tamna . . .

Težak je put rodova, kroz koji se probija duša njihova, teški su zakoni, koji njih vežu, zakoni, koji iz-

laze iz njih samih, a opet vezuju samo njih, sputavaju ih, koče.

Ima neko jedinstvo i tajanstvo roda. Ima neki blagoslov njihov i prokletstvo njihovo. Ima starih krivnja, koje se danas još otplaćuju i okajavaju, ima žrtava, koje se dugo možda ne će iskupiti, ima ljubavi, koje se ne mogu da ispune nama, jer im se nekad možda mjera prevršila, ima uzdaha vaših teških, od kojih danas još sahnu osjećaji. Ima, ima svašta u rodovima našim . . . Ima neostvarenih vaših starih čežnja, koje se danas tek možda u nama ispunjuju, ima misli, koje tek danas dobivaju oblik, ulaze u svijet kao iz tamnice, ima oslobođenja, koja danas tek u nama rješavaju vas teških okova . . .

O djedovi i bake moje! Iz vaših misli, vaših želja, vaših osjećaja nikla sam ja. Rijeke vaše krvi odnjihale su me i rodile kao školjku svoju, koja živi svojim životom, a opet na suncu sja svim vašim bojama. Bure strasti, koje su lomile vas, sagradile su mene. Ja sam plod vaše težnje za vječnošću, ostvarena vaša sanja bogzna o čemu, možda o onom najljepšem na svijetu, o čemu se i ne govori, jer se riječima uopće ni zaodjenuti ne da. A tko zna, nisam li opet možda samo slučajnost neka, plod časovite slabosti ili kakva hira vašega? . . .

I sad stojim sred svijeta, daleko čedo vaše, koje, da se probudite iz vječnoga sna, možda ni poznali ne biste, a opet biste po kakvoj sitnici, po kojem madežu, po prvoj izgovorenoj riječi, po kojoj kretnji, po cijelom kroju moga tijela odmah poznali da sam vaša, i ničija nego vaša. Jer ima sitnih osobina tijela i duše, koje poput pijeska označuju i ograđuju obale rodova; možda ih godine, vjetrovi i bure raznesu i smute, ali se onda opet čudesno nađu i skupe, i opet su tu: isti im je oblik, ista građa, isti biljezi . . .

I što dulje živim, vidim, da su duboke i tajanstvene moje veze s vama, kojih davno više nema. Sve vaše, danas je moje. I duša, divlja i neobuzdana, što u meni svijetli, pali i žeže, daleka, bezmjerna i opasna kao tamni ocean, valjda je vaša; i ovo zagasito moje tijelo, koje mi ne zaodijeva uvijek dosta dušu, te ona gdjekad gola proviruje u svijet i izlazi iz dopuštenih granica svojih, i to je — vaše.

I zanosi moji, mora da su bili vaši, i onaj nemir i čežnja za nečim velikim i dalekim, što me gdjekada razapinje na križ, i ta mora da je iz vas ušla u me. I grijesi moji posljedica su možda krivnja vaših, kao što je valjda vašom baštinom i ono nešto dobrote u meni, što se poput mironosnoga ulja polako ucijedila u krv moju.

Čini mi se, da smo tako jedno, da se i ne zna, gdje u tim porodičnim naslagama duha i tijela počinjem zapravo ja, a gdje prestajete vi. Je li sve to zajedničko blago našega roda, a ja sam samo jedna čestica, što se odronila od cjeline vaše?

Ja pitam, a vi šutite.

Možda se samo mirno smješkate odozgo onim blagim, smirenim aherontskim smiješkom gledajući moja lutanja i nemir moj, koji je možda i nekima od vas nadahnjivao slične misli . . .

Gledate me možda sa visova svojih, a ja, daleka praunuka i unuka vaša, stojim na raskršću roda kao raspjevana harfa. Osjećam sve one oluje i vjetrove, koji su kretali vas, koji su dovodili i odvodili živote u vaše krilo. Naslućujem vas u sebi i progovaram iz vas.

Hvala vam, djedovi, koji ste promicali rod krvi, i vama, bake, koje ste čuvale rod dušâ, koje ste iz koljena u koljeno predavale kȕpu osjećaja i čuvale kod ognjišta žensku našu dušu budnu, da nije utrnula, već plamsa i dalje, i miriše kâdom borovice kućne, svetačkim tamjanom bivših ugaslih domova vaših . . .

I.

KUĆA U VUČJAKU

Bila je to kuća moga djeda i babe, nazvana »kuća Sakačevih« ili prosto »kuća prezidentova«. Pod tim ju je imenom poznavala nekad cijela Požega, a poznaju je svi stariji Požežani još i danas, kad djeda i babe davno više nema i kad ona davno već nije ni njihova ni naša, jer je tuđi svijet ušao u nju i unio svoju dušu pod njen krov i tako životom svojim izbrisao ono, što je u njoj bilo i ostalo — naše.

Ta je, eto, kuća bila zapravo moje djetinjstvo.

Ja se, doduše, nisam u njoj ni rodila, ni prohodala, ni protepala prve riječi — sve se to zbilo drugdje, u kući trgovca Konjovića u ulici sv. Florijana —, ali sam u njoj proživjela, ili, bolje reći prosanjala, svoju četvrtu, petu i šestu godinu, sve dok se nismo iz Požege preselili u Zagreb, gdje sam pošla u prvi razred osnovne škole.

Bile su to, naoko, tek tri, četiri sitne, neznatne dječje godine, a uistinu su bile tako bogate, svijetle i

snažne, pune tako silnih dojmova i unutarnjih doživljaja, da ja danas o njima knjigu pišem.

Nevjerojatno je upravo, što sam sve odanle ponijela i koliko životne sadržine u se primila baš tamo. Bile su to, razmjerno, jedne od najbogatijih i sadržajem najobilnijih godina moga života uopće. Poslije sam samo još tri, četiri puta ponijela iz života onako pune pregršti sreće, onoliko obilje svjetlosti i topline, i takovo bogatstvo duše kao onda: za vrijeme svojih viših nauka u švicarskom Fribourgu, za svoga prvog boravka u Krakowu i svoga petmjesečnog nezaboravnog zimovanja u alpskom sanatoriju u Aflenzu.

Zato se sve ono, o čemu ću tu pričati, odnosi samo na onaj mali bljeŝtavi isječak moga života, obilježen brojevima od četiri do šest, što sam ga provela u toj tihoj djedovoj kući, koja danas već ima za sve nas gotovo neko simbolično značenje. Tu se odigralo ono najljepše u mome životu: ono prvo buđenje, prvo tapkanje za svijetlom, ono traženje sebe i drugih oko sebe i ono prvo vezivanje uza svijet i njegove pojave. Ta mi se kuća čini danas mojom svilenom čahurom, u kojoj mi se nevidljivo hranila duša i spremala za životni let i za uskrsnuće.

Ili drugim riječima: bila je to zapravo moja prva postaja života na putu u svijet; gdje sam po kutovima njenim isprela prve svoje paučine duše, kojima sam se prihvatila za realnost.

O lijepa i draga naša kućo u Vučjaku!

Gledam je sada još onako živo kao onda. Stajala je i stoji još i danas gotovo nepromijenjena na istom

mjestu: na ulazu u mirni požeški Vučjak. Jednom svojom stranom tvori ugao sa baščom i kućom bivšega našeg prvog i najbližeg susjeda, trgovca Mihelića. Na prvi se pogled čini, da stoji sama za sebe, a opet, kad se bolje pogleda, vidi se, da je povezana s drugima.

Prizemna je, jednostavna, obična malogradska kuća, koja očima svojim budno gleda na tri strane svijeta.

Jednom, najduljom, istočnom svojom stranom, gdje ima najviše prozora, na franjevačke staje, naime na dugačak njihov zid na ulazu u Vučjak; drugom, kraćom, koja čini pročelje, gleda ravno prema gradu, zapravo na jedan mali, vrlo mali dio njegov, — na gradsku vijećnicu, koja, poput mnogih svojih odličnijih rođaka širom svijeta, stoji na svodovima, ispod kojih krstare časni gradski panduri, a na vratima dućana ispod lukova zrače se i zijevaju poslije ručka trgovci, ili zvižde dokoni šegrti natječući se s pupurogama ili šojkama u kavezu susjedâ . . .

Trećom svojom, svijetu nevidljivom, meni najljepšom, zapadnom svojom stranom, gledala je kuća u naše dvorište, našu bašču i na brdo Kalvariju s velikim križem i velikim drvećem, koje se visoko diglo i kao na nebo prilijepilo iznad mnogih, mnogih strmih vinograda.

Četvrti je zid njen bio slijep, bez prozora, te se činio kao prirastao uz kuću susjeda opančara, o kojem kronika priča, da se volio bacati drvenim kalupima na djecu, osobito zimi, kad bi ona, spuštajući se saonicama sa Kapavca, udarala u njegovu kuću od prijesne cigle.

Svako je od ta tri njena lica imalo za mene svoje naročito značenje.

U kuću se našu ulazilo na dvoja vrata: jedna su bila mala i uska, a druga velika i široka. Na ona mala vrata, do kojih se uspinjalo drvenim stepenicama i nad kojima su poput kamene draperije visjela dva šiljata luka, ulazili smo mi i sav ostali domaći svijet: svi pješaci mili i nemili, blizi i daleki. Zvono je bilo sa strane kao u samostanima, na žici, pa kad se potegnulo za drveni klipić, veselo je ono zadrhtalo i usto zapjevalo kao da pozdravlja došljaka.

Ona druga, velika, smeđa vrata, ta draga naša kućna kapija, koja se zaključavala velikim, teškim ključem, činila mi se možda baš zato, jer se rjeđe otvarala, poput nekih svečanih, začaranih dveri iz priča, kojima se izlazilo u široki, nepoznati svijet, što se pružio negdje iza devet brda i devet dolina, i u koji se teško i mučno ulazilo, ali kad se jednom ušlo, onda se našla sreća.

Ta bi se vrata širom otvarala samo u naročitim zgodama, onda kad bi nam kolima došli u pohode gosti izdaleka: ugledna i brojna Dimovićeva porodica iz Slavonskoga Broda sa mnogo djevojčica, kojima se dugačka raspletena kosa spuštala niz leđa, a široke im se vrpce šarenile nasred glave, ili Jankovićevi iz Daruvara, ili ona dva najmilija gosta: baba iz Zagreba (bila je to mamina mama, kojoj smo svi govorili »ti«), premda je to bivalo rijetko, ili baka iz Pleternice (tatina mama), koja je bila češći gost naš, ali kojoj smo svi: tata, mama i ja, govorili »vi«.

Time kao da je i nehotice bio označen i moj odnos prema njima: baba, koju sam rjeđe viđala, bila mi je, djetetu, nekako bliža i milija od bake, s kojom sam češće dolazila u dodir, svake godine po nekoliko puta. Razlika je morala biti u njima samima; bile su one, kakogod drage svaka u svome, dvije sasvim oprečne žene: jedna plava i hladnija, druga crna i toplija, ali dolazak je njihov bio za mene uvijek događaj, bila to jedna ili druga.

Veselo su onda i svečano škripala kola, kad bi se baka uvezla na njima, recimo, na Petrovo, kad se slavio očev imendan. Ona, široka, jaka i stasita sjedi na sijenu iza kočijaša na razastrtoj šarenici, a oči joj se na suncu plave. Bože, one plave oči! Uz njih se sve oko nje činilo blijedo. Pa i samo nebo. Mirne, blage njene oči, koje su bile oči mog oca, a koje nije baštinio baš nitko od nas djece.

U sijenu oko nje mirišu srčike, u šaragljama u sandučiću iza leđa tresu se i tuckaju svježe pečeni »pijanci«, kolačići okrugli poput vijenca, koje je moj otac osobito volio, jer su bili òslani, i »paprenjaci«, koji su opet bili moji najmiliji kolači, jer su tako slatko mirisali i bili tako dobri i lijepi: smeđe pločice, posute bijelim šećerom, ispod kojega se isticala srceta, janjići, ribe, kaleži, cvjetovi, pa ptice s velikim repom i još štošta drugo.

Bez tih kolača nije baka nikad dolazila k nama u pohode. U njih kao da je umijesila svu svoju ljubav za nas. Oni su naprosto postali nekim simbolom i personifikacijom njene brige i skrbi za oca, majku i mene.

Sjedi ona tako na kolima u crni kašmir obučena, s velikom maramom preko leđa, ispod vrata joj je u ovratnik haljine zaboden ovalan broš, na kome je minijaturna fotografija pokojnog joj muža, moga djeda po ocu, koji je vrlo rano umro i koga nikad nismo vidjeli ni mama, ni ja, a i otac ga se sam slabo sjećao. Na glavi joj siva svilena marama, nad njom otvoren neki veliki, svijetli putni suncobran.

Ona bi silazeći s kola širila oko sebe neki ugodni miris, kojega je bila puna njezina marama i odjeća, a po kome su mirisale i njezine sobe, ormari i njezino rublje; bio je to miris bosiljka, ružmarina, metvice ili drugoga nekog mirisavog bilja, kojega je bila puna njezina bašča u Pleternici.

Sišavši s kola izljubila se s nama na svoj način: nekoliko bi glasnih poljubaca u tren oka sasula na jedno mjesto na licu i malo se osmjehnula, možda više očima, negoli ustima. Ja se ne sjećam, da me ona ikad, osim kod dolaska i odlaska, poljubila, zagrlila ili mi rekla koju toplu riječ od milja, kako se to djeci govori. I usta mi se njezina činila hladna.

Onda bi baka ušla u kuću i prošetala sobama.

Visoka, stasita, krupna. U bokovima se malo njiše, a crna joj se suknja širi. Lice joj je oširoko, mirno, bez življih boja. Kosa smeđa, čvrsto počešljana, gotovo prilijepljena uz tjeme, sprijeda stazicom razdijeljena, straga spletena i u čvor savijena.

Onim časom, kad je ušla, kao da je svojom pojavom ispunila cijeli stan. Sva je se kuća napunila. Svuda ona i njezine stvari. Mi smo sasvim iščezli: mama

i tata, a naročito ja. Sva sam se upravo prelila u nju. Neprestano sam je gledala, samo da je još nisam opipala. Svaki put je bila nekako nova, a uvijek strana.

Tako je bilo onda, kad je nisam drukčije poznavala, nego onako površno, djetinjski. Istinski sam je zavoljela tek mnogo kasnije, kad sam ponarasla i pravo je tek upoznala: bilo je to onoga ljeta, kad sam kao svršena licejka poslije mature došla prvi put, iza kako sam sa šest godina ostavila Požegu, da pohodim nju i svoj rodni kraj. Onda smo se razumjele, i ona je postala moja draga, draga baka, kod koje mi je uvijek bilo tako lijepo!

Baba bi nam iz Zagreba drukčije dolazila u pohode. Ona bi se dovezla u kočiji, u šeširu i matilji, preko koje bi obukla putni ogrtač, sa kovčegom, svezanim straga. Dolazila bi prašna i izmučena, jer je prevalila dugačak put: od Zagreba do Siska željeznicom, a onda preko Lipika i Pakraca kočijom do Požege izmjenjujući konje i noćeći. Bivalo je to rijetko. Ja pamtim jednom samo, da nam je došla, i to onda, kad mi se rodio brat Željko, sin prvijenac i prvi njezin unuk, i kad se nad vratima sobe, u koju se iz hodnika ulazilo, na bijelom papiru crnio natpis: »Živjela baba!«, okružen vijencima zelenila.

Baba je bila vanredno lijepa žena. Visoka, vitka, tamna. Oči je imala velike, okrugle i crne. One su joj zasjenile cijelu gornju polovinu lica. I nos joj je bio lijep, tanak, brada šiljasta, a kosa crna i dugačka. Nosila je dugačke naušnice u obliku velikih muhâ od tamno crvena granáta, koje su joj treptjele po vratu.

Kad su kola ušla u dvorište i stala, baba je još sjedeći na njima pružila prema meni raširene ruke i kad su me digli k njoj, ona je stala da me ljubi u oči, u lica, u čelo, te sam sva upravo klonula od topline njezina srca, koje se prelijevalo . . .

Nosim je u duši duboko pohranjenu, kako drugi nose svoje pokojnike na vratu ili na brošu na prsima. Nosim je kao dragocjeni neki portret. Vidim je u onoj mekoj atlasnoj haljini zagasite jorgovanove boje, kako sjedi u naslonjaču i nekud se duboko zagledala onim svojim lijepim, zamišljenim očima . . .

I tako je dolaskom i babe i bake oživjela naša draga kuća, koja je za me imala i ima uvijek još nešto svetačko. Ja je gledam i danas još punu blagoslova ljudi i sunca.

Kuću je tu kupio moj djed Sakač, kad je s babom i sa svoje tri djevojčice (od kojih je najstarija bila poslije moja majka) došao iz Zagreba u Požegu kao predsjednik sudbenog stola. Poslije, kad je on, iza trinaest lijepo i bogato proživljenih godina, bio opet premješten u Zagreb, uselili smo mi u nju, naša trojka: otac, majka i ja. Sve troje mladi, novi svaki u svome. I sad je ona postala — naša. Ali čudno je bilo jedno: kako sam se ponosila njom, ali ne zato, jer je bila sada prividno naša, već jer je prije bila njihova, moga djeda i babe. Čudan je bio i nerazumljiv taj moj ponos dječji! Opazila sam bila, premda onako mala, da su svi s nekim osobitim poštovanjem izgovarali riječi: tvoj djed i baba. Nekako naročito. I kao da je bilo nešto osobito na licima svih onih, kad bi me na primjer zapitali:

»Što pišu djed i baba iz Zagreba?

Ili kad bi rekli:

»Gle, unučice Sakačeve!

I tako sam se, upravo besvijesno, stala ponositi njima; godilo mi je, što su tako naročit ugled imali baš oni: moj djed i baba, i to onda još, kad ih više i nije bilo ondje. Moj strogi, a opet dobri djed, i moja dobra, vedra i lijepa baba.

Od nje, drage moje babe, ja sam, po sudu cijeloga grada, baštinila »crne, zamazane oči«. Koliko su mi ljudi dosađivali njima! Koliko sam puta čula uvijek iste fraze:

»Eno curice, koja okice svoje nikad ne pere!«

Ili:

»O, to su babine crne oči!«

I tako su te porodične tamne i okrugle oči babine postale mojom putnicom kroz svijet i život. Duše mi! Koliko su me puta, poslije, kad sam već poodrasla i u školu pošla i među svijet zalazila, mnogi stari znanci i znanice babe i djeda prepoznavali po očima. Najprije kao da su u sjećanju nešto tražili, a onda bi, dosjetivši se, veselo dodali:

»Jest, jest mi te oči poznamo, to su oči Sakačkine!«

Čudno! Kao da moja majka nije imala isto takve oči, već kao da sam ih baštinila izravno od nje, moje babe.

Možda me ona baš zato i toliko voljela, što je u meni vidjela nešto svoje, a možda i nije zbog toga, već upravo zato, jer sam bila — prva, prvo njezino unuče, »prvo njeno veselje«, kako mi je mazeći me često znala reći.

Ova riječ »prva« nekako mi je osobito prijala, i meni se onda činilo, da je to nešto osobito. I jednom sam se uvrijeđena usprotivila čuvši, da kralj Franjo Josip nosi pridjevak »prvi«.

»Kako može još netko biti »prvi«, kad sam j a već »prva«? pitala sam babu, a ona se samo nasmiješila, pogladila me po kosi i poljubila.

O njemu, djedu mome po majci, govorilo se uvijek kao o nekom časnom licu, o nekom, tko je ostavio trajni i neizbrisiv trag ne samo u srcima i sjećanju ljudi ovoga grada, već bih rekla svuda: na ulicama, u domovima. I kad sam poslije mnogo godina opet jednom došla u Požegu, meni se činilo, da se u prašini putova i cesta moraju još da vide utisnute njegove stope, a u mekim fotelj ima požeških soba mora da se osjeća, da je tu još malo prije on sjedio.

Bio je jedan od vršaka gradskih, neka dična perjanica njihova, izraz zakona i personifikacija pravde. Sve je to ukratko bilo sakupljeno u one dvije riječi, kojima su ga puni poštovanja nazivali »gospodin prezident«. Drukčije ga nisu ni poznavali, i sve, što se njega ticalo, bilo je »prezidentovo«.

Čudno je zaista bilo ono poštovanje, koje su mu iskazivali!

Djed je bio praški đak, pravnički obrazovan duh, čovjek točan i u svemu ispravan, savjestan i pravedan , neumoljivo strog u jednu ruku, a u drugu neobično, upravo bezgranično dobar. Zato su ga ljudi voljeli i štovali, ali ga se i bojali. I mi smo ga se bojale: mama i ja. Djed je silno pazio na red. Sve su

stvari u kući morale biti na svome pravom i jedinom mjestu. Kad to nije bilo, dostajao je samo jedan pogled, da se za čas sve nađe u redu. Koliko mi je puta mama znala reći videći da ostavljam stvari u neredu:

»O, da to deda vidi! Idi brzo i sve skupi!«

I mama, ovako odrasla, gledala je uvijek još, da djedu u svemu ugodi. Vidjela sam to na njoj.

I drugi ga se svijet bojao. Sjećam se, kako sam iz razgovora odraslih, među kojima sam često bila, mnogo toga o njemu čula onako, kako to djeca čuju: istrgano. I to je ostalo u meni do danas. Živo pamtim, kako se pričalo, da djed više puta i noću ustaje, kad svi mi drugi spavamo, cijeli grad i sva kuća, i da obilazi sudske üze, da vidi, vrše li stražari svoju dužnost: jesu li na svome mjestu i ne spavaju li možda. Desilo se tad, da je za jedne takve noćne inspekcije jednome od svojih vjernih stražara, koga je upravo ovaj put prevladao san, uzeo pušku iz ruke i spremio je kod sebe. Razumije se, da su ga se onda i bojali.

Pamtim i to, kako se pričalo o tom, da je bio opasan put kolima preko nekoga Bijelog brijega, gdje su se često još sakrivali hajduci, i kako se baba bojala za djeda, kad bi ga kakva komisija nanijela u onaj kraj, da mu se tko iz potaje ne osveti, i kako ga je često pratila na tim njegovim putovima.

Sve to nisam razumjela.

Čega bi se imao o n plašiti?! Moj djed, koji je, po mome sudu, mogao svakoga zatvoriti. Koga da se boji o n, s onom svojom ponosnom junačkom glavom, koja je bila tako ozbiljna i koju je držao uvijek ravno i

uspravno, nenaklonjenu ni nadesno ni nalijevo, s onim očima, koje su uvijek gledale ravno u tebe kao da za sve traže račun, ali su u svakom času pripravne, da ga i same polože.

Takav je bio »službeni« moj djed, onaj iz ureda, strog sebi i drugima, ali u kući i u gradu on je bio drukčiji. Topliji, pristupačniji, iako uvijek ozbiljan. Osjećaja svojih nije mnogo pokazivao, ali su djela njegova govorila o njima. Volio je ljude, osobito mladost, poštenu a siromašnu, koju je uvijek i svuda rado pomagao i k sebi vodio. Cijele su školske godine redovito dvaput na tjedan po dva stalna, vrijedna siromašna gimnazijska učenika kod njega ručala i večerala, a na badnjak se svake godine oko njegova stola okupili svi oni, koji nisu imali svoga doma: bilo je tu siromašnih studenata, neoženjenih i neokućenih njegovih mlađih činovnika i druge čeljadi. Sve je on njih skupio i pozvao k sebi, da ne osjete samoću i čamu te svečane večeri, kad i nehotice čovjek traži čovjeka . . .

Tad se vedro orio smijeh i pjesma iz mladih, glatkih grla, koja su se raspjevala u toplom domu uz tople duše djeda i babe . . .

Dobar je on bio i u kući! Rijedak otac svojoj djeci. Majka mi je toliko puta s nekom osobitom toplinom i srećom u glasu pričala o tom, kako nije bilo boljega oca od njega. On se sa svojim djevojčicama uvijek igrao kao ravan njima, osobito zimi. Tad bi poslije ureda dolazio ravno kući, i onda je počinjalo veselje. Provlačio se s njima kroz stolce i skakao preko njih, a u proljeće

bi i ljeti s njima šetao poljima, verao se šumama, onda, kad šetnje nisu bile uobičajene ni iz higijenskih razloga ni modnih. Noću bi on prigledao k njima, a ne baba, a kad bi koja od djevojčica oboljela, on se dizao i pokrivao ih, kad bi se otkrile. Uopće je preuzeo mnoge kućne dužnosti, koje inače u drugim porodicama otpadaju na ženu.

Kad su mu djevojčice poodrasle i kad je trebalo poći u višu djevojačku školu, koje onda još nije bilo, on je učinio sve, da Požega dobije takvu školu: pošao je kao jedan od izaslanika u Zagreb, gdje je živo zagovarao stvar kod bana, a kad je poslije došlo dopuštenje za osnivanje te nove škole, kojom se digla i kulturna vrijednost grada, on je sam iz svojih ličnih sredstava nabavio mnoga učila: dva velika zemljovida, geometrijska tjelesa, šestar i još druge neke stvari. Za to su mu ljudi bili zahvalni.

Volio je goste i znao ih primati. A to je bivalo često. Kad se god vidjelo, da pandur Pavel (bogzna, kako je taj kajkavac Varaždinac zalutao u taj šijački kraj!) ide ujutro ili dopodne prema njegovoj kući, znalo se: predsjednik ima goste.

Pavel je zaista navieštao goste u djedovoj kući! Često je nosio vijesti iz djedova ureda babi kući, najavljivao službene i neslužbene nenadane posjete. Pomagao je i inače u naročitim zgodama, a u obične bi dane dolazio sa spisima za djeda. On je već pripadao našoj porodici kao neki njezin stalni član. Dobri naš Pavel! Svi smo ga voljeli, osobito baba, koja je i sama bila kajkavka iz Jastrebarskog, pa joj je valjda godilo,

kad je mogla usred one strane i tuđe štokavštine čuti koju svoju domaću riječ. I ja sam ga voljela. On bi me često, kad me sreo gdje na ulici, ponio na rukama kući, a kad me našao kod babe, onda bi me uzeo, uhvatio ispod pazuha, dizao me uvis i spuštao opet dolje, pa opet dizao i spuštao, dok mi nije nestalo daha u prsima.

Kad bi došli gosti, onda je Pavel bio doista zaposlen: rastezao je veliki okrugli stol, u koji se u polovici umetale daske: jedna, dvije, tri, prema tome koliko je gosti došlo. Pavel je nosio i razmještao stolce, čistio srebro, išao u podrum i punio boce, prostirao stol. Kad je sve svršio, onda bi u sobu, u koju nije nitko smio ući, ušao sam djed, da sve pregleda: tad bi uzimao čaše u ruke, dizao ih prema svijetlu i gledao kroz njih, obrtao srebrne noževe i viljuške, nadvijao se nad tanjure... Ništa nije umaklo njegovu pogledu.

I onda istom, kad bi se tako svojim očima uvjerio, da je sve u redu, zadovoljan bi izašao iz sobe i pun dobre volje i široke duše dočekivao goste. Imao je u sebi nešto gospodsko, nešto, što ga je uzdizalo nad okolinu.

O djede moj, gledam te kao iz velike daljine neke, kao u prašini godina, kao na dnu kakva daleka i dugačka bijela kamena hodnika! U perspektivi prošlosti. Gledam te, kako kod svoga pisaćeg stola pišeš guščjim perom, koje škripi po papiru, kako svoje akte mokro ispisane sušiš crnim sitnim pijeskom, onim istim, koji je malo poslije, kad si svršio svoj posao, tjerao kolo onoga nezaboravnog mlina od ružičastog kartona, što

si ga sam složio, i koji je toliko radosti unosio u srca dječja!

Gledam te i sjećam se jedne zgode. Desilo se jednom, za mojih studentskih vremena, kad sam se našla u društvu, u kome je bio i naš »illustrissimus Gjalski« i nekako pola u šali, pola u zbilji nisam htjela da u nečemu popustim. U čemu, toga se više ne sjećam, a i nije važno, samo znam dobro, da mi je Gjalski isto tako pola u šali, pola u zbilji rekao:

»To je ona tvrda Sakačeva glava!«

Nasmiješila sam se, i u tom sam času bila opet ponosna na svoga djeda kao onda, nekad, kad sam bila mala. I kad sada o tome razmišljam, vidim, da ni ono nekad nije bila obična lična taština, već bih rekla, porodična, tradicijska, koja je davala čudnu neku sigurnost, neko utvrđeno zaklonište, kao da mi je cio život bio opasan vječnim, neoborivim bedemima. Po njoj, toj staroj tradiciji, kao da sam imala prava na cijeli svijet, na cijelu Požegu počevši od Vučjaka do sv. Florijana i Ratarnice. Sve je to bilo u mojim dječjim očima naše, djedovo i babino, tatino i mamino. Njihova je bila cijela Požega, ničija, nego njihova i naša. I moja. Koliko sam puta čula reći: »naša Požega« ili »Požega nije posljednja među gradovima«, i tad mi je svaki puta osjećaj ponosa širio grudi i činio, da sam tako sigurno išla ulicama i trgovima kao našim dvorištem. Nikad mi se u životu nije zemlja činila onako čvrsta i sigurna kao tada. Kao da će na njoj čovjek živjeti vjekove i dići vječne

svoje utvrde, pripravan da se pobije sa svakim, tko bi ga u tome smeo.

To je bilo onda . . .

I tako sam na posvećenim tradicijama djeda i babe ušla u život i svijet.

II.

MOJE BUĐENJE

Ležim u svome malom željeznom krevetu sa zelenom mrežom, koja se preko noći diže, a kroz dan se opet spušta, i — gledam. Uvijek u isto mjesto, kad se probudim. U naše prozore. One, koji gledaju u Vučjak. Na njima je bilo nešto čudesno: zastori, kakve nisam vidjela nigdje drugdje, osim kasnije jednom u Zagrebu, kad sam ih slučajno, idući Medulićevom ulicom, otkrila u prizemlju jedne kuće (poslije sam tek doznala, da je ona bila vlasništvo porodice Badalić). Vjerujte mi, da sam stala pred njima, jedan se čas bez misli i riječi zaustavila zagledavši se u njih kao u neko čudo. Bilo mi je kao da sanjam. Tad mi poslije istom sinu misao: gle, zastori iz Požege! . . .

Što je bilo na njima? — radoznalo će tkogod zapitati.

Ma cijeli jedan neobičan svijet. To su bili platneni zastori, koji su se na uzici lako i tiho dizali i spuštali, smatali se i razmatali, a imali su — iako je to bilo neko vrlo daleko srodstvo — nešto slično sa

japanskim i kineskim makatama, tek u vrlo primitivnoj formi. Glavni im je ton bio plav i zelen, a onda su pridošle k tome sve moguće nijanse i prelijevi tih dviju boja počevši od najzagasitijega plavog i zelenog do najsvjetlijega, gotovo bijelog. Prikazivali su neke šumske i planinske krajeve sa velikim drvećem, kamenjem, potokom i vodopadima, gorskim vrhuncima, provalijama, alpinskom kućicom, lovcem i divokozama. Kako su te zavjese došle u Požegu? Bog bi znao! Ostale su još od djeda i babe. Po svoj ih je prilici donio kakav trgovački putnik, koji je zalutao u Požegu, a djed ih od njega kupio.

Ti su zastori bili sreća za moje dječje oči i za moju dušu. Sreća mojih jutara. Od svijetla danjega, koje bi izvana zapljuskivalo o njih, planuli su i oživjeli. Sunce, koje je iza njih mistično sjalo, žutilo se i raspršťalo, davalo je neku naročitu ljepotu i plastičnost ovom gorskom svijetu, koji mi je bio tako čaroban. Uvijek sam ih gledala i uvijek su mi iznova bili lijepi kao na primjer Madona s velikom plavom maramom nad krevetima mojih roditelja.

Najvoljela sam one rane jutarnje sate, kad se još nitko nije javljao, kad smo svi još šutjeli, da se ne odamo da smo budni, zavučeni u tople jastuke i jorgane. Vani se već čuo jutarnji žamor sa Vučjaka. Čule se cipele, čizme, papuče majstora i majstorica, kako glasno i jednolično lupkaju o kaldrmu, čuo se govor ljudi, tu i tamo koja riječ ili isprekinuta rečenica, pjevanje pijetla, lavež kojega psa, zvona fratara . . . Svašta. Sve je vani progovaralo, kako to već svakoga jutra

biva, i oživljavalo. I u sobi je tad postajalo življe, osobito na stropu. Tamo bi stale letjeti sjene: koliko ljudi, toliko sjena, koje bi brzo, brzo odmicale stropom male kao lutke, a kad bi stigle do ugla, onda bi iščezavale negdje daleko, valjda za Požegom, mislila sam u sebi. Onda bi se veselo i bučno provezla kola, a isto je tako veselo i brzo proletjela i njihova sjena stropom. Nitko nije mogao proći, da ga ja nisam gore uhvatila. Sve je to bilo veselo. A najveće je veselje bilo ono na zastorima. Bože, kakve ljepote! A što me na njima tako oduševljavalo, to danas više ne znam pravo, tä tko da ispita dno i izmjeri oceanske granice dječje fantazije!

Znam samo jedno, da su oni bili za me čitav jedan živ svijet, onako istinski i prav kao onaj, što me okružavao, možda i praviji i zbiljskiji od ovoga, ali svakako ljepši od njega. Bio je to neki robinzonski otok samoće i lutanja, otok čara i najčudesnijih doživljaja, gdje sam ja sama bez ikoga, bez ikakva straha i ičijih opomena da pazim na ovo ili na ono, bez ikoga od svojih starijih, sama i mudra prolazila gudurama, gdje su se rušile bujice, verala se strminama i natjecala s divokozama, kojima su se na suncu zlatili rogovi i koje su me milo gledale svojima dragim, dobrim, gotovo ljudskim očima, i sa strahom sam pratila lovca, ne će li na njih upraviti svoju pušku. Kad mi se činilo, da je ona pukla, a divokoze sretno umakle, onda sam odahnula i moj se san svršio.

Drugi put bih se opet tiho odšuljala do one tajanstvene kuće na zastoru, koja mi se činila ostavljena

od ljudi, i obišavši je na prstima sa zebnjom u srcu, zavirivala bih na prozore uvjerena, da tu živi kakva stara, zla žena, koja djecu lovi. Imala sam tad volju, da je izazovem, bacim se na nju, srušim je u ponor i — pobjegnem.

Evo, sve to mora da je smirivalo one tajne pustolovne želje na dnu dječje duše i zadovoljavalo čežnju za doživljajima, opasnostima, smionostima, neobičnostima, kakvih su puna srca dječja, samo jedna više, druga manje, — čežnju, koja se na najrazličnije načine izjavljuje i ostvaruje.

Bilo je to, čini se, ono doba u mome životu, kad se onaj pračovjek-divljak u meni borio sa čovjekom-romantikom, koji se tek pomaljao na horizontu robinzonskoga pejzaža i doživljavanja, ili se s njime prijateljski nagađao, ili . . . možda se obadvojica uvijek i nađu u isti čas zajedno, pa najposlije oni možda i nisu neprijatelji, već prava rođena braća, nerazdruživi blizanci, rođeni u šikarju mlade ljudske duše.

Bilo je u tim zastorima nešto vedro, vedro, sretno, sunčano, duboko lijepo. Ja bih gotovo rekla, da je možda u njima baš zametak moga životnog optimizma i onoga sigurnog pouzdanja u sebe samu i svoju snagu, kao i onoga vedrog gledanja na svijet i na ljude, koje mi je u životu pribavilo toliko neobičnih, pozitivnih vrednota.

Ali ti su zastori bili još nešto više, nego samo tlo, na kome se odigravala moja prva robinzonada; bili su oni prva i najljepša moja slikovnica, prvi nijemi film moga života, prva panorama, prvi putopis

i prva neispjevana i neizrečena himna prirodi. Prvi moj dodir s nekim novim, drugim svijetom, dalekim, silno dalekim, daljim od svih kontinenata i svih oceana, prva moja brođenja po nepoznatom. Prva realnost, koja je bila san, i prvi san, koji je bio realnost. Prvi moji pejzaži svijeta, što su se onda kasnije slili s pejzažima duše u onaj sklad, koji mi je vazda bio potreban, da mi život bude lijep. To je bilo ono jedino životno udoblje, koje sam tražila svagdje i uvijek, i bez kojega nisam mogla biti, što ga je neki Francuz zgodno nazvao »confort spirituel«. Mnogo sam lakše u životu mogla da pregorim onaj materijalni »confort«, koji je danas već često oznakom snobizma, negoli ovaj — duševni. Jednom riječi, ti su zastori bili ono nešto, u čemu sam se iživljavala.

O zastori sreće maloga, crvenog djetinjeg srca, zastori, koje su svakoga jutra na tananoj uzici dizali otac i mati vedro i veselo, da nam sunce uđe u kuću i da nas svojom toplinom ogrije, a uveče, kad su mraci padali, brižno ih spuštali i branili hladnim i crnim tminama, da se ne ušuljaju među nas.

O zastori moga djetinjstva, kroz koje su probijale zrake svjetlosti kao srebrne i zlatne strelice ravno u moje srce, a onda se cijelim mlazovima, koji su mi napunili dušu do vrha, razlili po meni i svu me, svu zalili! . . .

Ti su prozori bili za mene lijepi jedino ujutro, kad su oživjeli ožareni suncem; danju me nisu privlačili, jer nije bilo što, da se s njih gleda i vidi. Jedino sam tamo mogla gdjekad opaziti gospodina paroha Zde-

larevića ili gospođu mu, kad bi se spuštali sa Vučjaka ili se vraćali u nj: gospodin paroh iz crkve, a njegova gospođa na svome putu na pijac ili sa pijaca. Tad bi zakucali na naš prozor i zaželjeli »dobro jutro« ili nam dobacili koju dobru riječ. Svi smo ih mi voljeli: i djed i baba, i otac i mama, i ja. Tko njih ne bi bio volio! Naši najbolji i najmiliji susjedi sa Vučjaka, s kojima se dijelila svaka slava i svaka radost do u sitnice.

»Eto prvo grožđe«, — rekla bi gospođa Zdelarevićka došavši uoči Preobraženja iz svoga vinograda ravno k nama sa svojom košaricom, — »za crkvu i za vas. Više ga i nema«.

A mi joj zahvaljujemo, jer znamo, da to grožđe dolazi iz srca njena.

Tako je bilo i sa prvim graškom, prvim kajsijama i sa svim drugim novìnama, sve do u zimu. A kad bi prosinac svojim oštrim vjetrom i snijegom pokucao na vrata požeških kuća, onda bi prijateljska srca nalazila druge milošte: onda bi se slalo ono nezaboravno »grožđe iz pelunije« (grožđe, iz kojega se pravio bermet), pa svježe domaće kobasice, koje bi, jedva što su izašle iz ruku kućnoga mesara, uvezane u bijel bjelcati ubrus, koji se sjao poput svile, donijela služavka gospodina paroha:

»Milostiva vas lijepo pozdravlja i šalje vam!« . . .

A mi im zahvaljujemo i na sličan način uzvraćamo te darove srca.

Onda bi se zajedno i božićevalo, — sve po dvaput. Naš je Božić bio i njihov, njihov Uskrs — i naš

Uskrs. Štaviše, naše se božićno drvce, s koga se uoči Sv. tri kralja skinuo nakit, prenijelo k njima, pa su ga onda oni okitili svojim orasima, svojim lješnjacima, jabukama i lancima, i tad je kod njih dalje mirisalo i širilo božićnu radost i raspoloženje.

Gledam ih sada kao onda. Eno ih, ovo dvoje veselih, dobrih razgovornih ljudi. Gospođa ima na čelu i oko usana stalne neke bȍre i uvijek nešto zabrinuto, pa i oči njene uvijek se nečemu čude; ali kad se nasmije onako od srca i glasno, onda sva ta zabrinutost u jednom času iščezne.

Ona je uvijek glasna.

A gospodin paroh! Vidim ga u dimu božićne sobe s velikom bradom i gustim, dugačkim raščupanim obrvama, sa baršunastom kućnom kapicom na glavi, kojoj se zlatni repić njiše za uhom, kako s cigarom u ustima igra »preferans«, kako ozbiljno gleda u karte, izbacuje ih oprezno i polako, a pri tom lupka jakom šakom o stol. Na podu je slama, pa koraci šušte. Soba je sva puna topline, koja miriše na borovicu i tamjan, puna je nekoga svijetla, koje ne dolazi samo od petrolejske svjetiljke, što visi na stropu, nego i od gospodina paroha, njegove gospođe i njihove unuke Danice, koja se, premda veća i starija od mene, u polumraku sobe, tamo u kutu na divanu, gdje nitko nije smetao nas, niti mi ikoga, igrala sa mnom na lješnjake »par-nepar« ili mi pravila i sašivala bilježnice od papira sa šarenim koricama, koje su me ludo radovale. Što više njih, to više sreće za me! . . .

Ovuda bi sa Vučjaka dolazila i naša Erbauerica. Nikad ne ću zaboraviti ni nje, ni njena imena! Vječno će živjeti za me ta stara bijedna žena Švabica u velikoj smeđoj kariranoj marami, kojom se zimi ogrtala od glave gotovo do koljena. Dolazila bi k nama od vremena na vrijeme da pomogne u kući: ljeti, da donese trave za našu kravu, zimi, da čiha perje ili da mene gdjekad uveče pričuva, kad bi moji roditelji otišli kamo u goste ili na zabavu, iako je to bivalo zbilja rijetko. Ja je nisam voljela; bila mi je neprijatna, strana, ta, inače nesretna, dobra žena, s kojom nisam mogla da uđem u bliže odnose. Mnogo je valjda bilo krivo i to, što nisam mogla da se s njom dobro razumijem, jer je većinom govorila njemački.

Sjedjela je ona za takvih večeri, kad bi otac i majka otišli, u sobi kod stola baš pod lampom i čihala perje. Gledala sam mršave njezine ruke i mršavo lice, što ga je ono žućkasto petrolejsko svijetlo još više izbrazdalo, i ona mi se cijela tada činila nekako tvrda i zla baš kao ona nemilosrdna mama Ivice i Marice, a žena siromašnog šumskog drvara iz priče. Upravo takova mora da je i ona bila.

Jednom mi se zamjerila. Ostale smo same. Soba mi je za takvih večeri bez tate i mame bila uvijek nekako hladna, prazna i velika, mâ kao cijeli široki svijet. Sve je nešto zujalo u njoj i tiho brujalo. Sat je na zidu glasno i neugodno kuckao, a onaj njegov »tiktak, tik-tak« čuo se tako blizu i tako jako kao da mi se ušuljao ravno u uši. U lampi je nešto cvrčalo kao da se u nju uvukao mali cvrčak, što ljeti pjeva u noćnoj

travi. Svuda je oko nas bio mrak, samo su se vrata bijelila, stakla u njima caklila, a nas dvije — same. Tata i mama su me odlazeći poljubili i kao uvijek mi obećali bombona i kolača, koji su, doneseni sa gozbe, bili nekako posvećeni radošću i nosili neki svetački biljeg. Oni bi onda noću, postavljeni na stolac uz moj krevet, postali za mene nekim misterijem.

Roditelji su, kako rekoh, otišli, a nas dvije ostale smo same s perjem.

»Znaš što«, — poče ona najednom, — »ja ću ti kosu tako splesti i nakovrčati, da ćeš biti kao anđeo . . . Ma pravi anđeo!«

Najprije zavlada čas tišina, a onda zaprepašćenje. Njene su me riječi uplašile. Zgrozila sam se. Ona je nešto htjela, što ja nisam razumjela. Bijedna žena! I kao da se najednom otvorila provalija između mene i nje. Osjetila sam neku tjeskobu, neprijatnost.

»Što će to ona od mene da učini, dok nema nikoga kod kuće?«

I jedino, što sam mogla, bilo je, da se oprem. Ustala sam i počela vikati:

»Ne ću, ne ću!«

Morala je odustati.

Što me zapravo toliko zaprepastilo, Bog bi znao! Možda mi je to bilo neprijatno stoga, što mi je pojam anđela bio tako visok, te mi se činila upravo svetogrdna i grešna sama pomisao: učiniti dijete anđelom. Možda je to bilo i ono prirođeno poštenje dječje, te nisam htjela biti nečim što nisam, ili najposlije možda nisam mogla da shvatim, kako bi se moja kratka,

glatka, na dječačku ošišana kosa, mogla tako nakovrčati, da bude — kao u anđela. Pa onda »crni« anđeo sa tamnom kosom i »zamazanim očima«! . . .

Onda je ona odustala od svoga nauma i spremila me u krevet. Kad sam legla, bojala sam se i zaspati, da me u snu ipak možda ne bi — »učinila anđelom«.

Poslije, kad sam pošla u škole i kad sam čula pričati o »Frau Holle«, ja sam se i nehotice sjećala naše stare Erbauerice, kako se naginje nad hrpu guščjega perja i prebire iz njega meke i bijele pahuljice, koje su joj poput brašna naprašile kosu i sjele na trepavice. Jest, ona je bila onda naša požeška »Frau Holle« i o njoj je samo zavisilo, hoće li sjutradan u Požegi biti snijega ili ne će.

Iza takve teške noći uz Erbauericu slatko je onda bilo jutro. Ono buđenje! A budila sam se na takve dane ranije nego inače, valjda od uzbuđenosti i iščekivanja. Nešto je tajanstveno bilo u sobi kao uoči sv. Nikole.

Polumrak je još. Jutro proviruje izvana u sobu. Ja plašljivo dižem glavu iz jastuka, razgledavam se plaho, da nikoga ne probudim, i vidim: Erbauerice više nema, kreveti su mojih roditelja opet nekako puni, dok su uveče bili tako žalosno prazni bez njih, a na stolcu uz moj krevet ima — nešto. Žmirkam. Ne ću da odmah sve točno vidim. I ugodno mi je i tjeskobno u isti čas. Od uzbuđenosti mi se koža ježi i zima mi je. Ja sam jedina budna. Blizu moga kreveta prebačena je na stolcu mamina svilena oprava, tatino crno odijelo, a na podu su njegove nove cipele. Sve to nosi

na sebi biljeg neke slave i veselja. U sobi je kao na blagdane. Nekako svečano. Onda opet spuštam glavu u jastuk i opet čvrsto zatvaram oči i smirujem se. Ne ću da se izdam, da sam budna. Čekam.

Tad između šest i sedam sati zazvoni vani na vratima. To je pekar. On donosi svako jutro pecivo: one okrugle, velike slavonske žemičke sa rupicom u sredini. Malo zatim čuje se na vratima kucanje; to je služavka, koja budi tatu i mamu. Još čas, i oni su, eto, otvorili oči i progovorili. Tad istom sjedam u krevetu, uzimam oprezno i pobožno u ruke ono, što je bilo na stolcu. I opet čas, i ja skačem iz svoga krevetića u njihov, i sada počinje ono slatko jutarnje naklapanje i čavrljanje:

»Dobro jutro, tatice! Dobro jutro, mamice! Kako ste mi spavali, što li ste mi sanjali?«

Počinje maženje, koje svakoga jutra iznova povezuje tri sretna bića: oca, majku i mene . . .

III.

NAŠI ZNANCI

Prazan je trg sv. Terezije. Radni je dan. Predveče je. Šećemo pred gimnazijom gore dolje: otac i ja. Držimo se za ruke ponosni jedno na drugo, ne znam, da li se on više ponosi sa mnom ili ja njime. Čekamo. Ne pitam ništa, ali znam dobro, tko ima doći, oni — profesori, tatini prijatelji. Poznati požeški trifolij. Sva trojica ljudi ugledni, uvaženi, svi još mladi, sposobni, od kojih se mnogo očekuje i s nadom se u njih gleda.

Jedan od njih, onaj najviši i najmršaviji, — ne može se gotovo zamisliti biće mršavije od njega, — koji obično ide u sredini, matematik je, koji je osim toga, što se zanosio nebom i zvijezdama, znao svojima spretnim, dugačkim i tankim prstima slagati od papira četvorine, koje je onda pretvarao u trokute, ove opet u vojničke kape, pa najposlije u lađice, što su mogle na stolu stajati i na vodi plivati.

Uz njega onaj nadesno, onizak, živahan i crnomanjast, po struci je historik, a uza to pjesnik. Kosa mu

je crna, bujna, kovrčava, živa kao i on sam. On je uvijek veseo, razgovoran, i zna od svih najljepše da se smije, i to onako glasno, upravo od srca. Smijeh mu je zvonak i topao kao i glas. Premda nije bio onda još oženjen, osobito je volio djecu. Ja sam dobro znala i osjećala, da me on voli, jer se sa mnom igrao i šalio, pa sam i ja njega voljela. I tako je baš on, pjesnik, autor »Mladih dana Veljkovih«, postao mojim — pobratimom. Kako je do toga došlo, ne pamtim više, samo znam, da sam postala njegovom posestrimom, a on mojim pravim pobratimom, kako mi je to, odselivši se poslije u Zagreb, i javno ispovjedio poklonivši mi svoju sliku sa posvetom i potpisom: pobratim Gavro. Sliku tu imam još i danas. Toliko sam se njom ponosila. Kako i ne bih! Zaista neobično pobratimstvo između petgodišnje djevojčice i mladoga profesora-pjesnika. Tko bi onda bio slutio, da će on poslije jednom štampati u svome đačkom listu »Pobratim«, što je izlazio u Zagrebu i kome je on poslije smrti mog oca i poslije prof. Ferde Ž. Milera bio urednikom, — prve moje literarne đačke radove i da će opet nekoliko godina kasnije biti članom komisije na jednome mom ispitu!

Treći listak toga trifolija bio je moj otac, klasični filolog i humorist-crtičar, koji se krio pred svijetom pod pseudonimom Pere Mijakića. On je svojim rastom zauzeo sredinu među njima.

Gdjekad bismo tako čekajući tatine prijatelje susreli i po kojega drugog prolaznika, premda je tih šetalaca onda bilo malo. Ovda-onda prošao bi trgom

tkogod uzduž ili poprijeko, ali tek poslom, pokazao bi se i brzo iščezao kao figura na šahovskoj dasci.

Dešavalo se, da nam je tamo od crkve došao ususret i gospodin abas. Sav crn. Ozbiljan. Ukočen. Kao da je koji od kamenih svetaca sišao s oltara i prilazio k nama. Bojala sam ga se. Osjećala sam isto onakvo strahopočitanje kao kad je grmjelo, a majka mi tada govorila, da to Bog djecu kara. On mi se činio kao jedan od onih, koji bi mogao da »kara« djecu. Šešir mu je bio svilen i širok, pojas rumen, a krst na prsima svijetao, mä kao da ga je samo sunce cjelivalo na grudima. Kad sam mu poljubila ruku, ona je bila glatka i hladna baš kao i onaj veliki okrugli prsten njegov, kojega su mi se usta nehotice dotakla.

Gospodina abasa susretali bismo obično blizu crkve, kako u nju ide ili se iz nje vraća; drugdje ne pamtim, da sam ga ikada srela. Zato je on bio za me neko više lice, povezano s crkvom. A kad nas je ustavio, prignuo se k meni i pogladio po licu tatinu i maminu kćer, djedovu i babinu unučicu, ni onda mi nije bio bliži. To nije bilo onako kao kad drugi glade, koji djecu znadu i vole, jer je i sami imaju; ne, bilo je to hladno, crkveno, ukočeno. Tako valjda samo abas voli djecu. S visoka, s visoka . . .

Bilo je dana, kad smo susretali i »gospodina doku« Thallera, našega prijatelja i liječnika, koji je poslije postao protomedikusom u Zagrebu, kako se sa trga sv. Sebastijana uputio kojemu bolesniku. Ni njega nisam voljela, jer sam pred njim nekoliko puta morala stajati na hladnom stolcu uz prozor u samoj košuljici, da mi

pogleda u vrat ili da mi vidi jezik, i jer mi je od vremena do vremena propisivao gorku medicinu, što je tako ružno mirisala, tako gorka bila i što se iz Čilagove apoteke nosila u domaćoj čaši, samo bi je oni tamo prekrili zelenim ili ružičastim apotekarskim papirom i ovezali uzicom, a od nje bi cijela kuća zamirisala onako kao i sam gospodin doktor... Zato ga nisam voljela.

Gdjekad smo se čekajući tatine prijatelje svratili na čas i drugim znancima. Pamtim dobro, da smo jednom ili dvaput bili i kod pjesnika Cirakija. Vidim ga živo još i sada! Dočekuje nas i prima u svojoj sobi za rad, punoj knjiga. Zbog bolesne noge teško sjeda na crni kožni divan, gusto obijen sitnim bijelim čavlićima kao okruglim porculanskim pucetima. Lice mu je spokojno, ozbiljno i neobično glatko, a dva oka, dvije zjenice, crne i neprozirne, gledaju u nas duboko i mirno. Njegova mi je glava ostala nezaboravna, osobito onaj fini njegov profil i crno-bijel kontrast brade, brkova i kose.

Najčešće smo ipak kružili oko same gimnazije.

Tada bi napokon osvanuli oni — profesori. Onda se zajedno išlo na šetnju: u Jagodnjak ili na Tekiju ili prema Ratarnici. Oni su pričali, raspravljali. Bože, što se sve nije govorilo! Svaki je od njih već bio ušao u javnost svojim radom, pa se tu onda zajednički snovalo i kovalo, stvaralo i oduševljavalo. Zašto onda nisam umjela ni znala da čujem! Onda, kad je trebalo čuti!

Višeput smo ostajali dulje na šetnji, a višeput smo se i požurili kući, jer je tko bio kod nas, ili jer je imala uveče doći k nama kuma Brajnićka ili stari gospodin Turković. A to je uvijek bilo veselje.

Požega je uopće u ono doba bio gradić udoban, prijatan, patrijarhalan, s intimnom nekom atmosferom i vrlo razvijenim društvenim životom. Gradić kulturan, sa svojim razmjerno vrlo širokim horizontom, svojom historijom i tradicijom, krsnim svojim listom i ostalim važnijim poveljama i dokumentima, koji su potrebni za život gradova kao i za život ljudi. Gradić poštovanih majstora i majstorica, a i mnogih uglednih, patricijskih porodica, štaviše, i gradić cigana; tä poseban je jedan dio njegov bio prozvan njima u čast »Ciganskim sokakom«, koji je postao upravo poslovičan: kad bi se tko, osobito dijete, pijući zagrcnulo, reklo bi se: »Otišlo mu u Ciganski sokak«.

Majstori su davali gradu kolorit, patriciji njegovu patinu, a jedni i drugi dali su općoj našoj kulturi svoj bogati danak u krvi i u duhu, dali su svoje: Kraljeviće, Thallere, Cirakije, Pejčiće, pa Babukiće, Jurkoviće, Tomiće, Paviće i dr.

Same su kuće u tom gradiću bile vesele, pune dobra svijeta. U njima se živjelo zaklonjeno od hladnih vjetrova svjetskih; nad krovovima se vijali vedri, plavi i sivi kućni dimovi, u koje se još nije bio umiješao ni crni tvornički dim Stocka, a ni željeznički s vlaka, što se danas vije smjerom Požege-Našica i Požege-Batrine.

Bile su to većim dijelom prizemnice s baščama, tako pomno njegovanim, da su mogle svojim produktima u zelenju i cvijeću mirno izaći na svaku izložbu, samo što ih onda nije bilo. Većinom su to bile porodične kuće, u kojima je rijetko stanovao tuđi svijet, zato su se i zaključavale kao crkve na radne dane. Samo na blagdane i porodične svetkovine ostajale su otvorene. Ali i kad su bile zatvorene, rado su se otključavale i širile svoja vrata i kapije, da prime dobri, prijateljski svijet.

I tako se u te kuće povazdan ulazilo i izlazilo; ulazilo se poslije podne, a izlazilo često kasno u noć, gdjekad i predjutro. Satovi su bili strpljivi, brojili su i brojili svoje, dok nisu napokon odbrojili i čas odlaska.

I k nama su ljudi dolazili i odlazili; osim najbližih susjeda bilo je kod nas gostiju sa trga sv. Sebastijana, iz ulice sv. Florijana, sv. Roka, ali najviše sam se veselila, kad je imala doći kuma Brajnićka i stari gospodin Turković.

Ne znam, jesu li oni zbilja zajedno dolazili k nama, ili se to slučajno dešavalo, ali ja sam ih u svojim mislima uvijek povezivala. Imali su oni nešto zajedničko, nešto vedro, dobro, što je unosilo u kuću toplinu i radost.

Kuma Brajnićka bila je prijateljica moje babe, Osječanka, fina, dobra gospođa s neobično bijelim i glatkim rukama, na kojima su kasnije iskočile mnoge sitnije i krupnije, kako se govorilo, jetrene mrlje. Imala je dosta rijetku riđu kosu, koju je u sredini di-

jelila i glatko s obje strane glave prigladila. Bila je krupna. Kratak vrat i jaka prsa slijevala se gotovo u jedno i zato je valjda teško disala. Rado se smijala. Bila je uopće vesela, a i svima nam draga. Ona je imala u ulici sv. Florijana kuću s velikom, divnom baščom, gdje je bilo šljiva, žutih i velikih kao kokošje jaje, krušaka tako mekih i sočnih, da se iz njih sok cijedio, čim bi ih se tople usnice takle, a kajsije njene bile su kao male naranče obučene u baršun. Bilo je tu kod nje u toj bašči, u kojoj se čovjek mogao sav izgubiti kako je bila velika, i ribiza i ogroza, a maline su rasle i bujale stvarajući upravo šikaru.

Ta kuma Brajnić, što je mene držala na krštenju i tako ušla u duševno srodstvo s nama, postala je našom sveopćom kumom. Često bi dolazila k nama, obično već poslije podne, s pletivom, a ostajala bi i preko večere.

Gospodin Turković bio je prijatelj moga djeda još iz Varaždina, gdje su kratko vrijeme zajedno služili. On je bio stariji od njega. Sav bijel. Ja ga pamtim samo, kako bi za zimskih večeri dolazio k nama. Čudno je, kako se ne sjećam, da sam ga ikada ljeti vidjela kod nas. On je za me živio samo — zimi.

Eto, vidim ga još sada.

Otvara vrata. S njim ulazi u sobu val studeni, što tako prijatno osvježuje obraze i uzljuljava onaj mirni, topli zrak oko nas. I gospodin Turković sav miriše po zimi, i njegov kaput, i šešir.

On ulazi, dakle. Brkovi su mu smrznuti, kaput hladan i vlažan, ali on ipak unosi toplinu i radost u kuću i u moje srce. Taj je njegov kaput krio bogatstvo u

svojim dubinama: džepovi su mu bili uvijek živi, u njima je, kad bi k nama dolazio, nešto žagorilo kao u onoj našoj staroj, smeđoj košari, sa dva poklopca postrance, gdje su bili smješteni raci prije nego što smo ih kuhali. Čim bi on odigao onaj uski kapak na svome džepu, a ja pružila ruku unutra, odmah bih osjetila, što je ono u džepu prije šuštalo poput raká... Bila je to papirnata kesica, a u njoj bomboni, različni šećeri i slatkiši, ili — o čudo nad čudesima! — naočari, kojima je obrub bio od bijele šećerne mase, a stakla od želatine ružičaste, žute ili plave. Ma prave pravcate naočari! Što će kroz njih svijet biti lijep!

I tako je taj gospodin Turković bio jedno od onih zahvalnih lica, kakvih nema baš mnogo. Od onih, koji znadu da budu djeci ravni.

Još je jedan čovjek ostavio u meni sličan dojam, ugodan, sunčan; bio je taj naš tetak Družak, stari obzoraš, domorodac, borac iz 48.-godine, čovjek onizak, debeljast, sav gotovo okrugao, koji bi nas svaki put, došavši iz Petrovine, gdje je bio bilježnik, poslom u Zagreb, pohodio i uvijek razdragao. Sjeo bi u blagovaonici među nas na divan (onda nas je već bilo petoro djece i živjeli smo u Zagrebu), nekako nas veselo i lukavo pogledao i rekao:

»Djeco, nosim vam crvene vrapce!«

»Joj, joj, crvene vrapce! — kriknuli bismo mi. »Ma nema crvenih vrabaca!«

»Kad vam ja velim, da ima. Samo pazite, da ne odlete!

»Gdje su, gdje su?«

»U mome zimskom kaputu«.

Sad je bilo cike, vike, nagađanja, natezanja, a kad je pošao prema kaputu, da iz džepa izvadi te čarobne crvene ptice, nagrnuli bismo za njim cvrkućući kao živi vrapci.

Sve jednu po jednu vadio bi iz džepa velike, tamno crvene jabuke, kojima je kora bila uvijek nekako masna i kao nalaštena, a jezgra skroz jasno rumena. Predivne jabuke, koje su rasle u njegovu vrtu u Petrovini. Uz naše nam je pocikivanje tumačio, da su to ti crveni vrapci, koje je putem ulovio za nas, a mi smo se pomamni bacili na njih i od dragosti mu ljubili ruke.

— — — — — — — — —

Eto, takav je dobri starac bio i taj gospodin Turković.

Lijepe su i nezaboravne bile te večeri s njim i s kumom Brajnićkom!

U sobi je toplo. Velika lampa visi sa stropa nad okruglim stolom i baca svijetlo na nas. Klavir je još otvoren, na njemu dvije ugašene svijeće, jer je još čas prije mama svirala »Zrinskoga«. Sav zrak naokolo kao da još bukti od plamena sigetskoga. Sjećam se danas još korica tih nota: bile su narančaste, plamene boje, a na njima slika Nikole Šubića s mačem u ruci.

Mi svi oko stola. Topimo se u krugu svjetlosti, što pada odozgo na nas, — tko više, tko manje. Govori se, govori. Onda se opet zašuti. Priča se o ovom i onom, bogzna zapravo o čemu. Ja čujem i ne čujem. Slušam i ne slušam. Sva sam u onom šarenu šećeru,

što miriše tako slatko i poigrava veselo među zubima, i u onoj divnoj dječjoj opojnosti, što je može da uzbudi samo takva sitnica, kakvom su bile one naočari od šećera i plave želatine.

Gledam sve to i prevrćem, pa smišljam, kako ću se sjutradan igrati dućana i prodavati šećer kao »strina Maksimica« svoje gvozdene lonce u dućanu ispod svodova vijećnice i kako ću sve oko sebe gledati na nove naočari. Od sjutra će i mama i tata i sva Požega biti plavi...

Vatra pucketa, a gore na peći javlja se o n, moj nezaboravni »postolar«. Teško je rastumačiti, tko je to bio. Mali neki od tvrda papira izrezani postolar, živo obojen, iza kojega je bio limeni mehanizam, te je on, sjedeći na stolcu, micao rukama i pravilno lupkao po nekoj željeznoj pločici, lupkao cijeli dan i cijelu noć, dok je u peći gorjelo, a u sobi bilo toplo.

On je naprosto bio čaroban! Iako sav od papira, postolar je za mene živio svojim životom, te je sva ljepota zimskih večeri bila upravo na toj peći i u njemu. Kakogod je bio visoko gore, srcu je mome bio bliz. Mä tako bliz, kao da sam ga imala na stolcu uz krevet (sve, što mi je bilo milo, to je uza me noćilo na stolcu) i da sam ga mogla rukama hvatati. Gdjekad samo, gdjekad, mogla sam mu se približiti. Bilo je to onda, kad bi me otac razdragan i dobro raspoložen digao uvis i posadio na svoje rame. Onda sam bila sretna! Bila sam velika i visoka, prerasla sam i samog oca, došla sam u one tople sfere postolara, okom u oko ga vidjela, i slušala onu »sfernu glazbu«, ono melo-

dično, monotono, ritmičko udaranje njegovo, koje je dolazilo sasvim izbliza...

Kakva bi bila zima, zimska jutra i večeri bez toga postolara, koji je bdio nad nama, ugodno lupkao nad našim glavama i neprestano nam javljao, da je tu, štaviše i onda, kad su već i otac i majka otišli na počinak, da se odmore, i kad je sve drugo u kući ušutjelo.

I tako smo, eto, sačinjavali jedno sretno društvo zajedno sa »postolarom«, kumom Brajnićkom i gospodinom Turkovićem.

Kad sada na to mislim, dodajem toj slici i nehotice još jedno biće, koje je poput ovoga postolara unosilo u sobu toplinu i vjerno služilo ovoj kući, koje ja doduše nisam poznavala, ali sam o njemu mnogo slušala, a to je onaj legendarni naš »Ciko«, mačak, koji je pripadao babi, ili bolje reći, teti Jelki, i koji još i danas živi u pamćenju svih nas.

O taj Ciko! Gdjekad ni o čovjeku ne živi takav spomen, kakav je o njemu živio i živi još danas među nama. Taj je Ciko bio bećar. Svašta je doživljavao. Potucao se kojekuda, dolazio kući i izgreben i šepav, ali sve je to sretno preturavao. Jednom pače, — bilo je to njegovo najteže bećarenje, — ugledala ga je baba, kako se jedva vuče krovom naše staje i bolno mijauče, mijauče... Ciko, Ciko, žalosna ti majka! Ciko sebi na nekom čavlu rasporio trbuh, i sva mu crijeva vise napolje. Strašan je bio, jadnik! Ali Ciko je preturio i to. Proživio je on mnoga zla, ali doživio i mnogo dobra. Prošao je kroz sito i rešeto, ali i kroz svilu i kadivu. Jedno nije nikad slutio, da će u našoj

porodici predaja o njemu živjeti tako dugo, da će, štaviše, postati posloviča.n. — »Ej, Ciko!« — znači u nas: žilav si i preturavaš sve...

Uveče, kad su kuma Brajnićka i gospodin Turković otišli, otac i majka su još malo kod stola sjedjeli, čitali ili drugo što radili, ja sam već pomalo drijemala, jer sam još prije njihova odlaska morala u krevet, a o n, dragi naš postolar, tiho je i neumorno na peći kuckao i kuckao... Što kasnije, rad mu je bivao sve tiši, sve polaganiji, pa kad je vatra ugasla, soba se ohladila i svijetla utrnula, a tata i mama legli na počinak, onda je, kasno u noć, zašutio i — o n.

Sve je spavalo. Samo je »bokter« obilazio gradom sa svojim dugačkim kopljem i zapaljenim fenjerom u ruci, a njegov krupni glas, što se čuo čas glasnije, čas tiše, čas bliže, čas dalje, koji je tihoj provincijskoj noći davao život, a dušama umornih ljudi mir, naviještao je, da on ide i ide, pazi i gleda, čuva i bdije, neumorno i pažljivo bdije nad imanjem i snom mirnih požeških građana...

Na zaokretu u pojedine ulice on bi stao, kopljem oko sebe načinio kružnicu i tad se čulo, kako odmjereno, jednolično i ozbiljno opominje, i pjevajući govori kao u litaniji:

...«Hvaljen Isus i Marija! Gospodari i gospodarice! Vatru zapretajte, mačke povežite, da nam se ne

bi kakovo zlo dogodilo! Da nas očuva Bog, majka Božja i sv. Florijan!« . . .

I tako u svakoj ulici iznova, sve do zore, dok mu njegov fenjer nije sasvim izblijedio i ugasio pred svijetlom novoga dana.

*

IV.

PRVI USKRS

Ljudi tako mnogo drže do onoga dana, koji je u debeloj crnoj knjižurini župnoga ureda ili na prvoj stranici majčina molitvenika zabilježen kao svečani dan, kad si se rodila ti ili brat ili sestra tvoja. Taj je dan, tobože, toliko važan, te ga, — bio zdrav ili bolestan, živ ili mrtav, — vazda nosiš gotovo na čelu svome; on ti se, štaviše, poslije smrti u drvo piše i u kamen kleše. A ja, evo, držim, da taj dan, koji označuje ulazak naš u ovaj svijet ćutila i dimenzija, nije važan, već je daleko važniji dan, kad si prvi put svijesno ušao u svijet duhovni, u zajednicu budnih. Koji je to dan u tvome životu, to ćeš doznati istom mnogo poslije, kad budeš mudar i zreo, i kad će ti on zasjati kao pravi dan tvojega rođenja. Možda će to biti jednom ljeti, premda si se uistinu rodio zimi, možda neće se to rođenje zbiti nàsamo gdje, pod vedrim nebom, možda i bez pomoći tvojih roditelja . . . Možda će ono biti mučno za te, a možda će biti prvi tvoj triumf u životu, triumf tebe i tvoje duše, kad ćeš za sav

život spoznati, da si se onda rodio, da si pravo istom t a d a počeo živjeti...

Meni je taj dan bio jedan Veliki petak požeškoga proljeća. Bilo mi je tada pet ili šest godina. Više od šest mi nikako nije moglo biti, jer sam tada već otišla iz Požege, a manje, sumnjam, da mi je bilo.

Veliki tjedan! Bože, što se onda sve kod nas zbivalo! Cijela se kuća prosto izvrnula kao kad preokreneš kapu do same podstave. Otvaralo se i ono, što je uvijek bilo zatvoreno, iznosilo se na zrak, na svijetlo i sunce ono, što je inače počivalo u zaboravljenim kutovima i hladovini (na primjer džbanja za mast, koja se preko zime ispraznila, i sada se u nju bacali ostaci, od kojih se u proljeće kuhao sapun). Melo se i pralo, pralo i spremalo. Gore i dolje, vani i unutri. Ulazilo se i izlazilo, uspinjalo i prigibalo. Vrata se otvarala i zatvarala, i usto škripala i pjevala. Lupalo se, prašilo, teplo. A sve zato, jer je Veliki tjedan. Kuća je od čistoće postala upravo prozirna i akustična. Zidovi se nekud proširili i odjekivali. Podovi se oprani bijelili i mirisali nekako ugodno; po njima se, dok su još bili vlažni, moralo ići na prstima ili preko nekih papira, jer su se sagovi metali istom kasnije, kad se soba sasvim osušila. Stakla su na prozorima progledala, činilo se, da ih uopće nema, da drveni okviri stoje prazni i da te mâme, da kroz njih turiš i ispružiš glavu. A po kuhinji je mjedeno i bakreno suđe na zidu oživjelo. Sve one rumene tave, žuti čabrići i kotlovi, pa zlatni avan, koji tako veselo zvoni pred Božeć i u Velikom tjednu, kad se u njemu tuca šećer, mak, orasi i

klinčići za tradicijske »paprenjake« i »muškacone«, — sve je to dobilo svoj svetački pečat: onu sjajnu zvjezdicu, što je služavke uoči blagdana svečano i ponosno izrade pepelom i palcem na dnu suđa, što bliješti i bliješti već izdaleka, čim u kuhinju stupiš . . .

Veliki tjedan! Tolika čudesa i tolike tajne! Toliko i toliko veselja! Odakle se ono samo smaže? Mora da i to uskrsno veselje raste zajedno s cvijećem i s travom negdje duboko pod zemljom ili visoko na nebu, pa pred proljeće i ono propupava i rascvjetava se kao naše grmlje u bašči ili naša i susjedova kajsija u dvorištu. A možda je ono dolazilo poštom iz daleka Zagreba s onim velikim dragocjenim zamotkom od djeda i babe?! . . .

Veliki je tjedan. Toliko je zraka u sobama i tako je svijetlo, da se na suncu vidi svaka prašinica, kako igra u zraku. Tako je sve široko kao da su se zidovi pružili, rastegli se, i sobe postale velike, velike i visoke, a brda s vinogradima bliza. Ma cijela se Kalvarija približila k nama.

Veliki je petak. Ujutro je. Obukla sam se i istrčala u dvorište na sunce, luda od veselja. Vani već od rane zore meči i trči janje. Naše janje, uskrsno. Sasvim novo, što ga je otac jutros kupio, kao što ga je kupovao svake godine na Veliki petak. Meko je i bijelo i plašljivo. Prilazim mu izdaleka. Ono skače, jer se boji mene, a ja se, baš zato, jer skače, bojim njega. I tako se najprije iz daljine gledamo, a onda se približujemo jedno drugom. Ja ga bojažljivo hvatam rukom i oprezno ga milujem. Bijelo ono, bijela ja u proljetnoj ka-

banici, a sav bijel i grm, što je procvao sitno, sitno u dvorištu uz kuću.

Toplo nam je i lijepo u srcu, veseli smo, uskrsno raspoloženi sve troje.

Najednom — — — —

U tu tišinu pade među nas neki žamor. S visoka. Pogledam prema vinogradima, a to se procesija uspinje na Kalvariju. Ide uzbrdo. Bijela, zlatna i crvena. Dugačka. Pola je na plavom nebu, pola na zemlji. I onda ljudi, ljudi, žene, djeca, i molitve, koje se čuju upravo do nas dolje. I dječje oči, koje sve to hvataju. I srce, koje sve to u sebe prima. I duša, koja takvo nešto prvi put proživljuje. I sunce, koje prvi put u svome bivstvu i ljepoti vidim . . .

Sve, sve je to tako divno, tako neobično, mȁ samo da nekome oviješ ruke oko vrata i da ga priviješ uza se i izljubiš, izljubiš . . .

Bio je to prvi i najprvi moj osjećaj, prvo i najprvo moje buđenje. Prva bezimena ekstaza, prva neiskazana opojnost, a valjda i prvo moje nadahnuće . . . Ono nadahnuće, koje nas nosi sa zemlje na Kalvariju i preko nje visoko, visoko, koje stvara od nas i bogove i lȕde, Bakhe i Apolone . . . Prvo sveto mahnitanje, koje se najednom nađe u duši kao zlato negdje u zemlji, a da se i ne zna, ni tko ga je tamo stavio, ni zašto, ni kada. Otkriješ ga u sebi, premda ne shvaćaš, kako je baš k tebi došlo, dok ti jednom ne postane jasno, da je tako moralo biti, jer se bez toga više živjeti ne da.

Poslije toga sam zaboravila i na procesiju, i na sve drugo oko sebe. Osjetila sam samo, da trebam prostora i zraka, da se produžim i proširim po miloj volji kao ptica u zraku. Osjetila sam neku neobuzdanu snagu u sebi, potrebu divlje trke, mahnitanja, ludovanja, pa sam nagnala janje dvorištem, da se natječem s njim, da ga natjeravam, da dišem silno, silno. . .

Poludilo janje od trke, poludjela ja.

Tako je palo na me prvo nadahnuće, položilo ruke svoje na dušu moju i pokrstilo me . . .

I tako mi odonda svaki Veliki petak donosi bijeli cvatući grm, bijelu jagnjad i zlatnu procesiju u dušu. Bijeli grm, koji ima tanke grančice kao žice, što se previjaju od malih gustih cvjetića, okruglih kao bijela puceta. Vrtlari ga zovu »spireom«, a ja ga zovem »grm moga djetinjstva«, koji mi je bijelo cvao u šestoj godini, i koji sam prije nekoliko godina upravo na sam Veliki petak vidjela na našem trgu u cvatu, — odonda prvi put. I taj mi je Veliki petak postao bijel kao i onda, i tako lijep i svet kao i onaj prvi . . .

Onda je došla i Velika subota, koja se onako svečano i sunčano prostrla nad gradom kao svetački bijeli šator licitarski. Tad su se odvezivala zvona i glasovi su njihovi padali među nas i na nas kao nešto blagoslovljeno. Zvonilo je kod fratara i kod sv. Terezije, pa kao da je zvonilo i sa Vučjaka, gdje nema

crkve, i iz naše kuće, iz grma i dvorišta ... Onda kao da su zvona okružila i Kalvariju, pa je i ona počela da zvoni. Sve je, sve je zvonilo ... I nebo i zemlja i naša srca.

A tek sunce! Kao da danas nije sjalo samo jedno, već kao da su se upalila i dva, i tri, i četiri sunca, samo da bude ljepše ...

Onda bi se na tu istu otajstvenu Veliku subotu kuhala i šunka, od koje je zamirisala ne samo kuhinja, nego i hodnik, i cijela kuća. I ne samo naša. Sav je zrak mirisao po njoj u cijelom susjedstvu, dà, u cijeloj Požegi: kod susjeda opančara, kod Mihelićevih ... Ma svuda.

Ona šunka kao da se kuhala jedino radi mirisa, onoga blaženog uskrsnog mirisa, kojemu nema ravnog u životu. Taj je miris šunke krio u sebi neku mističnu ljepotu: svu toplinu naše porodice, sreću naših dana, ljubav mojih roditelja, koja je orosila kuću od krova do temelja, sve, sve to i još mnogo više ... Ovaj je miris krio u sebi i legendu i religiju, i ono pogansko u čovjeku, i ono nešto duboko vjersko, i istinu i priču. Sve, sve lijepo. S tim je mirisom bio u vezi i crveno išiveni ručnik, i išarana jaja, i hren, i mladi luk, i cijelo ono drago uskrsno posvećenje, koje je na Uskrs toliko sreće donosilo na naš stol, koji se, pokriven bijelim stolnjakom, činio kao kućni oltar, na kome su mirisale još svježe kapi uskrsne vode, koje su pale na nj još u rano sumračje blagdanskoga jutra i koje su ovo jelo pretvarale u mojim očima u neko sveto blagovanje, tako da je dah ljudski mirisao na svetost.

Toga se istoga dana, subotu naime, zbilo još nešto važno: dolazila bi pošiljka od djeda i babe, zamotak iz Zagreba. Drvena okrugla kutija, na kojoj je sam djed svojom rukom napisao naše ime i cijelu adresu, koju bi donio poštar i predao je mami s riječima:

»Iz Zagreba. Od gospodina prezidenta«.

Došla je, dakle, pošiljka, koju je majka veselo primila, još jednom pročitala ono, što je na njoj pisalo, i onda je stavila na niski okrugli stolac pred klavirom i rekla:

»Čekat ćemo tatu.«

Uh, još i tatu čekati, a gdje je podne! Još nije ni ručak gotov, ni stol prostrt. Dugo je još doonda.

Stojim i gledam. Pravi kovčeg zavjetni. Pun tajna i miline.

O podne stiže otac kući. Sa šeširom u ruci morao je da prisustvuje otvaranju kutije. Svileni je papir šuštio, a uz papir djedova i babina ljubav. Ona je pjevala kroza nj i kroz one svježe lovorove grane, kojima je bila kutija iznutra iskićena. Pod njim je bilo svašta: na dnu prvi zeleni grašak (razumije se »talijanski«), o kome nitko u Požegi još ni sanjao nije, pa nekoliko kitica prvih trešanja, i opet — »talijanskih«, i onda bijela flanelska opravica za mene: bijela sa sitnim ljubičastim točkicama kao nalijepljenim madežima, koje bi gotovo noktom mogao da skineš, — urešena ljubičastim baršunom.

O haljine li! Takve se onda u Požegi nisu nosile, ni kupovale, ni šile, takva je haljina — tako se bar meni činilo — dolazila samo iz Zagreba. To je bila

haljina, zbog koje su i mama i tata bili ponosni, kad smo sjutradan na Uskrs išetali na suncu pred gimnazijom ispred drvoreda golih akacija. Meni tada nitko nije bio ravan!

O veliki oni dani! Bili su veliki za me, a takvi će i ostati. I svakoga Uskrsa ja nanovo u duhu otvaram onu djedovu i babinu pošiljku, vadim iz nje prvi zeleni grašak i prve crvene trešnje, i otkrivam na dnu njenu bijelu flanelsku opravicu s ljubičastim malim točkicama. Vadim iz nje svoje djetinje ekstaze, koje su bile svježe i ludo zelene kao ona proljetna zrnca graška, i crvene kao prve trešnje, i toliko sočne, da su osvježile ne samo dušu dječju, već je nahranile nečim vječnim i besmrtnim u ovome smrtnom kratkom životu . . .

V.

POGLED U SVIJET

Osim prozora s onim čarobnim zastorima bilo je na našoj kući i drugih prozora i stakala. I na bijelim vratima soba i na hodniku je dugačak zid, što je gledao u dvorište i na Kalvariju, bio sav staklen, pun malih okana, koja su sačinjavala široke, velike svedene prozore.

Tu sam se voljela zadržavati, jer je bilo mnogo svijetla i jer se kroz njih nebo sa Kalvarije spuštalo k meni. Cijela je kuća s one strane bila kao providna. I kad bih se tamo u igri našla, meni se činilo, da je tako moralo biti Snjeguljici u njezinu staklenu lijesu. Sve se vidjelo skroz i ništa se nije dalo sakriti. I zato baš, jer je tamo bilo mnogo stakala, bilo je među nama i mnogo sunca. Ono nam se kao dobar naš znanac na svagdašnjem svome požeškom putu (ono ima za svaki grad i gradić, selo i seoce svoju naročitu šetnju) od Kalvarije do Orljave svagda svraćalo u kuću: ušlo bi kroz dugačak bijel hodnik i zavirilo nam kroz vrata u sobu, da vidi kako smo, u kuhinju, u lonce, da vidi

što kuhamo, u staju, da prigledne kravu i zasladi joj zalogaje, u vrt naš, da pomogne cvijeću pri njihovu šarenom rađanju, a onda bi iza duljega ili kraćeg pohoda krenulo opet dalje. Ono bi tako ulazilo i u druge kuće i izlazilo iz njih, i tako obašlo svu, svu Požegu. Mora da ju je voljelo, premda mu se valjalo duboko spuštati do nje. Preko brda je vodio put u njezinu »zlatnu dolinu«. Ali ništa! Ono je sjelo na obronak i u tren oka kliznulo dolje kao kad se djeca spuštaju niz strminu.

Dä, svi su zavoljeli Požegu, kad su je upoznali. I oni, koji su nerado dolazili u nju kao na primjer moja baba, kojoj je djed, da je udobrovolji, kad je iz »velikoga Zagreba« morala u »malu Požegu«, kupio krasan koraljno crven servis za kavu, što se još danas čuva u nas, i — ona ju je najposlije zavoljela.

Kako rekoh, bilo je još prozora na našoj kući, i to sa njezine sjeverne strane. Tamo, na uskom njezinu pročelju, bila su samo dva prozora, ali su oni najbudnije gledali i pazili, da im ništa ne umakne. Tamo je bilo i najživlje, jer su oni poglede svoje obratili prema gradu. Tu se otvarao — iako tijesan — vidik na svijet, na onaj svijet, koji se širio tamo dolje, niže gradske kuće, gdje su panduri čuvali u prvom katu svoga »principa«, a fratri u crkvi opet svoga — patrona.

Tu se s tih prozora moglo vidjeti koješta. Ovuda bi dolazili k nama: pandur Pavel, koji me dizao na ramena, kad bi god k nama došao, gospodin Turković i kuma Brajnička, i sva ona druga lica, mila i draga,

koja danas još gledam isto onako živo kao onda, kako se kreću, miču i govore u mome sjećanju kao na filmskom platnu, koje ih je sačuvalo zauvijek.

Odavle bi obično dolazio i onaj ružni, strašni »Burmudžija«, ludi prosjak, koji bi zimi i ljeti s nekoliko šešira na glavi, nabijenih sve jedan povrh drugoga, obilazio kuće požeških građana. U licu je bio crn, a oči su mu bile — bijele. Te njegove ukočene, sulude oči bile su strah i trepet djece. I ja sam ih se strašno bojala.

Onda bi još dolazio, osobito u proljeće, pa ljeti, sa suncem i toplim vjetrovima iz dalekih krajeva naš brat — drotar Slovak.

Ne mogu da kažem, koliko je toplih simpatija mojega dječjeg srca okružavalo njegov lik. I danas još s toplinom u srcu susrećem svakoga slovačkog drotara, kad ga — iako već rijetko — susretnem gdje na svome putu ili ga nađem na čijem pragu, kako lonce krpa. Volim ga i danas, kako sam ga iz sve duše voljela nekad. On je nosio u sebi nešto svijetlo. Kad bi njegov glas, nekako veseo i širok, odjeknuo u onom suncu proljetnoga jutra i on skrenuo prema našoj kući, a sav onaj lim i zavijena žica na leđima iza njegove glave zasjala u vedrini kao srebro i zlato, tad bi radost uzbudila moje srce. Poletjela bih sva uzbuđena iz sobe pocikujući:

»Drotičkar, drotičkar ide!«

I veselo sam mu potrčala ususret. Pa ne samo ja, svi smo izašli da ga vidimo. Ta cijele ga zime i jeseni nije bilo ovdje.

Onda bi on sjeo među nas. I kad bi se spustio na prag umoran od hodanja i skinuo s leđa svoj drveni ormarić, tada kao da je neki biblijski svetački putnik došao pod naš krov.

I sad je počeo njegov blagodarni posao, koji mu je valjda u mojim očima i davao onaj nimbus: krpao je, što je našao poderano, zacjeljivao, što je bilo ranjeno, vezao, što je popustilo, i zlatnom je mrežom sapinjao, što se raspucalo. Ali pravio je on i nove stvari: svijetle lončiće, što kao srebrni blješte na suncu, lopatice za žeru i tepsije za kolače.

Sjela sam tad sva sretna uz njega na prag i nezasitno ga gledala. To mi je bilo naročito uživanje: promatrati ljude kod posla. Lice mu je bilo od sunca, vjetrova i kiša oprženo i brončano, ruke, pune žila, gipke, a prsti, crni i na jabučicama odebljali, micali su se brzo kao noge pauka, kad pravi svoju mrežu. Radio je i radio. Brzo. Makaze su mu — na moje čudo — rezale limene ploče za zakrpe kao meni moje makazice papir ili kakvu šarenu krpicu, kliješta su kidala žicu kao mi drugi — konac, a prsti su mu pleli vješto mrežu od zlatnoga drota, kao što je moja mama mreškala od pamuka male ubruščiće za fotelje, koje je poslije išivala svilom.

O dobri i dragi drotičkaru moga djetinjstva!

Da znaš samo, što si mi onda bio!

Danas, kad ti ruke davno već počivaju ili ti od starosti i slabostiദršću negdje u kakvoj slovačkoj kolibici, a možda ti se već i mali drveni križ nakrivio nad grobom, ja ti uvijek još čuvam uspomenu u srcu

svome! Voljela sam te onda zbog onoga bljeska, koji te okruživao, a možda sam i besvijesno osjećala tvoju široku slavensku dušu, dah slovačkoga zraka, koji si nosio sa sobom: možda na dnu svoje duše ili na dnu svoga drvenog sandučića . . .

Drotar bi s proljećem dolazio kao proljetni vjetar tamo dolje od Ratarnice, a glatkom bi kao namašćenom crnom kosom poigravalo sunce, koje ga je pratilo na njegovim putovima. Kad bi odlazio, trag su njegov po dvorištima i pred kućama obilježavali svijetli otpaci lima, koji su bili sad okrugli, sad trouglasti kao oni otpaci od tijesta, kad se izrezuju okrugli kolačići.

Koliko je sjaja bilo u njegovoj drvenoj kutiji, koliko sunca na njegovim leđima, u njegovu glasu, kad se kroz ulice požeške orio njegov vedri klik:

»Lonce krpa . . a . . t!« . . .

Eto, toliko ga je bilo, da ono danas još obasjava onaj daleki put, što je za mnom, koji vijugav vodi do pred prag naše davne kuće u Vučjaku. I još sjaji, još nije ni od godina, ni od kiša, ni nepogoda ni izblijedio, ni utrnuo. Vječan je drotar i vječan sjaj njegov!

Eto, to sam mogla vidjeti s ona dva prozora, gdje sam udarila svoj prijestô. Bivalo je to većinom u proljeće ujutro, a i zimi za snježnih popodneva.

Imali smo mi i kravu, — spomenuh je već jednom zgodom —, koja nam je prešla u nasljedstvo od djeda i babe. Ona je bila naša živa radost izvan naših soba, ali malo smo je uživali, jer smo se krave bojale i mama i ja, premda nismo o tom nikad glasnu riječ rekle. Ja sam je najvoljela gledati iz prikrajka, naslonjena na

vrata staje, dok ju je djevojka predveče muzla i dok nije bila toliko opasna, ili motreći je iz još veće daljine, kao na primjer sa prozora za proljetnih jutara, kad bi s čordašem kretala na pašu.

Vani sja mlado proljetno sunce. Kuće se već rumene, a prozori su još puni rose, što je pred zoru sjela na njih. Sjedim na prozoru i čekam kravu. Časom prislanjam čelo i nos na hladno i orošeno staklo, časom opet — vezem. To je bio prvi rad mojih ruku. Zbog njega sam valjda i ustala rano, ranije od samoga tate, koji je još ležao u krevetu; tà, krava nije nikakva osobita novost, nju uvijek mogu vidjeti, ali novo je ono, što ja radim: došlo je iz Zagreba od djeda i babe. To su kartonski listići sa crtežima, jednostavnijima i težim, kojima su konture izbušene i ja te slike išivam crvenim, pa svijetlo i tamno modrim pamukom. Posao baš nije lak. Teško je iglom pogoditi pravu luknjicu; gdjekad ruka sama zabode krivo, gdjekad preskoči dvije rupe ili straga jače povuče, pa probije karton, i onda eto jada.

»Kamo da sad zabodem?« — zovem očajno majku u pomoć.

Ona mi prilazi, uzima moju ruku i vodi je pravcem, kud treba da povučem nit i zabodem iglu.

I tako sam polako išla naprijed; najprije su došle na red crte, pa meandri, a onda što dalje, sve ljepše: na jednom kartonu djevojka, koja nosi otvoreni kišobran, a na drugom izvlačim konture velike grčke amfore, koja lijepo uščuvana i izvezena leži danas još sa svim onim ostalim slikama u mome pisaćem stolu.

Kad danas te kartone gledam, ne vidim više onaj prvi napor i muku svoju, već samo ono proljetno svijetlo, koje danas još sja iz njih. Tko zna, kakvu su oni imali vrijednost za moj kasniji život! Možda je u njima baš ležao zametak mnogih misli i sila, koje su se kasnije razvile u meni. Možda je kroz tu amforu u ta rosna jutra tamo na prozoru u Vučjaku, kroz onu malu šiljatu iglu ulazila u moju dušu ljubav za klasičnu starinu, koja se u meni probudila u zrelijim godinama, i koja je možda s oca moga baš po njima prešla i na mene. Možda je tu posijano ono sjeme, koje se desetak godina kasnije divlje razbujalo, kad sam se za vrijeme svojih nauka u švicarskom Fribourgu slušajući predavanje o slikarstvu na grčkim vazama, a onda poslije u Parizu lutajući Louvrom, dala s najvećom ekstazom na izučavanje tih vaza. Bili su to doživljaji, koji su pokrenuli svu moju unutrašnjost. Za mene su svi oni krateri, hidrije, amfore, vedre, svijetle korintske i jonske, a ozbiljne i tamne atičke, pa oni bijelo-crni posmrtni »lekitosi«, a naročito ona slavna Durisova vaza sa grčkom »Mater dolorosom« (boginja Eos s mrtvim sinom Memnosom) i sve one ostale, koje su za staklom gledale na nas kao neke poruke stoljeća, značile više, nego da sam doživjela bogzna drugo što. Bilo je to uopće ono bogato i sretno moje doba, kad sam uskrsavala u sebi, sva okupana i preporođena antikom. Bilo je to doba, kad je N i k e o d S a m o t r a k e, koja me jednoga jutra dočekala u Parizu, i klikom, doduše nijemim, i lepetom krila, iako nevidljivim, pozdravila na stepeni-

cama jednoga koridora u Louvru, značila za me isto onakvu ekstazu, isto preobraženje, istu raskoš duše kao nekad ona procesija na Veliki petak. Tu se dešavalo u velikom ono, što sam tamo proživjela u malom.

K ovim ekstazama u Louvru pridružio se i moj svježi ushit za Ovidija, koga sam baš u to doba mnogo čitala, jer sam se pripravljala za ispit iz latinskog jezika, i koji me svojim čudesnim »Metamorfozama«, onom rijetkom njihovom, gotovo bih rekla, kristalnom nekom ljepotom i reljefnom svojom poezijom, svojim Faetonom, Dafnom, Narcisom i mnogima drugim upravo zanio.

Još je bio jedan izvor, iz koga mi je dolazio treći pramen antičnog oduševljenja, a to su bile grčke drame Poljaka Wyspiańskoga, u koje sam se upravo tada zadubla pišući svoju disertaciju o njemu, i koje su me uvele u njegovo shvaćanje antike i oplodile mi dušu.

I tako je možda sve ovo, i još mnogošta drugo, imalo svoj zarodak u onome neuglednom kartonu s amforom?! . . .

Vezem i čekam. Mučim se i pogledavam kroz prozor.

Tad se začu rog čordašev. Najprije tamo daleko, negdje još gore na Vučjaku, pa onda sve bliže i bliže . . . Tako je veseo taj njegov glas, sasvim je proljetan kao i glas pijetlova, kokâ i pticâ. Drukčiji se glasovi razliježu u proljeće, a drukčiji u svako ostalo doba godine. Proljeće preobražava te žive tonove, daje im neku srebrnu jeku, koju valjda sunce toplinom svojom ogrijava.

Pjeva rog na suncu prvom svojom proljetnom snagom i prvim oduševljenjem. Pjeva i zove u polje, jer i duša čordaševa pjeva, kako je nekad pjevala duša faunova kroz njihove svirale.

Kakva bi bila proljetna naša jutra tamo u Požegi bez roga čordaševa!

Znak je, da već idu.

Razabire se najprije topot mnogih nogu, koji dolazi sa Vučjaka (iz Vučjaka su uopće dolazili zvuci; kako su samo prijatni bili koraci ljudi i žamor njihovih glasova, kad bi zimi još u mraku išli na zornice), a onda se povorka malo zaustavi na uglu naše kuće i rog se začu odmah kraj nas. U meni uzbukta veselje i svu me zali . . .

»Evo kravâ, evo kravâ!«

Ostavila sam posao i promatrala leđa kravâ, koje su se drugarski prislonile jedna uz druge kao i kuće njihovih gazda u Vučjaku. Svaka je drugačija, a opet su sve jednake.

Tad je za čas osvanula pred prozorom golema, bijela mrlja, koja se tromo micala — naša krava. Polako bi i dostojanstveno izašla kroz napola rastvorenu kapiju i stala pred kućom ritmički mašući repom amo tamo. Okretala se, ogledavala, a onda bi — pridignuvši malo glavu — duboko i glasno muknula. Zamukale tada i druge krave, zamahale i one repovima, zatrubio rog . . .

Već idu!

Tad se, malo niže još, pridružila ovima i Mihelićeva krava, i povorka je nesmetano kretala dalje.

Još je nešto bilo u vezi s ovom našom kravom, što me se onda duboko dojmilo, jer mi je dušu napunilo strahom, koji doonda nisam poznavala, jedna avantura moja ili njezina, ili — naša zajednička.

Bilo je to jednom ljeti za vrijeme manevara. Dolazak vojske uvijek je epohalan događaj za svaku provinciju, pa je tako bilo i onda kod nas u Požegi. Oživjela ona stotinama glasova, provrvjela od vojske i od domaće čeljadi. Kao da se onda istom vidjelo, koliko nas zapravo mnogo ima. Sve se uskomešalo, nekako se razmahalo, izašlo iz sebe, propupalo. Nov je život ušao u ulice i kuće našega grada. Svuda modri vojnici; puna su ih dvorišta, pune staje, sjenici, a i trgovi. Viču, pjevaju, čiste se, lašte svoje pojase, noževe, dugmeta, umivaju se, idu na vježbu pa se opet vraćaju i opet isto iznova . . . Kućna su vrata kredom išarana, puna brojki i slova, koja označuju momčad, časnike i konje, pred kućama je tu i tamo rastepena slama kao u proljeće ispod ptičjih gnijezda, a u zraku miris vojske: vojničkih cipela, znojnih obojaka, kožnih telećaka, prljavih košulja, pa konja, sedala, i najposlije miris gulaša i crnoga komisa, koji se kolima razvozio crn i tvrd, kao što je crna i tvrda naša mati zemlja.

I mi smo dobili u kuću nešto vojske: jednoga majora, njegova slugu i konja. Major je bio čovjek dobar, mio, prijazan, on je ili sam valjda imao djece ili ju je uopće volio, jer se znao vrlo lijepo sa mnom zabaviti. Kad bi se o podne vratio na konju s vježbi kući, prašan i oznojen, s bijelom maramicom, koja mu je visjela s kape na zatiljku i štitila ga od žarkoga

slavonskog sunca, zovnuo bi me i, sišavši s konja, uzeo me za ruku i onda smo polako išli za slugom prema staji. Konj pred nama, a mi za njim. U staji ga je čekalo prazno mjesto uz našu kravu. Tako je to bilo skoro svakoga dana.

Jednoga smo dopodneva, a bio je vruć dan, opet pošli tako u troje da otpratimo konja do staje. Ali tad se desilo nešto nečuveno. Major i ja stajali smo na pragu i upravo gledali, kako momak veže konja, kadli se najednom otrže s užeta naša mirna, stara, dobra krava i u bijesnoj trci upravi se ravno prema meni. Pogledavši me onako ispod oka, kako samo krava zna da gleda — više rogovima, negoli očima —, zamahne glavom i digne me na njima u vis. Bio je to čas zajedničke strave, tišine i očekivanja. Major se odmah snađe, zaprepašten skoči, skine me s rogova cijelu i zdravu. Osjetivši opet tlo pod nogama dala sam se, onako rasplašena, u bijeg i malo da nisam pala u škaf s napojem, što je stajao blizu vrata pripravljen za kravu.

Što je bilo krivo, da se ona naša pitoma, mirna krava pobunila, izašla iz svoga patrijarhalnog mira i usplamtjela neviđenim bijesom? Tko bi znao! Možda ju je razdražila moja živo rumena ljetna oprava, koju sam baš toga dana imala na sebi, ili se možda od vrućine upalila njezina crvena ljetna krv pa joj je uzbudila one pritajene, pradavne divlje prerijske vizije, od kojih je pobješnjela? Nikad, ni prije ni poslije nije takvo što učinila, niti su familijarni anali zabilježili sličnu zgodu. Nitko osim mene nije dosad bio na rogovima kravljim.

VI.

RUŽE, TRAVA I — ČIČA STIPA

Još kao dijete poznavala sam mnogo cvjetova. Nešto sam naučila na šetnjama s ocem, a mnogo u bašči uz majku. Znala sam i za neobičnije poljsko cvijeće, na primjer za plavu čestoslavicu, koja procvjetava među brazdama na neoranu još polju s prvim proljetnim vjetrovima i koja se nikako ubrati ne da, jer joj se latice truse kod svakoga dodira ruke, pa za ono otrovno ružno zmijinje mlijeko, koje je cvalo kao drač u hladovini ukraj puta, kako se uspinjalo na Stari grad, onim neuglednim sitnim rđastim cvijetom, za koji mi je otac govorio, da je otrovan i da ga ne valja ni dotaknuti, i kojega sam se bojala već samo prolazeći uza nj. O potočnici, ljubici, krasuljku, ivančici, maslačku, turčinku ne ću ni da govorim; to su mi bili dobri znanci, s kojima sam se susretala svagdje duž jaraka i nasred livada.

Ali ja sam poznavala i vrtlarsko cvijeće, ono, koje smo imali u bašči: vaniliju, pelargoniju, fuksiju, verbenku, kalu i cvijet granatne jabuke, koja se u

velikom, zelenom čabru baš na ulazu u našu bašču razgranala poput maloga drvca i cvala veselim svojim ekstatičnim crvenim cvijetom, koji je bio koraljno rumen kao one babine šalice za kavu. Taj cvijet pamtim najživlje od svega drugog; još ga danas gledam na onome istom mjestu, kako se crven ukočio kao da je sav od crvenoga pečatnog voska, koji je kapnuo među zelenilo lišća i prionuo za grane. Ono crvenilo njegovo nije izblijedilo ni od vremena ni od daljine, niti su ga potisnuli drugi snažniji dojmovi bojâ. Ono je bilo i ostalo za mene ono prvobitno »crveno«, otkrivenje crvenog uopće.

Nešto, što je pobudilo naročito moje oduševljenje u toj bašči, a da toga nisam bila sebi ni najmanje svijesna, bile su — ruže. Ne one, koje su cvale u sredini, one visoke, koje su bile mamin ponos i koje su nosile strana imena kao: Marechal Neel, La France, Victoria i druge neke, koje su se naručivale izvana (iz Erfurta) i koje su onda dalekim putovima po kopnu i vodi, željeznicom i kolima, svečano dolazile u našu šijačku metropolu, gdje je kod gospođa bio onda osobito razvijen smisao za gajenje cvijeća i povrća, — već one bijele, koje su se verale zidom kuće susjeda opančara, i još više one žute, koje su ludo mirisale i cvale u širokim, niskim grmovima, a kojima je zeleno lišće bilo sitno i oštro nazubljeno. Te su žute ruže bile široke, spljoštene i raščupane, prosto nekako zanesene, strasne, raskošne. I što je najčudnije bilo na njima, bio je njihov — miris. Neobično prijatan, slatko-kiseljast kao miris onih velikih vrtnih jagoda. Opojan, a dola-

zio je iz najdubljega dna, valjda iz samoga srca cvijeta, pa je isto tako duboko zasijecao u tijelo i dušu čovječju. Bio je to naročiti neki »žuti miris«, povećan još time, što je i zeleno lišće te ruže mirisalo i slijevalo se s cvijetom u čudnu mješavinu mirisa. Da mi se baš taj »žuti miris« tako upio u dušu i da su te ruže živjele u meni baš po njemu, nisam onda ni slutila, a i kako bih, to sam otkrila kasnije, davno poslije, kad nisam više ni u snu mislila ni na Požegu ni na njih, kad sam jednom idući Josipovcem stala kao ukopana uz plot neke vile, jer me poput čudne sile zaustavio miris, koji mi je prostrujio cijelim tijelom. Približila sam se plotu i kroz njegove drvene letve ugledala širok i bujan, žut ružin grm. Bilo mi je onaj čas kao onome, koji je nenadano spoznao neku istinu. Zapanjila sam se. Mozgom mi prostruji davno zaboravljeno sjećanje: naše žute požeške ruže!... Probudio ih je u meni onaj jedinstveni njihov miris, jer nijedna druga ruža nije mirisala i ne miriše tako. Poslije se nisam nikad više namjerila na tu vrstu ruža.

Bilo je to prvi put odonda, od moje pete ili šeste godine života. I kao da se najednom stao topiti led s njih i s mene, stale su da padaju staklene stijene, koje je podiglo vrijeme i među kojima je bila zatvorena ta ruža, i najednom je opet uskrsla. I miris taj, koji je u meni zaboravljen tako dugo spavao, probudio se onako iznenada, kao kad se srce čovječje probudi i otvori u tuđini na jednu jedinu, svoju, domaću riječ. Ja sam ga pila, pila, dok mi se nije umorio mozak i dok nisam nekako malaksala od onoga čudnog

uzbuđenja, što ga je u meni izazvao taj zaboravljeni, dragi miris . . .

I tako su mi odonda te ruže postale nekim simbolom i dobile naročito značenje za cio moj život. One su mi i danas još tako drage; oko njih se u mojoj duši splela legenda bez riječi kao što su legendom ovijene: ruža saronska, ruža iz Segeste, ruža jerihonska ili ruža sv. Klare, što i zimi procvjetava . . . One su se pretvorile u neke dobre ruže iz priča, koje nikoga ne bi mogle da povrijede. Od njih se ne bi mogao splesti trnov vijenac ni za čiju glavu, niti bi se mogle zabosti u ičiju nogu ili srce . . . Najčudesnije, najbolje ruže svijeta, koje se same pružaju, da ih grliš, same ti nastiru put, da mekše njim prođeš! . . .

Riječju, djetinjstvo je moje bilo okađeno mirisom te ruže, koja je bila glas iz moga rodnog kutića tamo podno strme, sunčane Kalvarije.

Zašto je duša dječja zakopala baš taj miris žutih ruža u svoje dubine, zašto ju je nastrla tim mirisom, koji do danas nije ishlapio?

Možda je to bio isti onaj instinkt, isti onaj osjećaj, koji je moje babe i prababe nagonio da ljeti sakupljaju latice ocvalih ruža, da ih suše i spremaju u vrećice od bijela organtina u ormare i šifonere svoje, da njima poslije napune jastučiće, koje će im u času smrti staviti u lijes pod glavu? Tko bi sve to znao i razumio! Tko bi znao, kakve to čudne tajne prolaze podzemljima ženskih duša kroz generacije?! Tko bi shvatio i sve one objave njihove u svijetu vidljivom?!

Zanimljivo je, da je još jedan miris, sasvim druge prirode i vrste, ali bliži životu, ostavio još življe i snažnije osjećaje u meni od ovoga. Za taj miris znam sigurno, da sam ga onda već jasno i svijesno zapažala i da je ta spoznaja o njemu bila neobično jaka i živa. Bio je to miris svježega, rumenog mesa, zamotana u novinski papir. Možda je to i smiješno, ali dojam je njegov na mene, onako malu, bio neobično jak. Bilo je to meso u košarici moje strine Sofije, koja bi s trga znala češće onako usput i na čas skrenuti k nama, k majci na razgovor. Bila je udovica. Muž joj je rano umro. On je bio rođeni brat mog oca. Bolježljiv. Dobar, ali strog. Zvao se Đuro, ali svi su ga nazivali — Đuka. Sjećam se dobro, kad je jednoga dana rano u zoru netko pozvonio na našim vanjskim vratima, ušao u hodnik, značajno i dosta bučno zakucao na vratima sobe, nešto tajanstveno poluglasno rekao i ušutio. U isti je čas moj otac ponovio:

»Đuka je umro.«

»Umro«, — ponovila je tiše moja majka kao da se bojala da to glasno izusti. »Sirota Sofija . . .« dodala je još tiše.

Iza toga nastade muk i mir, koji je bio neugodan, težak.

Što se dalje dešavalo toga i slijedećih dana, ne znam. Ne pamtim. Kao da onda iza toga ni živjela nisam. Ništa. Praznina. Neispisani listovi knjige.

Tek strine se sjećam izvrsno: njezina dobrog lica, koje je uvijek bilo zabrinuto, blijedo, njena cvikera

i crne uzice, koja joj je visjela iza uha, njezine male košarice, koja je imala svedeni poklopac, iz koje je virilo meso, zamotano u novine i mirisalo nekako neobično. Slova su mirisala po mesu, a meso po slovima. Čudan sklop, čudna smjesa!

Taj smisao za mirise, koji se u meni tako rano razvio i probudio, sačuvao se i kasnije, do danas. Mirisi su imali i imaju za mene naročito značenje. Oni mogu da se uzdignu do doživljaja. Miris može da me okrijepi, iako sam najiscrpljenija, on me ispuni sadržajem, iako sam najpraznija, on me digne u visine, kad se osjećam teška na zemlji.

Osim mirisa, i boje su mnogo utjecale na mene. One su bile i ostale čista radost moja, prosto: neko više uživanje, pravi doživljaj. One su, štaviše, imale dublje neko značenje za moju duševnost: ulazile su nesamo u moj osjećajni, nego bih gotovo rekla, i u moj spoznajni život. Mnogo sam toga u životu razumjela, shvatila i zavoljela kroz — boje. Tako sam, na primjer, kao licejka od četrnaest ili petnaest godina dane u tjednu razlikovala po bojama: ponedjeljak je bio i ostao za me bijel, četvrtak crven, petak zelen, subota modra, utorak i srijeda bili su mi ponešto neodređeni, rumenkasto-žute boje, dok je nedjelja bila neprozirna, sivkasta, nevesela . . .

Zametak toga smisla za njih javio se onda, u ono mirno, sređeno i blaženo požeško doba. Izvor moje beskrajne radosti, upravo ekstaze, bila je — trava. I to baš zato, jer je bila — zelena. Ludo sam je voljela, osobito kad sam je vidjela izbliza pokošenu u velikoj

hrpi. Trava se izvana dovozila k nama za našu kravu. Kupovala se. A kad bi se širom otvorila ona naša velika kapija i kad su je uvezli u dvorište, bila sam onako vesela kao kad nam se dovezao kakav dragi i mili gost.

Bila su to kolica na dva točka, puna trave, zelene, zelene kao najžešći otrov, mä onako divlje zelene, da ti sve duša od nje zakliкće od radosti i raskoši, a opet meke kao najmekanije perje. Među njom tu i tamo viri pokošen cvijet djeteline ili žuta maslačka, što je slučajno pao žrtvom, ili vitica ljubičaste grahorice . . .

Ne mogu da kažem, kako me ta trava opojila. I kad su je onako triumfatorski kroz kapiju uvezli, ne znam, što bih bila najvoljela da s njom učinim. Ali ipak, znam. Bila bih najvoljela, da je mogu onako sočno i glasno žvakati kao što je žvače naša krava, kad se cijelim svojim bićem baci na nju, ili da ta kolica izvrnem, travu razgrnem i porazbacam je po zemlji, po zraku i po sebi, a onda da se bacim u nju i valjam se po njoj, valjam, dok mi ne dosadi, ili da se napokon u nju zavalim, sakrijem, da me nitko ne vidi i ne nađe, i da u njoj prospavam cio dan i cijelu noć. . .

Da je ta trava morala buditi u meni pravu ekstazu, znam najbolje po tome, što se i danas još, kad vidim gdje u gradu kola puna svježe trave, za vrijeme košnje naših gradskih nasada, prosto zanesem kao nekada . . .

Travu bi nam dovozio čiča Stipa ili ju je donosila u vrećama naša stara Erbauerica.

Taj čiča Stipa dolazio bi k nama u rano proljeće. Onda, kad je nestajalo snijega. Obično potkraj veljače, ako je bilo lijepo. Onda je kopao kod nas. Svojom je lopatom prevrnuo svu bašču: izvadio je iz zemlje mirise i crve. O kako je onda mirisao zrak! Po čiči Stipi i njegovoj lopati i njegovim opancima, po gnoju, koji je on dovozio na kolima za našu bašču, koji se pušio na suncu i mirisao po selu, po kravama, kokošima i prvim proljetnim jajima, koja se još mlaka nose iz gnijezda u kuću . . . Tako je nešto toplo bilo onda oko mene i u meni. K tome bi još pridolazio miris dima od spaljenih grana, veseli glasovi koka i pijetlova, koji su se oduševljeno javljali jedni drugima iz dvorišta u dvorište sve do onoga najudaljenijeg, odakle se glas jedva još i čuo, i tako veselo, da su same plave visine odjeknule od njihovih glasova. I onda sunce, sunce. . .

Još je bilo nešto. Čiča Stipa bio je seljak. Sama je njegova pojava imala za me nešto neobično. Gledam ga i danas u duhu, kako stoji preda mnom, velik, koštunjav, jak. Kao kakav kip. Kao fra Imbrišimović tamo na trgu, samo što je taj fratar-heroj bio tamno odjeven, a ovaj isto toliko herojski kao i onaj — bio je bijel. Zašto mi se činio kao kakav junak, ne znam. Možda zato, jer sam ga onda, onako mala, gledala sasvim izbliza pred sobom, okom u oko. Bio je to moj prvi susret sa slavonskim seljakom, koga sam poslije mnogo godina silno zavoljela upoznavši se s njim kod bake na selu. Vidjela sam ja seljake i češće, ali onako izdaleka, kad su u proljeće okapali vinograde podno

Kalvarije. Ja sam ih iz našega dvorišta promatrala, kako se bijeli prigibaju i dižu, kako se u leđima grče i onda se opet na suncu ispravljuju; vidjela sam ih u proljeće na kolima, punima crvenih zrelih trešanja, kad su prolazili Požegom vičući: 'Tri-ša-nja! i prodavajući ih sve po novčić i dva òku. Vidjela sam ih i na trgu, kad smo od njih kupovali luk i drugo povrće, pa u jesen orahe, lješnjake i mušmule. Mnogo ih se viđalo i na vašarske dane, kad bi već u ranu zoru dolazili u Požegu na svojim kolima, smještali se u dugim redovima na trgu pred isusovačkim kolegijem i nudili robu. Ali onda su mi se činili obični, mali, kao i svi drugi ljudi, ali kod nas mi se u dvorištu taj čiča Stipa činio kao pravi div-čovjek, velik, velik . . .

»Hvaljen Isus!« — i pružio bi mi ruku.

A ona je bila kao od drveta, jaka i tvrda.

Tad bi o podne sjeo i jeo. Nije htio naše, on bi sam sebi donio jelo. Sjeo bi u dvorištu, a ja pokraj njega, pa ga gledam. Torbu, što mu je visjela preko ramena, s boka prebacio preda se, nadigao joj kožni poklopac, urešen crvenom vunicom, i izvadio iz nje: drvenu soljenku, mladoga luka i crnog kruha. Tad bi škljocom rezao kruh, u sô zamakao luk i slasno griskajući jeo, jeo, dok ga svega nije pojeo zajedno sa svim onim kitnjastim zelenilom, iz kojega se cijedio sok. Tako jesti, s toliko slasti nisam nikad nikoga prije vidjela. Gledala sam ga kao čudo. I kruh i luk dobili su najednom u njegovim rukama i ustima neko značenje. Doonda sam toliko puta vidjela luk, i dan na dan gledala i jela kruh, ali mi on nije ništa ni ka-

zivao ni značio. Ovaj je kruh govorio. Govorio je djetinjem srcu o onom, što nije moglo razumjeti, ali je osjećajem naslutilo, o nekim tajnama zemlje i sunca, sjemena i znoja, pluga i ruku ljudskih. Kao da je sav zasjao među njegovim prstima i nekako se preobražavao kao kruh Gospodnji u rukama svećenika u crkvi. A i luk, što je, proljetan i mlad, onako svježe zelen i sav kao svilen, iščezavao u crnim, koštunjavim rukama čiče Stipe, i onako vlažan hrskao pod zdravim njegovim zubima, i taj je budio u meni neku čudnu slast, a i tek, i smisao za jelo.

Ja sam onda možda prvi put sasvim besvijesno shvatila, što znači uživati plodove, koje zemlja kao čudo izbacuje iz nutrinje svoje, i spoznala ljepotu hrane ljudske, koja je blagoslov i nagrada poslije rada.

I tek nedavno ja sam taj svoj osjećaj potpuno razumjela, kad sam u knjizi njemačkog pjesnika Juliusa Schütza (»Das Buch vom Ruhen in Gott«) našla te davne svoje maglovite misli i osjećaje izražene ovim riječima: . . . »Es wäre schön in der Kirche zu essen. Man würde viel besser vorbereitet sein. So ganz feierlich ist mir die Gnade des Essens«.

Ovaj naš čiča Stipa bio bi onda pripadao u crkvu.

VII.

MOJE PRVO SAGREŠENJE

Moja prijateljica od malih nogu, o kojoj ću još kasnije govoriti, tvrdi još danas, da sam bila vrlo dobro, disciplinirano dijete i da sam joj imponirala svojom poslušnošću prema roditeljima. Možda. Ja se toga zbilja ne sjećam i ne mogu da o tome sudim. Kao potvrdu tome spominje ona često jednu zgodu, koja joj je živo ostala u sjećanju, jer sam tu pokazala svoju postojanost i stalnost.

Bilo je to u doba kajsija. Naše drvo u dvorištu puno je i žuto. Nas dvije pod njim uživamo i jedemo. Kajsije su kao naranče velike i zrele, zubi u njih samo propadaju kao u med. Nestaju sve jedna za drugom. Mi nogom odbacujemo koščice, da se ne vidi, koliko smo ih pojele. Napokon bude dosta. Stanemo, pogledamo se, a ona mi kaže:

»Sad samo još da se napijem vode!«

»Vode? Ne smiješ. Moja mama veli, da se to ne smije, da to škodi. Na kajsije se ne pije voda«, — odvratim ja mudro, a opet sva zaprepašćena.

»Ah, da!« — posumnja ona.

»Da, da, to škodi. Onda se dobije groznica ili zaboli trbuh«, — nastavljam ja.

»Da vidim!« — reče ona smjelo. »Možda to i ne škodi!« A u sebi pomisli: »Kako to ona svoju mamu sluša?! Zar mama mora uvijek imati pravo?!«

I ne rekavši više ništa okrene se i ode, da se napije vode i sama se uvjeri, je li sve to istina, što sam joj rekla.

Ta je moja poslušnost bila valjda temeljni kamen moga dječjeg morala. Ali sjećam se jedne zgode, koja je tako lako mogla da obori tvrdnju moje prijateljice o mojoj poslušnosti prema roditeljima i koja je zaista bacila prvu sjenku sramote i prvu ljagu na taj moj mali šestgodišnji moral. Bila je to teška kušnja, u kojoj nisam nikako pobijedila, ljut okršaj i borba s majkom, težak jedan doživljaj, koji još danas sa svim najsitnijim pojedinostima živi u meni. On je ostavio dubok trag u mome životu i neku vječnu opomenu, da ne valja nikad propustiti onu prvu zgodu, koja ti se pruža da popraviš zlo i izravnaš ono, što si skrivila. U tom me poslije, kad sam već pošla u osnovnu školu, učvrstilo još jedno iskustvo, što sam ga stekla posrednim putem iz lektire, a ne iz vlastitoga doživljaja kao ovo prvo. Bila je to naime pripovijest o nekoj djevojčici, koja se posvadila s prijateljicom, a nije se htjela izmiriti s njom još istoga dana, već je to odložila na sjutra. Kad sjutradan, njena prijateljica oboli i morade u krevet, a budući da su se pokazali sumnjivi znaci, koji su navješćivali škrlet, nitko ne smjede k njoj,

pa ni ona. Žalost i tuga njena bile su teške, a kajanje još teže, savjest ju je teretila i mučila dan na dan. Nije mogla dosta da prežali svoj čin. Ja sam dobro shvaćala i razumjela tu nesretnu djevojčicu i često sam je se u životu sjećala.

Eto, kako mi se to desilo.

Jednoga sam dana došla s majkom u neku opreku, kako to kod djece često biva. Rad šta, ne pamtim više. Znam samo dobro, da mi je ona nešto zabranila ili mi ono, što sam htjela, nije dopustila, i da sam zbog toga došla u takav bijes te sam digla ruku, da njom udarim majku.

Tišina.

Ja stojim pred njom kao komadić raspaljena bijesa: namrgođena, ružnih plamenih očiju, koje mrko gledaju, naprćenih usana, namrštena čela, uzdignute ruke, što još nije pala, nego se u onom zamahu zaustavila u zraku.

Majka stoji i gleda me.

»Zar svoju mamu?« — upita ona blago.

I opet tišina.

Moja ruka padne. Spusti se. Ona ruka, koju je zlo diglo i na kojoj je bila mala, uska dječja narukvica od svijetlo modra emalja sa srebrnim natpisom: S Bogom. Ruka je doduše pala, ali prkos je bio isto toliko jak i neslomljiv kao i prije. Ni za trun nije popustio. Možda je još i narastao kao plima.

»Znam ja, da ćeš ti biti opet moja dobra curica«, — nastavi majka, koja je bila pedagog, kakva treba tražiti.

»Ne ću!« — ispadne iz mene i uplaši me samu.

Bilo je to ono prvo paklensko »n e ć u«, koje je ubojito i slatko u isti mah, koje raširi grudi, ali ih malo zatim opet u dubini i stegne, ono »ne ću«, koje zazvoni teško, kao kad zvekne mač o mač, kremen o kremen . . .

U meni kao da se probudila divlja zvjerka, opasna i mahnita, koja ne zna, kako da se svlada i smiri. Nešto se neobuzdano, nesavladivo, strano zavalilo u mene, u dušu i tijelo moje. Ukočilo se i jedno i drugo.

A ona, moja majka, mlada i lijepa, s velikim, ozbiljnim očima i krasnom dugačkom kosom, koju je plela u dvije pletenice i onda ih omatala na tjemenu »à la Stephanie«, stoji nada mnom kao sunce kakvo i sipa, sipa na me svjetlost, ljepšu od sunčeve i mječeve . . .

»Znam ja, da ti to ne ćeš nikad više učiniti i da ćeš slušati svoju mamu.«

»Ne ću!« — promrsim ja mračno i po drugi put.

Ovaj put ovo »ne ću« nije više pogodilo majku, kako mi se činilo prvi put, ovaj se put ono za kratak čas vratilo, i to ravno prema meni.

Zar se srce moje smekšavalo?

I u tom času pomislim:

»Neka mi sada majka samo još jedamput kaže o n o onako milo kao prije, ja ću je zagrliti i reći ću joj: »Ne ću to više nikad učiniti. Dobra ću biti. Ti si moja draga, draga mama!«

To je bilo ono, što sam čekala. Tu je ležalo težište cijeloga događaja. Ali u tom času najveće nape-

tosti ona se okrenula i — otišla. O n o mi po treći put više nije rekla. Prekasno je bilo. Desilo se sve drukčije, nego što sam mislila. Tu je bila tragika svega.

Stajala sam poražena. Ostavljena. Sama u sobi s tim svojim »n e ć u«, koje mi se kao neprijateljski bodež zabolo u srce i glavu. Nešto me teško zaokupilo. To je bila prva moja žalost, prvi stid i prvi bol. Časom sam tako stajala oborene glave, a onda mi je nešto počelo da igra oko donje usne i brade, dok me i oči nisu počele da peku i dok mi širom otvorena usta nisu stala da glasno viču. I kad sam već krenula s onoga kobnog mjesta, gdje sam dosad kao ukopana stajala, čula sam korake i na vratima ugledala majku. Pojurila sam k njoj, uhvatila je oko pasa i zagnjurila glavu u njezinu suknju. Plakala sam, glasno sam i dugo plakala, ne znam, da li od sramote ili žalosti? Tad me majka uzela za ruku, mirno me povela u drugu sobu, posadila na stolac uza se i govorila mi, kako su ružna djeca, kad su zločesta i kako bi se svi: i tata, i djed, i baba žalostili i stidjeli da čuju, kako nisam bila dobra. I svašta mi je još govorila, a to je padalo na moju dušu kao cvijeće i šumilo mi nad glavom kao proljetno lišće . . . Osjećala sam, kako postajem lakša, kako s mene pada sve ono, što mi je dosad sputavalo i tijelo i dušu, i da opet postajem ona od prije.

Majka je svršila, moj je plač prestao, samo sam još duboko disala i gdjekad se zagrcala. Tad sam ustala i pošla da se igram, ali mi igra nije išla pravo od ruke. Nije još sve bilo onako kao inače. Besvijesno sam osjećala, da je uvijek još nešto ostalo negdje du-

boko u nekom skrivenom zakutku, nešto kao rana ili kao neko osjetljivo, bolno mjesto, te me smetalo i vrijeđalo, premda se spor s majkom naoko već sasvim izravnao. Bilo je tako do večeri. Onda se istom sve pravo izgladilo. Kad sam se svukla i legla, došla je majka kao obično k meni, nagnula se nad moj krevet, digla zelenu mrežu, popravila mi jorgan, da noću ne klizne s mene, prekrstila me i poljubila u čelo, a ja sam se onda uspravila, zagrlila je objema rukama oko vrata i sasvim raskajana i meka zamolila je, da mi oprosti i da se ne srdi. Tek onda, onda istom, kad sam smirena i raskajana izbacila iz sebe ono nekoliko riječi, kojima sam je molila za oproštenje, riješila sam se svega onog, što me još pomalo pritajeno tištalo, i osjetila se slobodna i laka kao bijeli nebeski anđeo Božji. I kao da su mi krila porasla i dizala me nekud visoko ispod jorgana. Nešto se sjalo u meni i oko mene. Nešto je veselo pjevalo u meni. Ja sam bila sretna i presretna.

To je bila prva moja borba zla sa dobrim. Prvi sukob onoga »n e ć u«, koje diže ponos i godi, dok je izbačeno iz ljudskih ustiju, dok leti prema tvrdoj neprijateljskoj stijeni, ali čim se vrati, e, onda je teško i preteško, jer je u letu otežalo.

Moja majka pamti opet drugu jednu zgodu, kad je došlo do takva okršaja među nama; ja se toga ne sjećam, ali ona ju je dobro upamtila te danas još priča o njoj kao o nemilom svom doživljaju.

Ja sam je nešto razljutila, i ona me htjela udariti; bio je to, kako ona veli, njezin prvi i posljednji po-

kušaj, da me tjelesno kazni, a nato se desilo nešto sasvim neočekivano: ja sam se počela svijati i nekako oči prevrtati.

»Grčevi!« — pomisli mati sva zaprepaštena od straha videći me takvu.

S užasom se sjetila u tome času onih grčeva, što sam ih dobila jednom, kad mi je bilo nekoliko mjeseci, a koji su počeli slično kao sada i ostavili vječnu neku stravu u duši i životu moje majke.

Međutim to nisu bili nikakvi grčevi, jer je majci začas uspjelo da me smiri, svlada i dovede u ravnotežu, bio je to tek neki bijes, prkos, a možda i povrijeđeni ponos.

Odonda nije majka nikad više pokušavala da silom ovlada mnome, lijepim je i blagim svojim načinom mogla kod mene sve da postigne. Tako je bilo i uvijek poslije. Sve sam mogla podnijeti, samo ne nasilje i grubost.

Još je nešto, čega sam se sjetila iz toga požeškog vremena, a odnosilo se na moj djetinji moralni život. Bilo je to u vezi sa spoznajom dobra i zla, dopuštenoga i nedopuštenog.

Pamtim dobro, da je bilo uoči Božića. Odmah poslije ručka izašli smo u šetnju: otac, majka i ja, valjda da ulovimo još nešto zimskoga sunca. Ja sam išla u sredini među njima u svojoj bijeloj krznenoj bundici s isto takvom bijelom šubarom i mufom, koji mi je visio na bijeloj, pletenoj uzici oko vrata. Prolazili smo trgom, a onda smo skrenuli pored kuća i dućana, gdje je u izlozima i pred vratima bilo slatkiša, bombona i

nakita za božićno drvce. Ja sam se istrgla od oca i majke, i sama sam pošla, da sve bolje vidim. A bilo je i što da se vidi, bar za gladne dječje oči! Tad najednom opazim, kako pred jednim dućanom stoje te šarene, čarobne stvari izvan staklena okvira, sasvim slobodno na stolici u otvorenim kutijama, poredane sve jedna do druge i gledaju mi ravno u oči. Ima među njima i šećernih trešanja, crvenijih nego što su i najcrvenije prave, i malih jabučica, pola crvenih, a pola žutih, onakvih, kakve znadu biti samo lopte, a ne prave jabuke, ima tu i malih šećernih krletaka s pticama, ima svašta ... Osobitu su moju pažnju obratile na se ove šećerne trešnje i jabuke; gorila sam od želje, da ih što bolje vidim, da ih u ruku uzmem, omirišem, opipam, a opet — živo pamtim još i danas — kako me najednom misao jedna sputala, suzdržala u toj želji i očuvala me u odmjerenoj udaljenosti, misao naime: da ne bi tkogod pomislio, da hoću štogod — uzeti ...

Meni je i danas još čudno, kad se toga sjetim! Čudno mi je, odakle mi onda onaj samoprijegor, ono suzdržavanje, ono postavljanje ograde između onoga, što se smije, i onoga, što se želi. Jer tu se radilo o jednom osjećaju: ograditi se, da ne izađeš suviše iz granica svojih, ili paziti, da se ne zablatiš, ili bolje, da te drugi zlom misli ne zablate. Je li to bila manifestacija moralnosti ili možda prikrivene taštine?! Teško je reći; bilo što bilo, znam, da me ta misao odonda pratila i kasnije u životu. Ona je sa mnom sve više rasla, postajala sve glasnija, silnija, štaviše: pretvorila se u opomenu savjesti, a ova u prijetnju, vječnu

prijetnju u meni samoj. Bila je to gdjekad muka moja, koja mi je nametala odricanje svoje vrste. Koliko sam puta sebi uskratila ili bar pokvarila kakvu radost ili potkopala kakav pothvat baš time: »Da ne bi tkogod pomislio!« . . . i kao da me nešto prosjeklo. Sjena je pala, utrnula radost, podrezala čin.

Onda poslije, kad sam poodrasla, uz tu je, rekla bih, moralnu osjetljivost, pridošao još i ponos, koji je pridonio opet svoje: »Da ne bi tkogod pomislio, da što hoću ili tražim!« . . . i tako me podvostručena opomena, što je dolazila sa dva kraja moga bića, gdjekad tako sapela i okovala, da sam mnogošto u životu dobrovoljno pregorjela kao onda u Požegi, kad sam željela, da se ljepote nagledam i da je opipam. . . A željela sam uvijek vruće i mnogo, a da to nisam pokazivala. Niti sam to znala, a niti htjela. Bila je to jedna diskrecija prema sebi samoj. I mudro bih tada odlazila u životu dalje kao onda u Požegi . . .

VIII.

U KRUGU SVOGA »JA«

Sve dosad sam pisala o sebi i samo o sebi kao da sam bila jedinica. Ja sam se zaista dosta dugo i osjećala jedinicom. Sestre Smiljke, koja je bila neke dvije godine mlađa od mene, nikako se ne sjećam; da je bila, znam samo po pričanju roditelja i rođaka i po jednoj fotografiji, gdje smo nas dvije zajedno: ja — kao starija, veća, stojim, (imala sam onda nešto preko tri godine), a ona — djetešce od kojih trinaest mjeseci, sjedi u košuljici na stolcu uza me. To je jedina slika, jedini vidljivi spomen i dokaz, da je zbilja bila među nama. Nje je jednoga ljeta tragičnim slučajem nestalo između nas, kao da nam ju je tko ukrao. Bila je i nestala. Sve se to dogodilo istoga ljeta, kad smo se zajedno slikale i kad smo na praznike došli u Zagreb babi i djedu. Oni su stanovali u Kukovićevoj ulici. Stan im je bio lijep, velik, u prvom spratu sa finim ulaštenim podom, na kakav mi u Požegi nismo bili navikli. Smiljka je upravo počela hodati, pa su njezini prvi koraci unijeli radost među sve. I tad se baš desilo ono strašno.

Bilo je to pred sam odlazak. Sjutradan smo imali otputovati natrag u Požegu, ali kako bi naš put pao baš na petak, djed nagovori oca i majku, da ga odgode do subote i da onda krenu kući. Pristadoše. I tako se — na radost sviju — za jedan dan produljio naš boravak u Zagrebu. Ali taj je j e d a n dan bio baš sudbonosan za sve.

Smiljka je — kako već spomenuh — prohodala. I toga jednog, posljednjeg prijepodneva, pred sam odlazak iz Zagreba, ona je, onako mala, pošla na svoj prvi i posljednji put. Eto, kako je bilo.

Velika soba, puna sunca. Djed razdragan kleči jednom nogom na podu na jednom kraju sobe, a mama na drugom; među njima polako tapka Smiljka. U pravcu od mame prema djedu. Jedno i drugo raširili ruke: jedne su je, majčine, ispraćale, druge, djedove, dočekivale, pa je ipak, ipak nisu mogle da zaštite i očuvaju. Možda su se nečije treće, nesretne ruke, nevidljive i zlokobne, digle, da je unište! I tako je ova naša mala Smiljka zakoračila veselo, a opet nespretno i polako, kad se najednom — nesretno oklizne i padne. Čuo se samo udarac, krik i jauk. Jadnica je mala pala tako nesretno, da se više nije ni digla na svoje male junačke nožice. Dijete se stalo na krevetu grčiti, trzati i prevraćati oči. Kad je liječnik stigao, mogao je da konstatira samo jedno: potres mozga, kome nije bilo pomoći.

I tako smo i opet produljili svoj boravak u Zagrebu za toliko, da je zakopamo.

Višeput sam kasnije, sjetivši se toga tragičnog događaja, razmišljala o tom, što bi se bilo dogodilo, da mi, recimo, nismo odgodili taj put za sjutradan, već da smo otputovali u petak, kako smo htjeli? Bi li ona i putem bila umrla, samo drugačije kako, ili ne bi? Je li ta smrt bila nešto, što se moralo dogoditi zbog bilo kakve ravnoteže u životu našem i porodice naše, ili zbog kakovih drugih nevidljivih i neshvatljivih relacija u svijetu, ili ju je sa sobom sâmo donio dan kao puku neku slučajnost u sklopu svakidašnjih događaja života i svijeta?

Taj je događaj obezumio sve, a najviše majku, koja je gotovo svojim životom platila ovu prvu svoju tragediju.

I tako sam u općoj žalosti i dalje ostala sama i jedina. Kad se dvije godine kasnije rodio moj brat Željko, prvi sin i prvi unuk, prvi nosilac porodičnog imena i tradicije, zbog kojega je došla i baba iz Zagreba da ga vidi, on je bio još preneznatan za me, da bi mogao ući u moj život. Ja ga se iz toga vremena gotovo i ne sjećam. Premda — ipak ga se sjećam. Pamtim jednu zgodu. Bilo je jednoga poslijepodneva. Otac je sjedio kod svoga pisaćeg stola, majka uz prozor kraj košare za ručni rad, koja je imala oblik lađe i bila iznutra sva podstavljena živo crveno. Sjećam je se dobro: stajala je na podu na tri visoke unakrst složene noge, a bila je remek-djelo košaračke škole u Osijeku, — uz tu je, eto, košaru sjedjela majka i vezla, dok sam se ja bavila nekom sitnicom, kadli se najednom začu udarac i krik. U sredini, naime, izme-

đu kreveta mojih roditelja običavao je na dva velika stolca, sučelice složena, poslije podne spavati moj mali novorođeni i novoposvećeni bratac, koji još nije imao ni svoga vlastitog krevetića, čvrsto svezan u bijelom jastuku od platna i čipaka. Međutim se on snagom svojih mišića, koje je svakim danom sve više iskušavao, izvukao iz jastuka i pao naglavce između stolaca. Ovaj prvi njegov podvig i prvi životni izlet svršio je sretno. Ništa mu se nije dogodilo.

Eto, jedino po toj zgodi znam, da je onda zbilja živio.

I tako sam se, kako rekoh, za sve vrijeme svoga boravka u Požegi osjećala jedinicom. A i rasla sam kao sve jedinice: u središtu porodice i svoje okoline. Svi su me voljeli, mazili, cio mi je grad laskao. Kako sam bila zdrava, dobro razvijena, crnomanjasta, garava i zdrava curica, s kratkom, na dječačku podrezanom kosom, koju sam tako nosila sve dok nisam pošla u školu, ljudi su mi, onako nerazboriti i ludi, kako su često u odnosu prema djeci, u lice govorili, da sam lijepa curica i da imam lijepe oči, drugi su opet majci proricali, da ću u životu biti sretna, jer to kazuje ona zvjezdica od kosâ u lijevom kutu čela, a treći su je opet plašili, da ne ću dugo živjeti, jer da tako »pametna djeca« rano umiru.

I tako sam za svojih pet, šest godina bila dosta tašta, ali uza sve to neobično ozbiljna, možda i suviše, a to će biti stoga, što sam većinu dana proboravila među odraslima.

Jednu sam naročito zlu osebinu imala: za čas bih na drugima zapazila sve mane i osebujnosti i odmah ih, i ne znajući za to, prisvojila. Kao da sam na taj način htjela da se prenesem u tuđe živote. Bilo je često mnogo zla i pokore zbog toga.

Po majci sam, naime, imala još jednu kumu u Požegi, sitno, suho stvorenje, koje je govorilo oštrim, malo kričljivim glasom. K njoj sam rado zalazila, jer je kum, njezin muž, imao papigu. Inače ga se sjećam po osobitom prstenu pečatnjaku, koji je nosio na desnom kažiprstu i po jednom oku njegovu, koje mu je bilo manje od drugoga, i na koje nije pravo vidio. U pozadini njegovih soba, iza njihovih leđa, stolaca i stolova gledam još danas veliki stakleni ormar i u njemu poredane živahno obojene šalice za kavu: crvene, plave, zlatne i žute. Gledam ih još danas tamo poslagane, kako se šarene i vesele oči . . .

Svaka pohoda k njima svršila je zlo po me. Čim bih se vratila, počela sam govoriti u istim onim visokim tonovima svoje kume, što je kod mene valjda još strašnije zvučalo.

»Opet govoriš onako« . . .

Opominjali bi me, srdili se, ali ja nikako da se riješim toga. I što je bilo najgore, nisam ni znala, kako bih i što bih, jer nisam bila svijesna, da je u mome govoru bilo nešto drugačije nego obično.

Slično se dešavalo, kad bismo se našli u kući drugih dobrih i starih znanaca, gdje je najstarija kći, učenica već, koja mi je imponirala veličinom i rastom, govorila malo kroz nos. Pomno bih pratila nje-

zin govor i sjutradan bih po nekoliko puta tijekom dana čula očevu i majčinu opomenu:

»Govoriš kroz nos kao ona . . .«

Ta se moja mana nasljedovanja javljala i kasnije, u osnovnoj školi u Zagrebu. I kako je teška onda bila odvika! Stajala me muke, a gdjekad i suza.

Kad mislim danas na one dane u Požegi i na svoje djetinjstvo, čudno mi je jedno: ja se ne sjećam gotovo nikakovih svojih igračaka, dok se tolikih drugih sitnih pojedinosti sjećam. Znam dobro, kako sam s uživanjem u praznoj nekoj limenoj kutiji kiselila kupus onako, kako sam vidjela da to majka radi, kako sam u maloj drvenoj stepci tukla maslac, ili sam u zlatnom dječjem avanu, što sam ga dobila za Božić, tukla mrvice i pri tom poslu razbijala sebi glavu, što znače riječi iz božićne pjesme, koju sam sama pjevala i od drugih je pjevati čula: »Mladoga kralja »mimo-limo« . . . (ja sam ih, naime, čula ovako izgovorene, pjevane i naglašene), pa nisam shvaćala, što to ide »mimo« mladoga kralja . . .

Lutaka se ne sjećam. Znam samo, da sam imala veliku, lijepu drvenu kuću, koja je bila visoka skoro kao ja, s prozorima, vratima, što se otvarali i zatvarali, s kojom sam se voljela igrati, ali lutke, koja bi u njoj živjela, ja se ne sjećam. Lutke su mnogo kasnije došle na red, ali ne više u Požegi.

Dȁ, imala sam jednu igračku, ako se to uopće može nazvati igračkom, koja me silno oduševljavala. Bila je to limena, dosta velika tvrđava, što se visoko uzvisila na zelenu brijegu, koji je također bio od lima;

pred tvrđavom i brijegom bio je limen bazen, a usred njega vodoskok. Kad se u tu tvrđavu odozgo lijevala voda, onda bi vodoskok počeo štrcati. To je bilo ne samo lijepo, nego i čudesno, pa sam sve poskakivala od veselja, kad je voda prskala i punila bazen.

Ni priča se osobitih ne sjećam. Znam samo, da su jedno dvije, tri od njih izvele dublji dojam na mene, i te su postale gotovo besmrtne. Bila je to u prvom redu priča o didu i baki, koji su imali koku i oroza, a koka je nesla zlatna jaja. Ta mi je bila valjda najmilija od svih, a pričala mi ju je mama; bila zdrava ili bolesna, mogla sam je slušati bez prekida. Gdjekad sam na nju i zaboravila, ali kad bih je iza nekoga vremena opet čula, ona je oživjela u novom sjaju i donijela novu sreću u moj život. A kad sam bila bolesna, onda mi ju je majka dan na dan morala uvijek iznova pričati do izmorenosti i moje i svoje; uvijek je iznova započinjala onako monotonim, epskim nekim tonom: »Tako su bili did i baka . . .« Već me ta rečenica odmah zanijela kao da me nosi i njiše meka i mlaka Orljava, obasjana suncem. Uvukla bih se nekud dublje u se, namjestila se udobno i toplije u krevetu, zagnjurila glavu u jastuk, ruke stisla pod jorgan, a uši naćulila, samo da bolje čujem. Koliko su mi puta u bolestima, kad sam od vrućine buncala, pomogli did i baka, koka i oroz i zlatno jaje.

Još je bila jedna priča, koju sam voljela slušati: priča o onoj slavnoj La Fontainovoj mljekarici, koja je s košarom na glavi išla u grad i veselila se, kako će prodati mlijeko, kupiti koku i pijetla, prodati i njih,

pa za te novce kupiti kozu, kako će je poslije prodati, pa kupiti tele i t. d., i kako se međutim spotakla, prolila mlijeko i kako nije ništa bilo od svega, čemu se nadala.

Godilo mi je slušati ono nabrajanje smjelih osnova i snova njenih, i valjda ovo stupnjevanje vrednota, možda više od same priče. Valjda su i ritam majčina govora i melodija njezina glasa davali okvir i dušu ovoj neznatnoj pričici. Tako mora da djeluje kazivanje narodnih pjesama na primitivne slušače puka.

Sjećam se još »Ivice i Marice«, pa nešto »Snjeguljice«, ali ostale priče o kraljevnama, kraljevićima i patuljcima ne pamtim. Kao da taj svijet nije onda za me ni postojao.

Bila je isto tako jedna pjesma, koju sam vrlo voljela, a koju mi je pjevala i majka i baba, a to je bila, bogzna čija, po Požegi vrlo raširena: »Milkina kuća na kraju, okolo kuće psi laju, a ja velim neka, nek' laju, oni moju Milku čuvaju« . . ., samo što se ovo »Milka« na početku i na svršetku pjesme uvijek zamijenilo mojim imenom.

Ni s ostalom se djecom nisam mnogo družila. Slabo sam dolazila u doticaj s njima. Imala sam samo jednu prijateljicu, koju sam već spomenula i s kojom sam se od najmlađih nogu igrala, a i svađala. Bila je to Elza. Njen je otac, profesor, jedan od listića onoga trifolija, o kom sam već govorila, bio dobar prijatelj mog oca, a njezina majka, jedina prijateljica moje majke. Žena fina, dobra, duševna; kćerka pastora iz okoline Vinkovaca. Sjećam je se kao danas.

Bila je slabašna, bolježljiva, zbog bolesti je nosila kratku, ošišanu kosu. Umrla je mlada, a izdahnula je upravo na ramenu moje majke. Od svega tog teškog događaja sjećam se samo jednog detalja.

Bilo je proljeće, glicinije su cvale na kući, gdje su oni stanovali, a nas dvije, Elzu i mene, poveli su tamo (Elza je bila posljednjih dana sasvim kod nas) u neku mračnu sobu, gdje je mrtva ležala njezina mama. Sva u cvijeću, uz svijetlo svijeća s podvezanom bradom. Moju je pažnju zaokupila jedino ona bijela marama, kojom su joj podvezali lice, kao da je boli zub. Kad sam radoznalo upitala, zašto je to, rekli su mi: »Da se očuva od muhâ . . .« I ništa dalje. Onda valjda i nisam više pitala. Ove su me riječi, izrečene onako polušaptom u polumraku, valjda zadovoljile, premda im smisao nisam nikako mogla shvatiti. Kad smo izašle, zabliještilo nas je sunce. To je bilo sve. Ni žalosti, ni boli, ni suza, ni plača. Ništa. Najsavršenija ravnodušnost, koja na svijetu uopće može da bude. To je bilo jedino, što sam ponijela iz te kuće žalosti i jada.

Uopće mogu reći, da su me kao dijete više zanimali živi ljudi i stvari oko mene, nego igre i priče. I to ne ljudi u odnosu svome prema drugima, ljudi kao društvena bića, već kao pojedinci, onako jasno osvijetljeni i krupnim crtama obilježeni, veliki, važni kao lica u pričama, koja nose sa sobom i u sebi svoje sudbine. Ja ih gledam danas gotovo kao okamenjene, ovjekovječene. Oni su zakopani i sačuvani u naslagama prošlosti onako živi, kako su onda bili, sa svojim

kretnjama od nekad, svojim govorom i doživljajima, koji su za mene bili zaokružena, svršena cjelina. Oni su se u onom, za me jedinstvenom i savršenom obliku, odbili u mojoj duši kao na vječnom filmskom ekranu. Vrijeme je stavilo na njih svoju patinu i stvorilo od njih slike, kipove, umjetnine.

I tako sam, čini se, crpeći ravno iz života rano stekla razumijevanje za ljude i njihov rad. S toliko sam uživanja promatrala ruke ljudske kod bilo kakva posla! Ruke i samo ruke! Vječni su za mene ostali prsti drotara Slovaka, ruke čiče Stipe, kad je jeo, ili naše djevojke, kad je se sjetim, kod ispiranja dasaka i velikih kamenova u buretu, u kome se kiselio za zimu kupus. To me rano već dovelo do toga, da sam naučila uživljavati se u strane ljude i njihove situacije. Riječju, ja sam ih naprosto doživljavala.

Zato je valjda i naša bivša kuća u Vučjaku, kuća moga djetinjstva, s onim prozorima i ljudima, koji su povezani s njom, meni uspomena takva, kakve su drugoj djeci lutke i igre, pa su valjda igračke moje, koliko sam ih imala, potamnjele u sjaju života i ljudi.

IX.

SVRŠETAK

Onda se jednoga dana svršilo sve to. Naša se kuća ispraznila, pozatvarali se prozori i vrata, velika i mala, porazdavala se živad i ljepši lonci s cvijećem, predali se ključi drugom, i mi smo otišli. Otišli zauvijek.

Kola i konji, koji su nas odvezli, nisu nas nikad više natrag dovezli. Kao da se za nama zatvorili svi putovi i sva vrata, i kao da je ovih mojih prvih šest lijepih, bogatih godina onim jednim časom bilo odsječeno od moga života i tamo zakopano. Sve ja to onda ni slutila nisam, a i gdje bih! Čovjek nikad ne razumije smisao onoga, što upravo doživljuje, a kamoli tek dijete! Nisam to znala sve do onoga dana, kad sam poslije mnogo, mnogo godina došla opet u Požegu, da sebe potražim i da nađem to svoje »j a«, da ga tamo negdje iskopam i očistim od prašine, koju su vrijeme i ljudi naslagali, pa da ga očišćena vidim onako istinski i pravo, da mi ono pomogne da raskidam mnoge tajanstvene pečate svoje duše.

Zato sam ga tamo tražila svuda: na zemlji i u zraku, u kući i u dvorištu, u sebi samoj i u drugima (drugi nas nose u sebi gdjekad više, nego što mi i mislimo), jer je djetinjstvo kao miris, koji se uvuče u stvari, koje te okružuju, u rublje, u odijelo, u zidove, u zakutke tvoje i tuđe kuće. Naslućuješ ga na svakom koraku, svuda je, a opet nigdje, osjećaš ga, ali ga ne možeš uhvatiti, izmiče ti iz granica tvojih osjetila kao misao, premda je djetinjstvo tvoje bila nekad realnost, i to realnost prvoga reda, jer dijete jedino ne sanjari, nego istinski živi u svakom času. Zato ga možeš naći i tamo, gdje ne bi mislio: u kakvoj staroj ladici, u starinskoj šalici modroj i zlatnoj, u svežnju zaboravljenih šarenih krpica, koje djecu toliko oduševljavaju, u smeđoj, staroj marami, kakva je bila ona, kojom se ogrtala naša Erbauerica, u knjizi kakvoj, na peći, mä svuda: u stvarima i u živim licima.

Jer svaki od onih, koji je u djetinjstvu prošao kraj nas, i koga su dječje oči zapazile i mašta progutala, taj je postao jedan od nevidljivih tkalaca našega djetinjstva, ušao je u sklop našega života i postao dionikom naše sudbine. I zato su i gospodin Turković i kuma Brajnić, gospodin paroh i njegova gospođa, drotar Slovak i stara Erbauerica, Burmudžija i stražar Pavel, grčka amfora na kartonu i postolar na peći, jednako kao i ona limena tvrđava s vodoskokom i djedov mlin od kartona, sve, sve su to bili vječni elementi moga djetinjstva. Temelj, na kome sam se poslije izgrađivala.

I kako je onda ludo, kad ljudi misle, da je djetinjstvo nešto neznatno i sporedno u životu, nešto malo, nešto onako kao kad, recimo, zaroniš ruku u veliku kakvu vodu i koliko je onda među prstima i stisnutom šakom izneseš u dlanu, t o da je djetinjstvo . . .

Ili kad u kakvu malu zdjelicu od kristala, recimo, modroga ili žutog, obereš one prve mrvice, koje su padale sa bijelog, čistog stolnjaka, kod kojega se lomio i rezao kruh života, i te mrvice — t o da je djetinjstvo . . .

Ali djetinjstvo je naše mnogo više. To su u jednu ruku oni prvi lični doživljaji, prvo svjetlucanje u mraku ljudske duše, a opet to je u isti čas i odražaj cjelokupnog života, koji te okružavao, atmosfere, koju si disao, misli, koje su lebdjele nad epohom, predrasuda i slobodoumlja, koje je donosilo ono doba. Sve se to odrazuje u djetinjstvu svakoga pojedinca.

Zato i ovo moje djetinjstvo nije nešto, što je samo moje i što pripada samo meni i mojim najbližima, već je ono zajednička svojina svih nas, malih i velikih, mladih i starih, koji smo se onda našli u istoj ravnini života. Štaviše, to je i povijest stvari, počevši od vrata i prozora naše kuće pa do Kalvarije, vijećnice, crkve i gimnazije, riječju, povijest cijeloga jednoga malog, patrijarhalnog gradića, epopeja njegova, kako ju je ispjevala i proćutjela mala dječja duša.

A morala ju je proćutjeti, jer nigdje nije bilo toliko svijetla, koje bi obasjavalo život oko nas, nigdje

toliko topline kao onda u tom gradu i u tim kućama. Bila je to atmosfera radosti i sreće, koja nije ulazila izvana u nas, već je iz ljudi žarila i sijevala prema vani.

A to je ono jedino i glavno u životu.

MOJ BIJEG IZ GRADA

MOJ BIJEG IZ GRADA

Nezapažena sam pobjegla iz grada kao dijete, koje kradom pobjegne od kuće, kad mu se nešto ražali.

Sva izmučena i ranjava od životnih nemira svojih i tuđih, potištena i iscrpljena od rada svoga i tolikih jalovih napora čovječjih uopće, iznakažena od ljudske bijede, u kojoj živimo i kojoj nema kraja, ukočena od obaveza i okova duše i tijela, uzbuđena i bolesno osjetljiva od vašarske galame svijeta i vijeka, izgubila sam se iz grada i sakrila se od ljudi.

Osamila sam se na otoku punom čudesa, gdje osim nas, nekoliko ljudi i djece, jedne krave i magarca, dva, tri psa čuvara i nekoliko surih, napola divljih mačaka, nema nikoga i ništa, što bi me smetalo u osjećanju, da sam sama.

I sad mirujem, a duša mi dane i noći kao mahnita luta otokom i kao isposnik se kloni svijeta. Sva se zaplela u drač i cvijeće, te gdjekad samo proviri iz onih gusto isprepletenih grmova, koje sapinju konopci tetivike, sjeda na vruće kamenje, kamo dolaze gdjekad samo kosovi, propinje se na najviše vrške drveta i lovi sunce, pije njegovu svjetlost, siše njegove

boje, radoznalo izgléda jadra lađa i poput njih se propinje na vjetru. Gdjekad se opet priljubi zemlji i sluša šušnjeve divljih zečića i velikih ptica, koje s bukom slijeću u grmlje, provlače se kroza nj i izlijeću iz njega, sluša šuštanje drveta, kojemu se krošnje sjaju na suncu, pune dragocjena ulja, i opaja se njihovim mirisima. Njiše se s pticama na granama lovora i čempresa, u kojima se noću gnijezde zvijezde i pjevaju slavuji, i najvoljela bi da legne u njihova mala gnijezda i u njihovoj toploj blizini usne san sličan njihovu bar jednom u životu.

Gdjekad se zajedno s vranama porugljivo nasmije kroz granje ljudima i njihovim taštim i glupim naprezanjima te spoznavši svu sreću i ljepotu svoga bijega, zaboravlja na sve, što je bilo i što jest, budi se, zacjeljuje, uskrsava u slobodi i pušta se smjelo s galebovima u divlje letove sinjim morem i plavim visinama, te pomalo postaje opet stari svoj gospodar — nad sobom i svijetom.

NIKE OD LOKRUMA

Ima tamo visoko na hridinama jedno mjesto, gdje sam iza kamenja na pogled otvorenom moru, među iskrivljenim drvetima primorskih borova otkrila jednu umjetninu, koju nije zabilježio Baedecker niti je na nju upozorio ikoji od živih vodiča turista. To je moja, naša, domaća umjetnina, što su je slani, južni morski vjetrovi izdjelali od borovine.

Kad sam je prvi put ugledala, sinu mi glavom misao: gle, Nike od Samotrake!

Preda mnom je, zaista, stajala prava boginja pobjede, što je iskrsla iz borbe elemenata i iz života jednih bića za vječni život drugih. Samo što je moja Nike bila drvo, osušeno mirisno stablo borovo, što se u borbi s olujama i vihrovima lišilo životnog ukrasa i sad stoji odrvenjeno kao kip žene, koja se grčevito drži tla, jer je iz njega izašla i u njemu svoj život doživjela, čvrsto i zauvijek s njime povezana.

Ta žena-drvo sva je sama ekstaza. Daleko više od svoje kamene sestre — one grčke Nike. Ima nešto divovsko u tome jednom jedinom njenom pokretu, pred kojim sam stala kao skamenjena.

Sva je njena snaga u onim, od golemog napora kao savijenim koljenima, kojima se čvrsto uprla o zemlju, u skučenim laktovima, koje je u jednom nenadanom zamahu snage pružila prema straga s glavom snažno zabačenom unatrag, i dugačkom, gustom kosom, koju je vjetar ukočio i koja joj se srasla s ramenima u neka granata, bogata krila.

Sve to nijemo govori o snazi i tihom junaštvu, koje se ne hvališe, već se šuteći pretvorilo u djelo. To je herojstvo nenagrađeno, neproslavljeno i neovjenčano, herojstvo neznane junakinje, koje govori o gigantskoj borbi toga lika sa sudbinom, kojoj je odoljela i odolijeva. Nike! Pobjeda!

Divna je, golema u toj svojoj pobjedi, o kojoj govori svaki njen pokret kao i cjelina drveta. Sve je nadživjela. Nestalo je sokova njenih, nestalo zelenih grana i grančica, kita i češera, života u običnom smislu te riječi, a ostala je istesana umjetnina, koju nikada nitko osim mene ni zapazio nije, a možda i ne će. Tim mi je milija i draža.

I svaki put, kad je vidim na ovoj uzvisini nad morem, onako sivu i glatku, u onom jednom jedinom ukočenom pokretu, čini mi se, da iznad hridina, iznad plavila vode i ispod modrine zraka klikće:

»Pobjeda! Naša pobjeda!«

To je m o j a Nike od Lokruma.

JUGOVINA

Uhvatila me panika živih elemenata oko mene, panika vode, panika dubina, panika bezmjernosti.

Kad jugovina zašiba morem, a ono se zapuši i zašumi, onda mi zatrepte živci kao konopci jedrenjača. Neiskazana me strava svu zaokupi. Onaj strašni šum mora grči mi cijelu unutrašnjost, očajnim mi nekim strahom, koji nema osnove i nema riječi, napunja cijelo biće. Kao da mi se onaj veliki kozmički nemir zavuče u kosti, i one zaškripe kao jarboli.

Sve je, sve uznemireno: i zrak i zemlja i voda. Nemir je zahvatio visine, zahvatio dubine šuma, pa sve to sad mahnita, sve je u nekom deliriju.

Ono uznemireno, bučno, široko grmlje, kožnato i oštro, nakostriješene i naježene krošnje šuma, kroz koje smućena prolazim, trepte i huje nad mojom glavom i oko ušiju, a ti nemili neki šumovi, što ih izvodi vjetar, ozvanjaju šuplje i usred dana me zbunjuju i plaše.

Vrane mi padaju pred noge teške, pune vjetra, a u visinama nada mnom kriješte galebovi, mokri od morskih pjena.

Livadica uz more, puna visoke trave, šušti od vjetra; čas polegne do zemlje, čas se opet digne.

Uz ovaj šumor i šušanj, huku i buku i djeca pomahnitaju. Kao bijesna se ustrčala livadom uzduž i poprijeko, viču u vjetar, čupaju sebi kosu, bacaju se u zelenilo, nemilosrdno trgaju oko sebe cvijeće i trave, što trepte oko njih rumene, zelene i zlatne, i natrgavši ih pune rukoveti, razbacuju ih opet po zraku, oko sebe i po sebi povikujući i pocikujući: »Zvončići, brčići, Gospine suze!«...

I more klikće i djeca, a i čiope.

Tamo, nad provalijom, ispod koje kao u Tartaru bukti more, sve se zacrnio zrak od njih. Mahnitaju zajedno s djecom i morem, te cvrkućući sitno, jednolično, izbacuju iz grla same visoke note...

Tad je i meni, da u onoj buci elemenata istrgnem iz duše krik, krik očaja, što ga nitko ne će i ne može čuti, nitko uhvatiti, krik zbog strašna ništavila i slabosti čovječje, koji će nezapažen iščeznuti u toj bezmjernosti kao zvuk kamenčića bačena u duboko more.

FOX MOVIETONE NOVOSTI: POSLJEDNJI DOGAĐAJI DANA U SAMOĆI

Sad, u predvečernje doba, kad na platnima gradskih kinematografa zvučni Fox počinje da iznosi najnovije događaje dana i čarobne snimke prirode, ja sjedim na hridinama visoko nad morem, dok sunce, voda i zrak, tri najbolja operatera svijeta, razvijaju preda mnom slike, kojima u gradu nema ravnih i koje se mogu samo ovdje nesmetano proživjeti do posljednje sitnice.

Ovo more, toliko raskošno u svojim dekoracijama, koje je jučer u to doba gorjelo krvavim plamenovima kao Danteov grad Dis, prekjučer se plavilo najintenzivnijom modrinom, bojom plakata za propagandu mora, a prekjuče se išaralo nekim zlatolikim dekorativnim krivuljama, punima zelenih i modrih okâ kao paunovo perje, danas je izašlo najstiliziranije u boji i liniji. Bijelo je u bijelom.

More, kome se u tome času i na tome mjestu, gdje sam sada, ne vidi kraja, savršeno je mirno, tako, da

je moj dah drhtaviji od njega, a bijelo i neprozirno kao gusto, svježe razljeveno mlijeko.

Najednom se ona daleka, vječna linija, u kojoj se beskonačni horizont mora stapa s isto tako beskonačnim horizontom ljudske misli i osjećaja, pomakla i tako približila, da bi čovjek bio rekao: na dohvat mu je. To je upravo učinilo, da se u tome času ona golema, nepregledna površina mora smanjila na veličinu filmskoga platna, na kome se ukazala čudesna slika, prava fata morgana juga: sjeverni neki pejzaž sa pojasom šuma zatrpanih snijegom, dalekim, bijelim ravnicama i širokom, zaleđenom rijekom. Sasvim bijel, tek s nekoliko modrikastih tonova i isto toliko svijetlo-žutih mrlja kao za naših blijedih, zimskih zapada sunca.

Činilo mi se, da je to neka halucinacija vida: na jugu u svibnju vidjeti ovakovu snježnu sliku u oblicima mora i bijelih naduvenih vunenih oblaka.

A najzanimljivije je bilo to, da je ta slika, premda nijema, bila više glazbena negoli slikarska, bolje bi se možda dala izraziti zvucima, negoli bojama ili evo, riječima, koje tako slabo kazuju. Slika je ta bila jedno od bezbroja onih čuvenih raspoloženja mora i zraka.

Zažmurila sam očima, da bolje uhvatim cjelinu i da je dulje zadržim u svijesti, oduševljena sam se uspinjala čas na bliže, čas na dalje kamenje, kadli je u tu bijelu fantastičnu sliku, koja je bila najrealniji san, što se na ovome svijetu dâ zamisliti, uplovila najednom tiho neka lađa, uska i dugačka, boje sinje

kao more, sa srebrnim kljunom. Mistična neka lađa u bijelim maglama kao da i nije bila stvarnost, već neka lađa iz naših sanja: lađa ukletoga Holandeza, ili Harona, vozara mrtvih duša, ili lutaoca Odiseja, što traži svoju Itaku . . .

Kad je došla bliže, razbio se moj san. Dva crna slova na njezinim bokovima gromko su govorila u toj tišini, da je to naša — r a t n a l a đ a. Kao živa i glasna opomena dana i vremena šuteći je lako, mirno i dostojanstveno klizila spokojnim Jadranom nesmiljeno razbijajući misterij ovoga sumračja . . .

Fox Movietone Novosti: Posljednji događaji dana u samoći.

SPOMEN NA DUM MAVRA

U vedra kasno-proljetna predvečerja, kad pjena morska na kamenju popávi, kad sve boje na nebu, na zemlji i na suncu počinju da se gase, a sjene padaju po našem otoku, tada na zapadu, nasuprot nama, iskrsava sav kao sanen u ljubičastim maglama otok Mljet, a u plavima — mali, od svijeta zaboravljeni otočić sv. Andrije. Onamo dnevno upravljam svoje oči.

Onda, u taj čas, a to je sedma večernja ura, što je po gradovima najavljuju veliki satovi crkava i katedrala, ili ga glasno navješćuju trubljači krakovskoga »hejnala«, ili udarci bata dubrovačkih »zelenaka«, nama ga ovdje, u našoj savršenoj tišini i osami, navješćuje jedno jedino malo svijetlo sa svjetionika sv. Andrije, koje se tada svaki dan zapali.

I nije samo ono bijelo svjetlašce, što se pravilno pali i gasi i poput krijesnice privlači moje oči, već više još spomen na pjesnika-pustinjaka, časnog oca benediktovca, dum Mavra Vetranića, koji se, ne našavši »pravi drumak« na ovome svijetu, zaklonio u

osamu, na svoj otočić, zaboravljen od ljudi, gdje je muku i bol svoju pretvarao u pjesme.

Nitko ga se živ dosad valjda nije toliko spominjao kao ja ovdje, niti mu je itko ikada posvećivao tako često, gotovo dan na dan, toliko lijepih i toplih misli kao ja. Ni sama nisam nikada mislila, da će mi od svih dubrovačkih pjesnika o n baš postati tako bliz i da ću s njime ući u neko tijesno duhovno srodstvo.

Obilazeći i lutajući opsjednuta ljepotom svojim otokom, na kome sam se dobrovoljno zatočila, često ga u duhu slijedim na njegovim putovima kroz čkalj i divlju ružu, jer su to i moji putovi, samo što se njemu sva ljepota njegova otoka obratila u tugu, a meni moja — u radost. Onu veliku, neobuzdanu, svetačku radost, kad, odriješena od obveza svakidašnjega života i nesputana ničim, mogu da slobodno uživam u tome, da se s pticama provlačim kroz grmlje divlje mrče, što baš bijelo cvate i mrsi mi se u kosu, kroz mlade, kliktavo-zelene lovorike i planike, što se osule maginjama i mâme ptice i djecu, uz koju se tijesno priljubila iskrivljena drveta rogača, s kojih vise teški grumenovi zelenih još plodova, koji će poslije, kad sazriju, veselo hrskati pod dječjim zubima . . .

Gdjekada moram i rukama krčiti sebi put kroz divlje busenje zanovijeti i velog vrijesa, koji se svojim mekim kitama, punima ocvaloga već riđeg cvijeta, veselo ističe među ostalim oštrim, tvrdim i ukočenim grmljem, i da s očiju skidam paučinu, koju sam glavom raskinula probijajući se kroz to bojovno raslinje, što mi pod nogama puca i šušti, grebe me i hvata mi

se odijela svojim pandžicama i trnjem, viticama i konopima, kojima se junački opremilo za borbu sa životom.

Kao pobjednik prolazim kroz tamne tunele zelenila, kroz čadore, što su ga različne povijuše razapele među visokim granatim drvećem, uz rascvale okrugle džbunove divlje žüke, što žuta kao najpravije zlato, miriše slatko i opaja više od ikoje ruže, pa uz niske grmečke bušinca i žalfije, što na suncu medom vonja...

Zanesena tad sjedam na kakav panj, a iz grmlja, teškog i krošnjatog, uz buku i štropot ispadne i izleti preda me kos, crn i čunjast, ili vrana, koja me zaplaši svojim promuklim glasom, što poput čegrtaljke izbacuje u svijet baš nad mojom glavom svoj: ra-ra, rara... Ili opet galeb poput rasplakana novorođenčeta krikne u visini.

Tad — ništa.

Tišina. Na sate daleko. Gdjekad samo more zamrmori tiho uz obalu.

Onda opet za čas vjetar donese nečije glasove. To su divlje grlice, koje se gnijezde na drugom kraju otoka, i koje, vitke i skladne, slijeću i uzlijeću razvivši svoj rep poput male, smeđaste lepeze, obrubljene bijelo.

Tamo iz dublje šume javlja se jutrom i predveče i jedna kukavica, koja je rijetka u ovom kraju i koja je možda za mnom dolutala ovamo u te oštre šume znajući, kako je volim i kako mi bez njena veseloga kukanja nema proljeća, pa mi radosno naviješta svaki novi dan...

Uveče opet, kad crne, teške sjene visokih mojih čempresa pred prozorima padnu na otok kao koplja, i kad ga zaviju u svoja crna udovička vela, kad se svi nekako zaplašeni uvučemo u svoje sobe, pripalimo svijeće ili petrolejske svjetiljke i grijemo duše na njihovim mlakim plamsajima, tada se u tim crnim, šutljivim čempresima javlja — slavuj. Svaku večer jednako. Između osam i devet; onda, kad na našem otoku zaspi nebo i zemlja, djeca i životinje. Najprije jedan, onda malo poslije — drugi. I tako u dvoje pjevaju do zore. Oni sami svu noć. Bez prekida. I kolikogod se puta noću probudim, uvijek ih čujem. Sve dok ne sine. Ništa ih ne buni i ne prekida, kao što i meni ništa ne smeta da ih slušam. Najljepša, najčistija i najiskrenija serenada najmanjega živog srca na svijetu.

Tu, gdje se uveče ne čuju ni zvona, ni satovi, ni sirene, ni telefoni, ni električna zvonca, štaviše, ni glasovi ljudi, — ta je pjesma najveća senzacija, što je današnji čovjek, navikao na svakidašnju vašarsku buku grada, može da doživi u ovome svetištu, ostavljenom od svijeta.

I tako lutajući svojim otokom, koji je doduše proklet od ljudi, ali čini se, blagoslovljen od sunca, prizivam poput pustinjaka Vetranića »zvijeri i ptice i ostale božje stvore«, ali ne da čuju moju »tugu i nevolju i jadovne moje pjesme«, već da slušaju moje ekstaze i kliktaje duše, koja presretna »pripijeva sama na školju«.

GRČ

Ležim uz more u travi, koja je već živa počela da gori od sunca i miriše slatko kao suho sijeno, slušam, kako se otvaraju i pucketaju zreli češeri među granama borova i promatram pred sobom neobičnu pojavu, koja podsjeća na priče: ukletu jednu živu, svježu šumu borovu, ukočenu u jednom jedinom pokretu, pokretu raskoračenoga nagnutog radnika, koji u zamahnutoj mišičavoj ruci drži malj.

Eto, upravo je tako i ona zakoračila. U nekom silnom ritmu, u zamahu snage i zdravlja, zauvijek se nagnula i svinula.

Upravo osjećam onaj grč, koji ju je sputao, jer sve su tu grčevi: jedni u kamenu, drugi u drvu, a treći u ljudima.

Nikad nisam doživjela što slično. Susrela sam ljude, kako se propinju, i životinje, ali šumu da se propinje za najveće bonazze nisam zaista dosad vidjela. To može da se nađe samo u ovoj zemlji vječitih napora. Tu se i šuma propela, spremila se da krene s morem, vjetrovima, galebovima, brodovima i ljudima. I čovjek bi joj htio da pomogne, da ode kud želi. Htio

bi, da joj razriješi sputano korijenje i da je pusti u svijet kao zvjerku iz kaveza, da vidi, kuda će i šta će.

Ima u tome odrvenjenom pokretu bijega, koga se ne može osloboditi, nešto stvaralačko, umjetničko, nešto životno tragično.

Kad sam se opet digla iz trave, osjećala sam potrebu i želju, da se izravnam i ispravim, da vidim i uvjerim se, stojim li ja uspravno i nije li se slučajno možda i moja hrptenica svinula poput ovih drveta? Nije li i mene zahvatio grč u mome tijelu i osjećajima, i nisam li se i ja odrvenila u svome zamahu krila, u svome bijegu iz grada? . . .

POZDRAV CRNOM ČEMPRESU I BIJELOJ MJESEČINI

Crni čemprese, što sam te jednom samo letimično vidjela u mjesečini vozeći se obalom mora, kako si se na brežuljku nekom, sasvim osamljen i jedini, pružio uvis, sav otajstven i taman, u onoj bijeloj noći, punoj srebra, tebe se spominjem danas, u ovo sumorno predvečerje!

Kad na te mislim, činiš mi se kao žalobni barjak, što savijen čeka negdje za srebrnim oltarom kakve prastare, male crkve, da ga opet jednom razviju i izvjetre malo, da iz njega izađe vlaga, starina i miris...

Onda opet vidim, da si vječniji od krpe barjaka, koju svaki moljac može da izgrize, jer prkosiš nevremenu i buri, pa usred bijelih kao i crnih noći dižeš u visine svoj otajstveni, golemi prst, koji uvijek, usred dobra i zla, veselja i tuge, jednako mirno i ozbiljno, jednako stalno i nepromjenljivo pokazuje — gore... Imaš u sebi nešto zagonetno i crno, neprijatno i sudbonosno. Nijesi radosni drug života, već stranac neki među nama, poslanik smrti nad rastvorenim dverima života, ili stražar vječnosti na ulazu u nju.

Gdjekad mi se opet čini, da t i sam za sebe ništa ne značiš, već da t i i noć pripadate zajedno, da vi tek ujedinjeni možete da značite nešto u svemu onom, što nas okružuje.

Onda, u takovim časovima, činite mi se oboje, mjesečina i ti, kao bijela nevjesta i crni zamišljeni vitez iz daleke zemlje, sav u zagonetnom crnom oklopu, kome živo ljudsko biće nije sagledalo lica.

Ona te sva zaokupila svojom ljubavi i ljepotom, obasula te srebrom i sjajem svojim, gladi te bijelim, mekim svojim rukama, šapće ti i blagoslivlje te, pada ti do nogu i u tvoje ime hoće da okaje tvoje tajne grijehe, da s tebe kletva padne, dugačka i vjekovna, pa da ti ugleda obraz i poništi tvoju tugu . . .

Godine i godine čini to ona, ali do danas kletva nije pala s tebe, tajna se nije otkrila, premda ti o n a vjekovima služi vjerno. Ti si bio i ostao ono, što si oduvijek bio, — smrt. To je tvoja vječna maska, otkako postoji svijet, i more, i jug, i otkako je stvorena mjesečina, vječna tvoja bijela nevjesta, i — ti.

Jest, neki je tajni vez među vama, crnim čempresom i bijelom mjesečinom, onaj duboki vez, koji je između Smrti i Ljubavi, koji tek naslućujem, ali ne znam, koji osjećam jednim svojim osjetilom, onim istim, kojim osjećamo mnoge tajne života i svijeta.

Među njih se brojiš i ti, što zavijen u crna vela svoja, u zagonetni oklop svoj, čekaš samo čas, da se razjasni tajna i tvoja i moja i svih nas, što živimo ovdje između neba i zemlje kao simboli daleke jedne vječne ideje . . .

SUSRET S MADONOM

Ima na tom otoku osim jedne žive kapelice i jedna zaboravljena, razrušena, stara, mrtva već crkva. Po razbacanim njenim udovima može joj se još i danas upoznati prošli sklad. Tu se još vidi ostatak portala, tamo dio apside, u hladovini među travom leže lisnate glavice stupova, a u kutiću ostatak valjda krstionice.

Bez krova je i svoda, bez Boga, svetaca i krilatih anđela, bez vjernika i duhovnika i svih otajstava, bez vrućih, poluglasnih šaptaja i uzdaha ljudskih, koji crkvi daju život i toplinu. Svega toga nema. Danas je ona kao razbijena, smrvljena, ostavljena čahura, iz koje je izletio život — duh. Ruševine i ništa više.

Kroz nju sada prolazi svijet, kao da je tako sasvim pravo i prirodno. Ovuda vodi staza na južni dio otoka, među travu, masline i vinograde, gdje su stanovi seljaka-radnika, njihovih žena i djece im. Prolazi njom radni narod svakog časa i sata u danu: u bijelu još zoru stasiti, crni Mate, kad se upućuje po hranu u grad, ujutro i uveče zdrava, razbujala služavka Palma, s kosom crvenom kao razljeveni bakar, vraćajući

se iz staje s toplim, jedva pomuzlim mlijekom, dopodne i popodne stari ozlojeđeni drvosječa Mijo idući u šumu po drva sa kolicama, koja vuče zli magarac Purika; tuda prolazi i pralja, i stolar, i zidar.

Tu se nosi teško kamenje za nove stanove radnika i mlinicu, koja će tu zamalo da izraste. Tu se lupa, pjeva, jadikuje i govori.

Svi idu tuda svojim poslom i ne ustavljaju se. Nikoga još nisam vidjela, koji bi tu stao i malo se razgledao. A kad sam se prvi put ja tu zaustavila, ogledala sam se, jesam li sama, da na sebe ne obratim pažnje.

Stala sam i dugo sam se tu zadržala. U tim sam ruševinama ipak otkrila komadić bivšega života, iskru, zapretanu u pepelu hrama, koja je u meni upalila plamen, što i danas gori kao u kandilu.

Tamo u desnom kutu našla sam među žutim morskim građevnim kamenjem, od koga su bili podignuti zidovi crkve, stari neki reljef, pun miline i dražesti: mladu, poniznu Djevicu, koja skrštenih ruku stidljivo i plaho dočekuje anđela, koji se k njoj spušta s ljiljanom u ruci: N a v j e š t e n j e. Sva u suncu, bez onoga sumračnog dekora gotike, u plavom proljetnom zraku, nezaštićena ni od koga i ni od čega, stisla se u kutu i tiho, da je nitko ne čuje i ne vidi, o podne i predveče, kad prestaje lupa čekića i hod radnika, kao da šapuće riječi, koje su pod reljefom uklesane: »Venite ad me omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos« (Dođite k meni svi, koji radite i koji ste opterećeni, i ja ću vas osvježiti) . . .

Kao čudo mi se učinilo sve to u onom prvom času: i ovaj savršeno uščuvani reljef, i jasno napisane riječi, i onaj tako lijepi smisao njihov baš kao upravljen na sve nas, premorene ljude današnjega vijeka.

— Eto i ja sam radila i preradila se, — pomislih u sebi, — i bila opterećena, i mnogo nas, mnogo ima danas takovih, koji rade i rade i dušom i mišicama, i koji padaju pod teretom toga rada, a i ne slute, da tamo daleko na jugu morskom, na osamljenom jednom otoku, uz koji nikad ne pristaju lađe ni brodovi, već jedino barke i barčice, a ljudi se svraćaju samo onako usput, ima netko, tko trajno na njih misli, tko ima srca za njih i za bijedu njihovu, i vjekovima ih poziva i zove, ali je malo tko čuje i razumije. Buka vijeka i mora nadglasuje ove diskretne riječi, koje ipak tako živo govore iz zelenila.

I bude mi je žao i postade mi draga.

I od ovoga predvečerja, kad smo se prvi put srele: ona, iz svoje svetinje izagnana Gospa, i ja, dobrovoljni bjegunac iz grada, bilo mi je, da sam našla jednu svoju izgubljenu sestru. Sjela sam na čas na kamen pred nju, očima milovala meke konture njezina lika, gladila njenu meku, poniznu i tihu dušu, koja se predala na sve, na najveću sreću i najdublju tragediju, i s nekim sam vedrim raspoloženjem odlazila od nje, sa smiješkom u duši i na ustima. Odonda smo se često viđale. Ja sam se vraćala k njoj, kad se smirivao dan, a s njim i ljudi.

I danas, kad sam daleko od nje, ja se u mislima često svraćam u onaj kut, u hladovinu drveta, gdje

je na starim ruševinama podignuto novo, malo svetište, bez krova i svodova doduše, ali sazidano od sanja triju vrućih duša: staroga biblijskog proroka, nepoznatoga, zaboravljenog jednog umjetnika, i — novovjeke izmorene duše . . .

VEČERNJE SJENE

Dok luka i obala dubrovačka počinju u kasno predvečerje da čarobno bliješte i sjaju od svjetala, što se pale u »Šeherezadi«, »Argentini«, »Ekscelzioru«, »Gradskoj kavani« i drugdje, dotle se kod nas baš prirodna svijetla gase, i sjene počinju da padaju na otok. Dan ih slaže odozgo, a noć odozdo, sve jednu za drugom. Sive, pa crne. Čovjek ih upravo vidi, kako dolaze i kako osvajaju sve jedan svijetao kutić za drugim.

I nasadi najednom pocrne: svi oni lovori, pa mirte, živo-mirisavi ružmarin, i čempresi, oko kojih se i sam zrak ovije u crninu, čim sunce zađe, i bezbroji palmî, koje su se nesmiljeno ukočile, jedne visoke i na vrhu lišćem nakićene kao glave indijskih poglavica, i one druge, koje su raširile svoje divovske dlanove sa bezbrojem tankih prstiju, pa i one, tako zvane, mrtvačke palme, koje, sumorne i tamne, kao da rastu zbilja samo za mrtve, a ne za žive.

I aleje, što imaju svoju naročitu arhitektoniku, crne se u dubini svojoj, a cijeli park dobiva nešto od

one sumorne böcklinske ljepote, kojom se odlikuju često razbujala, napola zapuštena već groblja juga.

Onda te u toj samoći obuzme neko čudno čuvstvo. To nije strah, to je neka jeza, koja ti obuhvati i tijelo i dušu. Čovjek zbunjen stoji i ogléda se. Nikoga ne vidi i ništa ne čuje. Kao da je sam oglušio ili onijemio, i sav svijet oko njega zajedno s njim. Pa i samo more kao da mu se iznevjerilo.

Tlo, na kome stoji, tlo je »prokletog otoka«, punog sudbine i tragičnosti, nad kojim lebdi uvijek živa opomena ljudi: »Čuvajte se Lokruma!«

Ulaziš u dvor.

I opet sjene. Pališ svijeću. Zaviriš u jednu sobu, prvu odozdo. Mrak. Tapaš po njoj. Godi ti ova studen prošlosti, koja ti sjeda na kožu. Nađeš se uz pianino jedne bivše nesretne carice, koji je preživio i nju, i carstvo, i režim. Otvaraš ga. Osjećaš potrebu u tome času, da se prstom dotakneš ovih tipaka i da mrakom zazvoni bar jedan živ zvuk, jedan jedini samo. I udariš prstom po jednoj tipci. Ona zatitra, zazvoni. Zvuk proleti sobom i mrakom, pogladi sve mrtve stvari, zaokruži ti nad glavom kao ostavljena ranjena lastavica i utihne. Mrak ga proguta kao pauk kakvu svijetlu bubu.

Uspinješ se gore u sprat.

Tamno, široko predvorje sa teškim stropom od stare hrastovine, mrkim zidovima, visokim, starim stolcima, kojima je vrijeme podgrizlo noge ili izjelo gobelinsko vezivo, osvijetljeno je jednom jedinom malom uljanicom. Žižak division dršće na ulju u čaši kao u crkvi,

samo što nije crven, već širi oko sebe mali, žuti krug. U njemu se ističu tek okviri slika i konture nekih sadrenih figura.

Osjećaš blizinu jednoga srušenog mrtvog svijeta, iz koga se izdiže lik cara-čudaka, estete i romantika, koji je sanjareći sadio ove čudesne vrtove na otoku cedrovima sa Libanona, jasminima iz Nove Zelandije, pa rijetkim afričkim, indijskim i arapskim grmljem, a nesretnu smrt našao s onu stranu oceana, ustrijeljen od pobunjena naroda... I lik do ludila nesretne mu žene, i sjen carevića-samoubice, i pojavu raskrunjene princeze...

Sjene.

Idući dalje mrakom dolaziš do čudne granice: do drvene rešetke, koja je nekad dijelila dvorac od samostana, ljubavnike od fratara-isposnika, svijet uživanja od svijeta odricanja.

Tu, gdje se lomi carski mrak, počinju da zijevaju tmine samostanske, koje su se zbile u dugački bijeli hodnik, pun malih jednakih ćelija s niskim vratima i uskim, visokim prozorima.

I opet sjene.

U duhu gledaš, kako leprše crne, pa onda bijele halje fratara, koji su se među ove zidine zavlačili noću na san i na pokoru izmoreni i, valjda, u mnogu kušnju zavedeni raskošnom ljepotom otoka, šušte im krunice o bokovima, biju srca, ključa uznemirena krv. Sa svijećama u ruci ostavljaju u noćno doba otok proklinjući one, koji su im pomutili ovu tišinu i otjerali ih u svijet.

Sjene, same sjene...

I sâm kao da si jedna od njih i kao da si sav ovijen sjenama: i noći, i prošlosti, i tragedija ljudskih.

Stojiš i ne razumiješ sve to. Čini ti se, da si se našao na čudnoj točki svijeta, gdje živiš u jedan čas tri različita života, jer u isti čas doživljuješ sadašnjost, prošlost i budućnost, koja se svakog časa rađa...

Zatvaraš se u sobu, jer ta prošlost zebe kao da se dotičeš nečega, što je silno hladno, ili kao da si ušao u kakvu spilju ili rov, gdje nikad nema sunca, ili — izašao iz kakve stare, ostavljene râke.

Pališ svjetiljku, da na njoj zgriješ dušu.

Tad najednom usred ovih sjena čuješ u sobi nad sobom sitne korake dječjih papučica i pritajeni smijeh dviju malih, slatkih djevojčica, Ivanke i Čikice, demokratske djece današnjega vijeka, a u daljini sa livade opet vedru pjesmu siromašne djece, koja se tu oporavljaju i prije spavanja klikću razigrana mrakom i morem, i tad osjećaš, kako se one sjene gube, plašljivo iščezavaju pred novom stvarnošću života: pred tima novim, budućim radnim naraštajima, pred novim svijetlima, koja se pale na ruševinama prošlosti...

AGAVE

Uz sam rub onoga, upravo egzaltiranog plavila morskog, posjedale one, niske, široke kao žene na vašarima ili kao pobijeđene amazonke u zasjedi, s bodežima opremljene za borbu.

Kad im priđeš bliže, tako blizu, da osjetiš potrebu, da ih rukom opipaš, i kad vidiš, kako su se, onako sinje i krute, priljubile uz kamen, među kojim rastu i s kojim su srodnije negoli s ikojom zelenom biljkom, punom šarenih doživljaja, — onda ti se čini, da ono njihovo golemo žljebasto lišće i nije živo, već da je nastalo ispod nečijeg čekića, da je kovano od sivoga lima i metala i postavljeno u svijet, da se u njemu sabiru rose i tople kiše, u koje noću popada zalutalo lišće i ocvalo cvijeće, da u njemu počivaju ranjene i postradale pčele, pa zalutali mravi, koje je kakva bujica ili zračna struja zanijela ovamo.

I sviđaju ti se i odbijaju te baš tom svojom krutošću. Nakostrušene savile su dušu u se i kao ježevi dočekuju neprijatelja. A ipak, te stare trezvenjakinje morske, koje stoje na braniku svega, što je krhko, mekušasto i slabo, što se ne sagibaju i ne svijaju ni pred

kakvom silom, već upravo prkose buri i vihorima, kišama i suncu, najljepši su izraz onoga nečeg najvrednijeg u svijetu. One, što se čine sama proza i stvarnost, sakrivaju duboko na dnu svoga bića svu svetost srca i poezije za dane, kad procvatu. Cijeloga svog vijeka kao da se spremaju na to svoje uzvišenje u cvijetu, koje dožive jednom samo u životu i koje im onda donosi — smrt.

Kad im dođe taj njihov čas, veliki, sveti čas buđenja, onda počinju poput krtica da iz sebe izbacuju na površinu svoju stvaralačku snagu, polako se, polako dižu nad svoje bodeže i štitove, bacaju se s mukom i naporom uvis kao smioni akrobati nadvisujući same sebe i nadrastajući sve oko sebe: i ljude i bilje iz okoline. Onda istom, kad su se visoko, visoko digle sa zemlje riješivši se tla i kamena, i uspele se u lakše, lazurne visine, pune zračnih koprenica, povjetaraca i sunčanih smiješaka, onda se tek onako profinjene, vitke i tanke, počinju da raskriljuju poput raskošnih paunica... Procvatu egzotičnim zelenim cvjetovima svoje mistične ljubavi, koje nije omirisao čovjek, niti je njima nakitio svoj dom ili svoje grudi, jedinstvenim cvjetovima, kojima darivaju same sebe, a koji uistinu nisu drugo, nego u ljepotu prerušeni glasni zov smrti...

Kad se čovjeku desi prilika, da sve to promatra i vidi, kako polako i teško biva to njihovo buđenje, kako im se teško iz tijela pruža stabljika, iz duše kidaju cvjetovi i budi ljubav, onda on stoji pun divljenja pred njima i drugim ih očima počinje da

gleda baš kao kakva krutog cinika i materijalistu, kad o njemu čuje, da je doživio jednu veliku, lijepu i romantičnu ljubav. A to nam je uvijek drago.

Osobito danas, u doba tolikih oskvrnutih ljudskih ljubavi, kupljenih i prodanih u bescjenu svakog časa u danu i noći, te agave dovode čovjeka prosto u zabunu.

I ja eto sada, našavši slučajno usput ocvalu mrtvu agavu, odrvenjenu, opaljenu i sagorjelu kao od groma Božjeg, a uistinu skršenu samom sobom u svome cvatu, pjevam ovu pjesmu svima njima, koje umiru najljepšom i najdostojnijom smrću sadašnjice . . .

MISTIKA JEDNOG DOPODNEVA

Nikad dosad nisam dolazila u blizinu samostana, jer me moji putovi nisu vodili ni pored njih ni kroz njih, zato su mi oduvijek bili strani, i ja sam se klonila tih velikih zgrada s mnogo jednakih prozora, sumornih i onda, kad na njih sunce sja, koje često podsjećaju na tvornice, kaznionice ili bolnice, uopće zgrade, gdje se odvija kolektivan život.

Kako sam ja od onih, koji vole svijet i vole da žive u slobodi i po svojoj volji, imala sam već od malih nogu neprijatan osjećaj u blizini samostana. Činilo mi se, da će se, uđem li u njih, zauvijek zatvoriti za mnom ona velika, teška samostanska vrata, i da ću se naći u stupici.

Pretprošloga me proljeća posao doveo u jedan dubrovački samostan. Vani plavo, južno nebo i zrak sav zlatno-žut kao pozadina slika Nikole Dubrovčanina, a oko mene unutri hladovina i vlažni neki polumrak, koji mi sipi na ruke i na dušu.

Vani je vruće, a ja zebem.

Sjedim u sobici prema hodniku, sumornoj i uskoj, prepisujem stari, zaboravljeni neki rukopis i osjećam se nelagodno.

Ogledavam se, da se snađem.

Na stolu crven stolnjak sa nekoliko suhih mrvica, valjda jutarnjega ili možda još večernjeg kruha, i siva hrpica baršunasta pepela, koji se prosuo s mala tanjurića. Za leđima mi mala sv. Cecilija, a preda mnom neke manje svetačke slike.

Sama sam, došljak, daleki gost, a opet osjećam, kako se sve to, što se tu počinje događati, tiče mene, kako me se hvata, sve ako i neću, kako postajem nova, čudna, slučajem umetnuta karičica u ovom još čudnijem sklopu svakovrsnih radnja i dnevnih događaja. Oni kao da se zbivaju kroza me i ne mogu da me mimoiđu.

Najprije tišina. Ona prva, jutarnja, kad se čovjeku čini, da čuje, kako tok vremena šuškajući prolazi kraj njega.

Onda najednom šapat, mrmor i poluglasne plačne riječi. Prekidane, teške. Ne tiču me se, ne ću da ih čujem, a opet ih i nehotice — moram slušati.

Ne znam, tko ih govori, priprosta su neka ženska usta, samo osjećam, kako mi sadržaj njihov dopire sve dublje u svijest i budi tugu u srcu.

Stala sam s radom i čujem:

— Razbolje mi se čedo na smrt, ako Bog ne pomogne . . .

I — dugačak uzdah.

Tad opet nekoliko prekidanih riječi, ovaj put muških, otvaranje nekih vrata, zveka novaca, uzdasi, koraci i opet — tišina.

Što to može biti?

Zamalo se sve razjasni.

Upravo pred mojim vratima stari, iznemogli već fra L. prodaje crkvene zavjetne svijeće, koje sam prije vidjela poredane u staklenu ormaru kao cijevi na orguljama, duže, pa kraće, a narod, eto, kupujući ih rasterećuje svoje duše pred njim i otvara mu svoja srca. A on, star i bijedan, sam nekako raskliman, na bolesnim nogama, dobre duše i mutna pogleda prima sve to u se i namiruje ljude, kako zna i može. Oni tako godinama dolaze i odlaze . . .

Tad zavlada muk.

Obredali se jadi ljudski i utihnuli. I cijeli taj događaj kao da je najednom bio izbrisan iz svijeta ili odrezan od svega drugog zbivanja. Što se t a m o n e g d j e, bogzna gdje, dalje dešavalo, to se tu nikoga više nije ticalo. Krut je život! A opet sam osjećala, kako je ona crna tuga nepoznate žene zamutila moju plavu vedrinu.

Tišinu i mir moj, u koji sam nastojala da opet svedem sebe i svoje misli, prekide tad nakon nekoga vremena jednolično neko prijatno zvrčanje, što je podsjećalo na zujanje kolovrata naših starih bakâ . . .

Napnem uši. Ne varam se. Kolovrat uistinu zuji i pjeva svoju staru žensku pjesmu . . .

Nisam mogla da odolim. Od neke se dragosti dignem, provirim kroz vrata i ugledam ovu čudnu sliku: na onisku stolcu sjedi mirno, ravnodušno kao sâm Usud isti onaj stari fratar-svjećar, a pred njim — kolovrat. Sjedi i bez misli suče pamuk. Bit će od njega stijenj, koji će, proveden kroz bijeli struk svijeća,

zaplamtjeti, zamirisati i zadimiti se za spas duša živih ili mrtvih.

Okrenuh se i odoh na svoje staro mjesto.

Kolo je i dalje zvrčalo, i kao da je s onim pamukom omatalo na se onu prijašnju tuđu i moju tugu i odnosilo je sa sobom . . .

Pišem, pišem, kočim se u duhu i mislima, sva sam u pobožnom sadržaju autorice starog rukopisa, koja upravo u tome času uzdiše u stihovima:

»Svieta ovoga sve radosti
Vidim, kô dim s vjetrom ginu« . . .

Postade mi nekako tijesno u toj atmosferi. Dignem se, da se ispružim i otresem svega, pa stanem uza svoj prozor, koji gleda u bogati gotski samostanski klaustar. Kroz njega se u maloj bašči rumene na suncu baršunaste ruže, zlati se mimoza i naranče, koje se, pune i žute, čine kao zalutale u ovaj kameni gotski svijet baš kao i ja.

Gledam i uživam u bijelim, prelomljenim crtama gotskih svodova, koji se sijeku kao udarci drevnih zaobljenih viteških mačeva, a bijeli, tanki stupovi, što se poredali u dva niza kao dvije po dvije vitke noge srnâ, kad se pune straha ukopaju u zemlju osluškujući opasnost . . .

Tišinu, koja me zalila, opet prekide žamor, glasovi i koraci kao u procesiji. Povučem se natrag. Skupine stranaca prolaze kraj moga prozora, i ja čujem prazne, monotone, plaćene riječi najmljenog tumača, koji govori u nekoliko jezika najedamput: »Na zidovima život sv. Franje, ovdje gotski lukovi, tamo . . .«

Život mi se ovdje učinio kao udarci srca. Čas ga čuješ, čas ne čuješ, prema tome, da li ga slušaš. Ne teče kao drugdje, već samo kucka . . .

Tad laka trka nogu.

Mladi neki žutokosi fratar, nasmijan i vedar, juri hodnikom i pjevucka. Prenosi u crkvu tešku ljubičastu zavjesu, što se danas malo napila sunca i nagledala neba, kojom će valjda u Velikom tjednu prekriti — razapetog Krista.

Zamalo nestade i žutog fratra i ljubičaste zavjese.

U samo podne, za vrijeme ručka, sve se utišalo: i koraci, i zujanje kolovrata, i ljudski govor.

Samo je sunce sjalo, i ja sam pisala.

Tad najednom zabruje orgulje. Najprije tiho, a onda su sve glasnije i punije dopirali zvuci iz crkve, u koju se na mala vrata ulazilo baš blizu mene. To je netko sam za se prebirao po tipkama. Bila je to divna, vješto igrana crkvena melodija, koja se sve bogatije, sve obilnije i snažnije razlijevala baš nada mnom i širila neko podnevno, bogato raspoloženje. I čudno je bilo, kako mi je baš u pravi čas ušla u pjesnički opis svatovske gozbe mladoga Tobije u mome rukopisu. Sve se tamo okupilo: i bogato i bijedno, pjevale se počasnice, svirale lire, a sad k tome pridošle i — orgulje . . .

Neka davidska, starozavjetna melodija života . . .

Stala sam s radom prepuna dojmova, zaklopila stare papire i brzo izašla.

Vani plavo dubrovačko nebo, sunce, koje se čini vječno u svojoj snazi, i vruć zrak, koji dolazi odozgo iz usijanih visina i odozdo od užarenih kuća. Žamor, vreva, veselje, smijeh . . .

Kao da sam došla s one strane života na drugu njegovu obalu.

Za čas me ponio val svijetla i ljudi i nosio me sunčanim, bučnim Stradunom.

RAJSKI PUT

Deseci i deseci starih, crnih čempresa desno i isto toliko njih lijevo, gusto zbijenih i pravilno poredanih u mekoj, valovitoj liniji uspinjanja... To je put, koji čovjeka sam nosi, uzdiže ga naviše. Zovu ga »rajskim putem«.

Ideš njim i osjećaš, kako te u toj divljoj, nesputanoj ljepoti otoka ova uređena, topla, crna aleja sa maeterlinkskom perspektivom u dubinu, zasađena sretnom rukom nekoga nepoznatog vrtlara-pjesnika, osvaja nečim čudnim i neobičnim.

Puna pritajena sunca u visinama, bijelih i crvenih cvjetova pri dnu, a plavih okanaca sa strane u proluknjanim crnim krošnjama, kroz koje bi silom htjelo da u svijet prodre oko i misao naša... Ali ne može. I zato se ona pravcem dima i magle diže ravno uvis.

Vjetar pirka, onaj mirisni, majski povjetarac morski, koji časom šuška među čempresima, časom među procvalim travama i divljom rezedom, a časom opet u tvojoj kosi, koja ti obijesno leprši oko lica.

Priklapaš oči, a oko tebe zefirne koprenice, šuštave svilene bore i lepetava neka krila... Kao da se

najednom otvorilo bezbroj prozorčića, s kojih se vije isto toliko lakih prozračnih zavjesa sa bezbroj dobroćudnih glava staraca i starica, koje s mukom upravljaju glave uvis, u velike visine... I onda amori i amoreti, što ih je svijetom posijala renesansa, laki i krilati, sa crnim i plavim kovrčicama, očima svijetlim i tamnim, rumenih nabuhlih obraza... Čas su to Tizianovi anđeli, čas Rafaelovi, čas naši vlastiti iz djetinjstva. Prosto ih vidiš.

Ovako i u takvoj atmosferi mora da je Tizian gledao, osjećao i stvarao uzašašće svoje Madone kao i svi ostali slikari dalekih nebeskih vidika i prozora, što gledaju u vječnost...

Dolje si, a osjećaš, kako se dižeš... Sve se više i više uznosiš, sve polako izlaziš iz tjesnoće crne aleje čempresa, i osjećaš, kako te nešto sve brže prema gore vuče. To je put, gdje ti se oči zatvaraju same od neke božanske svjetlosti, i ruke se same sklapaju, a koljeno samo kleca. Tako valjda nastaju priviđenja pustinjaka od samog gledanja u prazno, gdje onda najednom počinju da vide — s v e.

»Kulo bjelokosna,
Posudo zlatna...«

Što dalje, vidiš, kako se otvara jedna golema ruža, sva zlatna i ognjena, sve šira i bogatija, dok u nju više i ne možeš da gledaš...

To je vrhunac doživljavanja.

To je svjetlost, u kojoj se ujedinila zemlja s visinama, zrak s vodom, plamenovi sa sjenama.

Kad se napokon nađeš na najvišoj uzvisini, odakle u jedan čas ugledaš sve, što samo možeš da vidiš uspevši se visoko nad more, i kad ti se učini, da će te neka krila ili nečije ruke sad nà ponijeti ravno gore u plavo nebo, tad se nađeš pred — »t v r đ a v o m«, zidanom od teška kamena. Kao da te netko maljem udario u glavu. U čas ti se ona golema zlatna ruža obrati u zvijezdu na epoletama vojnika, koje nehotice u duhu gledaš pred sobom, što su nekad u ime pravde i slobode upravo odatle izbacivali hice ništeći živote ljudske.

I nehotice se pitaš:

»Je li to o n o blaženstvo, do kojega se d a n a s dolazi rajskim putem? Je li to ironija ili stvarnost, na koju nas upućuje slijed događaja u svijetu i prirodi?!«

Tko da na to odgovori!

MEĐU TITANIMA

U jutarnje sate, kad su gajevi i grmovi još sasvim hladni i suzoviti od noćne rose, kad pijesak svježe šušti i škripi pod nogama, koje prve njim gaze, a odmoreno tijelo čovječje osjeća potrebu, da snagu svoju bilo kako okuša, da mišice svoje napne i šake zgrči, tad skrećem ovamo, na ovaj dio otoka, gdje nad morem samo kamen živi. Ništa nego on, kruti kamen, koji je prokletstvo i pjesma čovjekova, prošlost i budućnost zemljina.

Grdesan i silan, sav porazbacan i porazmetan kao da je upravo ovog časa popadao s nečijih divovskih ramena, a onda opet poredan i poslagan kao po nekom naročitom arhitektonskom skladu, pružio se u svome obilju u bezbroj mogućnosti, te se čas čini kao ostatak nečega velikog, što je već bilo, a čas opet kao početak nečega, što će tek biti . . .

I bijel i žut, i modrikast i rumen, pun boja i šara kao školjke morske, sav ti se daje u svoj snazi svojoj.

I onaj, što kao da raste ravno iz mora u strmim plavim klisurama, bijelom stijenju i klizavim liticama, i ovaj drugi, što se strmoglavo ruši u opasne lju-

bičaste dubine i tijesne crne provalije, pa i onaj niski, gromadasti, što se čvrsto priljubio uza zemlju i poput velikih puževa pokriva nadaleko obalu sve tamo do prvih makija.

I oštar, i okrugao, i četvrtast kao nožem sječen, pa plosnat i izbrušen poput pravilnih ploča kakve tarace, što se nadaleko pružila u samo more, i sveden poput portala divovskoga kakva poganskog hrama, i uvaljen kao golemi prijestô drevna, srušena kralja, i oblo, meko u luku zaokružen kao dio razvaljena amfiteatra nestaloga nekog svijeta, koji je ovdje davao oduška svojim osjećajima i velikim strastima . . .

Čudesan, silan i zagonetan u svim svojim fantastičnim oblicima i položajima!

Kad se tako nađeš među njim sa svojim krhkim udovima, hrskavim kosturom i, šavovima išivenom lubanjom, čini ti se naprosto, da si zalutao sa staze života i zašao u carstvo izumrlih nekih Titana, starih naših divova-pradjedova, koji su nekad izašli iz mora i sagradili ovu obalu kamenjem, što su ga izbacili sa samoga neprozračnog dna morskog, i koji su, preživjevši ovdje svoj dugi vijek, otišli opet, odakle su i došli, ostavivši iza sebe u kamenju svoju dušu, svoje prvo nadahnuće i svu svoju stvaralačku praiskonsku silu . . .

Stojiš kao njihov bijedni potomak tu, na toj čudesnoj pozornici svijeta, dok oko tebe riču pećine, pod koje se podrovalo more, tutnji kamenje, odjekuju prazne spilje i ponori, a samo u prosjeklinama se pi-

tomo plave razbježali valovi rasplašene vode, koja se tu sakrila pred bijesom oca, što vani grmi i bjesni . . .

Stojiš s uzbuđenim srcem, rasplamtjelom dušom, probuđenom snagom i ne znaš ni sam, što bi sa sobom. Htio bi, da ovako visoko stojeći u svijetu tih kamenih Titana učiniš i ti nešto silno, što će biti silnije od tebe, što će te prerasti i nadživjeti . . . Da zapjevaš iz dna duše i tijela neku veličanstvenu životnu pjesmu, koja bi bila i bijesni orfički ditiramb, a i duboka religiozna himna, makar pjevajući zauvijek izgubio glas, ili da vikneš iz dubine svoga bića nekud daleko u nepoznato, pa da ti vasiona odvrati jekom . . . Ili da se baciš kamenom u samo sunce, povrijediš ga i okrvaviš . . .

Imaš upravo želju, da se izgubiš u nekom silnom davanju, da naprosto izgoriš bez ostatka.

Zaželiš, da se na toj kamenoj pozornici davnih praotaca i ti iživiš u silnim uzbuđenjima, da doživiš nešto, što se samo jednom može da doživi, i da se desi samo tebi i poslije nikome više . . .

Da stojeći ovdje postaneš dionikom velikih događaja i zbivanja: da doživiš Faetonov plameni let oko svijeta, da s njim izgaraš u visinama od sunca i vlastite svoje smjelosti, ili da s raskriljenim Ikarom ponosno udaraš najvišim nebeskim putovima te glavom svojom režeš oblake, a krilima udaraš u obraz vjetar, koji ti se drsko zalijeće u njih i hoće da ti ih grubo otkine s ramena . . . Ili da upalivši iza svojih leđa ove šume, pune ulja, gledaš, kako divlje gore i žare se,

pa uz prasak i pucketanje umiru teškom, strašnom agonijom . . .

Osjećaš upravo, kako među tim golim kamenjem rasteš na tijelu i duši i kako se pun razbujalih i razbuktalih osjećaja ujedinjuješ s dušom tih Titana, nepoznatih pradjedova naših, srastaš se s njima i nehotice počinješ da nešto tiho govoriš.

To ih moliš:

— O djedovi! Budite milostivi svojoj kćeri, koja se u svome stvaralačkom zanosu dizala visoko do vas, i kad jednom prijeđe prag vaš, dajte, da mirno uđe među vas u vječno vaše stvaralačko carstvo! . . .

SADRŽAJ:

Strana

I. Kuća u Vučjaku 12
II. Moje buđenje 28
III. Naši znanci 39
IV. Prvi Uskrs 52
V. Pogled u svijet 60
VI. Ruže, trava i čiča Stipa 71
VII. Prvo sagrešenje 81
VIII. U krugu svoga »j a« 90
IX. Svršetak 100

Moj bijeg iz grada 107
Nike od Lokruma 109
Jugovina 111
Fox Movietone Novosti: Posljednji događaji dana u samoći 113
Spomen na dum Mavra 116
Grč 120
Pozdrav crnom čempresu i bijeloj mjesečini . 122
Susret s Madonom 124
Večernje sjene 128
Agave 132
Mistika jednog dopodneva 135
Rajski put 141
Među Titanima 144

ZDENKA MARKOVIĆ

Rodila se u Slav. Požegi 1884. Srednju je školu svršila u Zagrebu. Filozofiju (slavistiku s povijesti umjetnosti i povijesti filozofije) studirala je na sveučilištu zagrebačkom i u Fribourgu (Švicarska), gdje se naročito posvetila studiju poljske književnosti i položila doktorat na temelju disertacije »Der Begriff des Dramas bei Wyspiański« (štampana u Zagrebu 1915.). Kasnijim putovanjima po Poljskoj njezin je kontakt sa poljskom književnosti i suvremenim poljskim stvaranjem postao sve uži i čvršći.

Surađivala je u mnogim našim književnim časopisima i dnevnicima. Napisala je pedesetak crtica, novela, pjesama u prozi, feljtona. Prve realističke crtice iz slavonskoga seoskog života štampane su joj u podlisku »Narodnih Novina« (za vrijeme redakcije Janka Iblera, kad su surađivali Mihovil Nikolić, Ivan Krnic, Pecija Petrović, Matija Lisičar i dr.).

God. 1920. izdala je knjigu lirskih novela »Let«, zatim dvije knjige pjesničke proze »Kuća u snijegu« (1922.) i »Kuća na suncu« (1930., izdanje »Matice Hrvatske«).

Poznati su njezini eseji i studije iz poljske književnosti: »Jerzy Żuławski« (»Savremenik« 1916.), »Jan Kasprowicz, najsnažniji pjesnik današnje Poljske« (»Hrv. Njiva« 1918.), »Bolesław Prus« (»Jugosl.

Njiva« 1923.), »Putovi duše poljske« (»Jugoslav. Njiva« 1925.), »Pjesnička ličnost Julija Słowackoga« (»Misao« 1927.), »Iz korespondencije Bronisława Grabowskoga s Franjom Markovićem« (»Jugoslavenska akademija, Građa XIV., 1939.) i mnogi drugi članci.

Rasprava »Historija slavenskih literatura kao jedan od obligatnih predmeta u srednjim školama svih slavenskih naroda« objelodanjena je povodom praškoga kongresa slavenskih filologa 1929. (Sborník prací I. sjezdu slovanských filologů v Praze 1929., sv. II).

Isto su tako poznati i njezini prikazi o literarnom i prosvjetnom radu žena, naših i slavenskih uopće: Jagode Truhelke, Milke Pogačić, Marije Jambrišak, Zofke Kveder, te bugarskih pjesnikinja: Elizabete Bagrjane, Dore Gabe, Sande Jovčeve, Jane Jazove, kao i poljskih literatkinja: Elize Orzeszkowe, Marije Konopnicke, Zofje Nałkowske i dr.

Na hrvatskom jeziku izašlo je dosad devet knjiga njezinih prijevoda poljskih pisaca: I. Sewera-Maciejowskog, Marije Konopnicke, Edwarda Ligockog, Adolfa Dygasińskog, Zofje Nałkowske, F. A. Ossendowskog i poljskih narodnih pripovijedaka.

Poljski prijevod njezine knjige o Wyspiańskom »Pojecie dramatu u Wyspiańskiego« izašao je u Poznanju god. 1924.

Godinama je djelovala kao nastavnica hrvatskog jezika na Učiteljskoj školi i na II. ženskoj realnoj gimnaziji u Zagrebu, gdje je potkraj godine 1940. umirovljena.